

CİLT 7, SAYI 1

ULUSLARARASI HUKUK VE SOSYAL BİLİM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

E-ISSN : 2687-2412
Yayın Dili : Türkçe-İngilizce
Yayın aralığı : Yılda 2 kez
Yayın ayları : Haziran-Aralık
Yayıncı : Ergün DİLAVEROĞLU

UHUSBAD

Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi'nin temel amacı hukuk ve diğer sosyal bilim alanlarında özgün ve bilimsel çalışmalara dayanan makalelerin yayımlanması suretiyle ulusal ve uluslararası literatüre katkıda bulunmaktır.

BAŞ EDİTÖR

Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK

İstanbul Medipol Üniversitesi

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Ömer Faruk GENÇKAYA

İstanbul Medipol Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet DEMİREL

İstanbul Medipol Üniversitesi

Doç. Dr. Gencay KARAKAYA

İstanbul Ticaret Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ergün DİLAVEROĞLU

İstanbul Medipol Üniversitesi

EDİTÖR YARDIMCISI

Dr. Öğr. Üyesi Adem Bağış ALÇİÇEK

İstanbul Medipol Üniversitesi

EDİTÖR/YAYIN KURULU

Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK

İstanbul Medipol Üniversitesi

Prof. Dr. Ömer Faruk GENÇKAYA

İstanbul Medipol Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet DEMİREL

İstanbul Medipol Üniversitesi

Doç. Dr. Gencay KARAKAYA

İstanbul Ticaret Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ergün DİLAVEROĞLU

İstanbul Medipol Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Umut ÜZMEZ

Bülent Ecevit Üniversitesi

Doç. Dr. Halim BAŞ

Marmara Üniversitesi

ALAN EDİTÖRLERİ
(Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi)

<i>Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk UYSAL</i>	<i>İstanbul Medeniyet Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Halime S. ATALAY</i>	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Umut ÜZMEZ</i>	<i>Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi</i>

ALAN EDİTÖRLERİ
(Kamu Hukuku)

<i>Dr. Öğr. Üyesi Seyithan KAYA</i>	<i>Balıkesir Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Ergün DİLAVEROĞLU</i>	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi</i>

ALAN EDİTÖRLERİ
(Özel Hukuk)

<i>Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyfeddin PENÇE</i>	<i>Marmara Üniversitesi</i>
--	-----------------------------

ALAN EDİTÖRLERİ
(İşletme ve İşletme Yönetimi)

<i>Doç. Dr. Gencay KARAKAYA</i>	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Selami AKIN</i>	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi</i>

MİZANPAJ EDİTÖRÜ

<i>Öğr. Gör. Dr. Sonia LOFTİ</i>	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi</i>
----------------------------------	--------------------------------------

BİLİM ve DANIŞMA KURULU

<i>Prof. Dr. Abdulah YILMAZ</i>	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ali AKYILDIZ</i>	<i>Başkent Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Bayram COŞKUN</i>	<i>Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Erhan ÖRSELLİ</i>	<i>Necmettin Erbakan Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Hakan CANDAN</i>	<i>Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Hüseyin ÖZGÜR</i>	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Hacer Tuğba EROĞLU</i>	<i>Selçuk Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Musa EKEN</i>	<i>Sakarya Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Müslüm AKINCI</i>	<i>Kocaeli Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Muharrem GÜNEŞ</i>	<i>Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Namik Kemal ÖZTÜRK</i>	<i>Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Rasim AKPINAR</i>	<i>Manisa Celal Bayar Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ramazan YILDIRIM</i>	<i>Selçuk Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Seda ÖZ YILMAZ</i>	<i>Polis Akademisi</i>
<i>Prof. Dr. İrfan HAŞLAK</i>	<i>Sakarya Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Yasin SÖYLER</i>	<i>Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Asuman ÇAPAR</i>	<i>Sivas Cumhuriyet Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Faik TANRIKULU</i>	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Gencay KARAKAYA</i>	<i>İstanbul Ticaret Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Pelin Pınar GİRİTLİOĞU</i>	<i>İstanbul Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Arzu DİLAVEROĞLU</i>	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Yunus FURUNCU</i>	<i>Kocaeli Üniversitesi</i>

İÇİNDEKİLER

1. Araştırma Makalesi / Research Article – Muhammet Derviş METE

Machiavelli'nin Modern Prensi Fethullah Gülen ve Kendine Özgü Bir Terör Örgütü: FETÖ

Machiavelli's Contemporary Prince Fethullah Gulen and His Sui Generis Terrorist Organisation:FETO1-42

2. Araştırma Makalesi / Research Article – Yasemin Okan ER

Benlik Ayrışması ile Psikolojik İyi Oluş arasındaki ilişkide Duygu Düzenleme ve Psikosomatik Belirtilerin Aracılık Rolü

The Mediating Role of Emotion Regulation and Psychosomatic Symptoms in the Relationship between Self Differentiation and Psychological Well-Being.....43-59

3. Araştırma Makalesi / Research Article – Sıtkı Boğra KÖSEOĞLU-Mustafa YAGIMLI-Serap TEPE-Serkan ETİ

Sivil Havacılıkta Kabin ve Kokpit Ekiplerini Etkileyen Psikososyal Risklerin İş Kazalarına Etkilerinin Çok Kriterli Karar Verme Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi

Evaluation of the Impact of Psychosocial Risks Affecting Cabin and Cockpit Crews in Civil Aviation Through A Multi-Criteria Decision-Making Approach.....60-87

Machiavelli'nin Modern Prensi Fethullah Gülen ve Kendine Özgü Bir Terör Örgütü: FETÖ¹

Muhammet Derviş Mete²

Öz

Tabandan tavana doğru bir örgütlenme modeli geliştiren, amaçlarına ulaşabilmek için on yıllar boyunca ve sabırla devletin kritik kurumlarının tamamında örgütlenmeyi başarabilmiş ve dolayısıyla da etki ve tahrip kabiliyeti çok yüksek olan bir örgüte, bu örgütün işleyişine ve kullandığı yöntemlere ilişkin değerlendirmelerin akademide yeterince karşılık bul(a)maması oldukça şaşırtıcıdır. Akademik kayıtsızlığa rağmen yapılan sınırlı sayıdaki çalışmalarda ise FETÖ, genellikle "Makyavelist" bir örgüt olarak tanımlanmakta, ancak bu tespit çoğu zaman dar bir çerçevede, "amaç için her yolu mübah görmek" şeklinde indirgemeci bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Bu çalışmada, Niccolò Machiavelli'nin Prens adlı eserini, FETÖ'nün stratejileri ve yöntemleri bağlamında yeniden değerlendirerek, literatürdeki bu boşluğu doldurmaya yönelik katkı sunmayı hedeflemekteyiz. Ayrıca, metnin ana odak noktası, FETO ile Makyavelist düşünce sistemi arasındaki benzerlikler olmakla birlikte, yer yer örgüt lideri ile Nicole Machiavelli'nin hayat ve akıbetleri arasındaki benzerliklere de tanıklık edeceğiz. Aynı zamanda, bu 500 yıllık klasik eserin, yaygın bilinen ancak derinlemesine okunmayan içeriğinin, güncel ve eleştirel bir bakış açısıyla yeniden yorumlanması için öncü bir rol üstlenmeyi ve Prens'in bize anlatılandan daha fazlasını söyleyip söylemediğini merak eden tüm araştırmacılara düşünsel bir kıvılcım sunmayı ümit ediyoruz.

Anahtar kelimeler: Machiavelli, Makyavelizm, Prens/Hükümdar, Fethullah Gülen, Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ)

¹ Bu çalışmamızda; Gülen hareketi, cemaat, hizmet hareketi, devlet içinde devlet, paralel devlet, FETÖ terör örgütü ifadelerinin hepsi Fethullah Gülen'in kurmuş ve yönetmekte olduğu silahlı terör örgütünü kastetmek için bilinçli olarak tercih edilen kavramlardır. Kamuoyunda bu yapılanmanın belirli bir döneme kadar cemaat yahut hizmet hareketi olarak bilindiği ve bu şekilde ifade edildiği, belirli bir dönem aralığında paralel devlet yapılanması (PDY) olarak adlandırıldığı, belli bir dönem sonrası ise silahlı terör örgütü olarak kabul edildiği bir gerçektir. Bu nedenle özellikle kafa karışıklığına mahal vermemek adına, 2013 yılı öncesi dönemi kastettiğimiz anlaşılabilmesi için bu yapılanmanın faaliyetlerinden bahsederken Gülen hareketi yahut cemaat şeklinde söz ederken, 2013-2016 yılları arasındaki dönemden söz ederken "devlet içerisinde devlet" yahut "paralel devlet yapılanması" ifadelerini kullanmayı uygun gördük. Aynı şekilde 15 Temmuz kanlı darbe girişimi sonrası süreçten bahsederken de Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) ifadesini kullanmanın, okurun kafa karışıklığı yaşamasına engel olmak adına, doğru bir tercih olduğu kanaatindeyiz.

² Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Edinburgh Üniversitesi/ Birleşik Krallık - Tel: +447341025180 e-posta: m.d.mete@sms.ed.ac.uk ORCID NO: 0000-0003-2065-7117. Yazar, Türkiye'de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi personeli.

Makale Geliş Tarihi: 6 Aralık 2024, Makale Kabul Tarihi: 16.06.2025

ARAŞTIRMA MAKALESİ (Research Article) *Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. (This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees).

DOI: 10.51524/uhusbad.1597559

Çatışma Beyanı: Yazar/lar herhangi bir çatışma beyanı bildirmemiştir

Machiavelli's Contemporary Prince Fethullah Gulen and His *Sui Generis* Terrorist Organisation: FETO

Abstract

It is remarkable that a group with a highly effective and destructive capacity, organized systematically from the grassroots to the highest levels of the state's critical institutions over decades, has not received adequate scholarly attention in terms of its structure, operations, and strategies. Despite this academic apathy, the limited studies available often label FETÖ (Fethullahist Terror Organization) as a 'Machiavellian' organization. However, this assessment is generally approached with a narrow interpretation of Machiavellianism, reducing it to a simplistic 'the ends justify the means' perspective. In this study, we aim to address this gap in the literature by revisiting *The Prince*, the classic work of Niccolò Machiavelli—widely regarded as the founder of modern political science—in light of FETÖ's *sui generis* strategies and tactics. Although the central concern of this text lies in exploring the ideological affinities between FETO and Machiavellian thought, it also intermittently reflects upon the striking parallels between the personal trajectories and ultimate destinies of the organization's leader and Niccolò Machiavelli. Furthermore, we hope to stimulate a broader intellectual discourse by encouraging a unique, critical interpretation of this nearly 500-year-old text, which is frequently cited yet rarely read in depth. Through this approach, we aim to inspire researchers to reconsider whether *The Prince* might, indeed, convey insights beyond conventional understanding.

Keywords:

Machiavelli, Machiavellianism, The Prince, Fethullah Gulen, FETO

Giriş

Fethullah Gülen tarafından yaklaşık yarım asır önce kurulan, kamuoyunda uzunca bir süre “hizmet hareketi,” “gönüllüler hareketi” ve “cemaat” olarak bilinen, ancak AK Parti iktidarının üçüncü döneminde ortaya çıkan uyuşmazlık neticesinde zamanla önce paralel devlet yapılanmasına (PDY), akabinde de silahlı terör örgütüne evrilen bu yapılanma hakkında ortaya konulan eser sayısı oldukça sınırlıdır. Tabandan tavana doğru eylem planı geliştiren, amaçlarına ulaşabilmek için on yıllar boyunca ve sabırla devletin kritik kurumlarının tamamında örgütlenmeyi başarmış ve dolayısıyla da etki ve tahrip kabiliyeti çok yüksek olan bir örgüte, örgütün işleyişine ve kullandığı yöntemlere ilişkin değerlendirmelerin akademide yeterince karşılık bul(a)maması, başka bir ifade

ile bu konuda akademik kayıtsızlığın hat safhada olması oldukça şaşırtıcıdır. Oysaki, genellikle sıkı prosedürler ve gerekli izinlerin alınması gibi zorlukları nedeniyle araştırmacıları çoğu zaman tereddüte iten anket, mülakat ve saha çalışması gibi yöntemler, ülke genelinde yürütülen soruşturmalar ve bu soruşturmalar sonucunda hazırlanan binlerce iddianame aracılığıyla araştırmacılara zengin bir veri kaynağı sunmaktadır. Başka bir ifadeyle, araştırmacıların kendi imkanlarıyla elde etmekte güçlük çekeceği veriler, araştırmacıların önlerine altın tepsi ile sunulmasına rağmen bu yapılanma hakkında yeterince çalışma yapılmamıştır.

Öte yandan, bu yapılanmaya ilişkin özellikle darbe girişimi sonrası ortaya konulan çalışmalar incelendiğinde, bu eserlerin birçoğunda FETÖ'nün Makyavelist bir örgüt olduğu iddia edilmektedir. Ancak bu çalışmalarda araştırmacılar, ortaya koydukları tezi destekleyen kapsamlı bir tahlil yapma ihtiyacı duymamış ve indirgemeci bir yaklaşımla Makyavelizm'i alışlageldik şekilde “sonuca götüren her yol mübahtır” anlayışına hapsedmiş ve kullandığı yöntemler nedeniyle Fethullahçı terör örgütünü ve örgütün liderini Makyavelist olarak tanımlamışlardır.³ Bu ön kabulün belki de en önemli sebebi, Makyavelizm öğretisinin zannedildiğinin aksine çok az kişi tarafından anlaşılabilmesidir. Machiavelli'nin yaklaşık beş asır önce yazdığı ve bugün bile siyaset biliminin başyapıtlarından biri olarak kabul edilen *Prens/Hükümdar* adlı eserini Türkçeye çeviren Nazım Güvenç⁴ bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

Dante'den 204 yıl sonra doğmuş [...] siyaset teorisinde çığır açan, hacmi küçük ama yankısı büyük kitabı "*Prens*"le yaygın bir ün kazanmıştır. 450 küsur yıldır da Machiavelli'yi ve "*Prens*"i duymayan, bilmeyen azdır, ünü kuşaktan kuşağa geçerek sürer. Ama gerçekten okumuş, incelemiş ve Machiavelli'yi gerçekten anlamış olanlar aslında "devede kulak bile değildir" dersek sanırsız abartmış olmayız. [...] Türkiye'de de Machiavelli yaygın bir üne sahiptir ama onu doğru dürüst anlamış, hatta bırakın anlamayı doğru dürüst okumuş olanlar bile çok değildir (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 9-11).

Machiavelli ve eserini araştırmaya girişenlerin çok geniş bir yelpazeyi temsil ettiğini ifade eden Güvenç'e göre bir uçta Machiavelli'yi hiç okumamış ya da yeterince anlamamış, ancak onun "amaca ulaşmak için her yol mübahtır" anlayışını benimseyerek onun ahlaksız veya ahlak üstü bir siyasal düşüncenin yaratıcısı olduğuna inanan çok büyük bir kitle bulunmaktadır (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 10-11). Diğer uçta ise “nesnel bir bakış açısıyla onu incelemeye çalışan, ancak sonuçları oldukça tartışmalı olan doğru-yanlış birtakım yargılara varan bir akademisyen azınlık, Machiavelli'nin yaklaşık 500 yıllık ününü bugüne taşıyan topluluğun parçalarını oluşturmaktadır”

³ Örneğin Öztürk, FETÖ'nün Makyavelistler, Sebatayistler ve Cizvitler ile benzerlik gösteren bir yapılanma olduğunu aynı çalışma içerisinde ve oldukça yüzeysel bir şekilde ifade etmektedir. Bknz. Hüseyin Öztürk, “FETÖ Üzerine Bir Analiz”, *KSÜSBD*, 2018. Machiavelli ve Makyavelist öğretiye ilişkin oldukça kapsamlı ve değerli bir çalışma için bknz. Ahmet Kesgin, (2015) “Machiavelli ve Makyavelizm”, 5(1), *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 128.

⁴ Ne yazık ki eserin orijinal diline (İtalyanca) vakıf olmadığımız için, bu çalışmamızda kaynak olarak eserin Türkçe ve İngilizce çevirileriyle iktifa etmek durumundayız. Bu nedenle Tim Parks tarafından İngilizceye ve Nazım Güvenç tarafından Türkçeye çevrilen metinleri inceledik ve bu iki çevirinin diğerlerine nazaran daha güvenilir olduğu kanaatine vardık. Bu kanaate varmamızda çevirileri yapan yazarların kendilerinden önce yapılan çevirilerde bulunan ve metnin anlamını bozacak düzeyde çok sayıda hataya yer vermeleri, bizim bu iki eseri baz almamızda etkili olmuştur.

(Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 11). Benzer şekilde Jean Jacques Rousseau da Sosyal Sözleşme isimli ölümsüz eserinde, Machiavelli'nin sadece yüzeysel ve çarpık bir okuyucu kitlesi tarafından okunduğunu ve bu nedenle de yanlış yorumlandığını iddia etmektedir (Rousseau, çev: Cole, 1920).

Güvenç'in, Machiavelli'nin yeterince okunmadığı ve anlaşıl(a)madığına dair 30 yıl önce ortaya koyduğu bu iddianın daha güncel verilerle yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Çalışmamız boyunca Makyavelist öğretiyeye yönelik ortaya konulan farklı düşüncelere yer vererek, Güvenç ve Rousseau'nun iddialarını da test edebilme fırsatı bulacağız.

Çalışmamızın birkaç amacı bulunmaktadır. Öncelikle, adeta bir istihbarat örgütü titizliğiyle faaliyetlerini yürüten ve azami gizlilik ilkesiyle hareket eden bu yapıya yönelik akademik kayıtsızlığa kayıtsız kalmayarak, çalışmamızın FETÖ terör örgütü hakkında yapılacak sonraki araştırmalara ilham kaynağı olmasını hedefliyoruz. Aynı zamanda, örgütle ilgili bilgilerin yalnızca Cumhuriyet Başsavcılıkları tarafından değil, araştırmacılar tarafından da akademik bir disiplin çerçevesinde titizlikle ele alınması gerektiği yönünde farkındalık oluşturarak, bu alana mütevazı bir katkı sunmayı amaçlamaktayız. Son olarak Makyavelizmin ne olduğu ve ne olmadığı üzerine eğilerek, Güvenç'in işaret ettiği boşluğu doldurmayı amaçlıyoruz.

Bu amaca hizmet etmeyi amaçlarken, yine Güvenç'in işaret ettiği ve eleştirdiği grupların arasına dahil olma riskini de aldığımızın farkındayız. Şöyle ki, “nesnel bir bakış açısıyla onu incelemeye çalışan, ancak sonuçları oldukça tartışmalı olan doğru-yanlış birtakım yargılara varan bir akademisyen azınlık” içerisinde yer alma endişesi ve riski, bizi bu çalışmayı ortaya koymaktan alıkoymadığı gibi aksine daha da cesaretlendirmiş ve teşvik etmiştir. Gerçekten de Machiavelli'yi hiç okumayan yahut okuduğu halde anlamayan ve spektrumun diğer tarafında kalan çoğunluk arasında olmak yerine, akademinin nesnel ölçütleri ile meseleye yaklaşarak “birtakım doğru-yanlış çıkarımlar yapma” çabasını daha değerli görmekte ve bu nedenle bu grupta yer alma riskini baştan kabul etmekteyiz.

Ancak bu çalışmaya başlamadan önce, çalışmanın kapsamının ve sınırlarının açık bir şekilde belirlenmesi gerekir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin belki de en güçlü hükümetini emniyet ve yargıdaki unsurlarını kullanarak ortadan kaldırmayı hedefleyen ve başarısız olduğu kertede, Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki hücrelerini harekete geçirip anayasal düzeni yıkma teşebbüsünde bulunacak kadar pervasız bir özgüvene sahip olan bu çapta bir örgütün tüm yönleriyle ve çok boyutlu olarak incelenmesi, bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Başka bir ifadeyle, FETÖ'nün kuruluşu, gelişimi, siyaset, emniyet, yargı, TSK, MİT, iş dünyası ve medya alanlarındaki faaliyetlerinin her biri incelenmeye değer unsurlar olmakla birlikte, her biri ayrı ve kapsamlı bir araştırmanın konusudur. Bu nedenle, çalışmamızın kapsamını daraltarak ve çoğunlukla FETÖ'nün kullandığı yöntemlere odaklanarak, örgütü diğerlerinden ayıran ve kendine özgü bir yapıya sahip olmasına neden olan faktörleri ele alacağız. Bu yöntemler, FETÖ'nün gerçekten Makyavelist bir düşünce sistemine sahip olup olmadığı konusunda bize önemli ipuçları sağlayacaktır.

FETÖ'nün Makyavelizm öğretisinin izlerini taşıyıp taşımadığını tespit edebilmek için öncelikle Makyavelizm'in ne olduğunun ve ne olmadığını tahlil edilmesi gerekmektedir. Makyavelizm

üzerine yapılan değerlendirmelerin, genellikle sınırlı bir okuma ve indirgemeci değerlendirmeler içerdiği göz önünde bulundurulduğunda, bu öğretinin FETÖ gibi güncel ve hakkında çok fazla malumat bulunan bir örnek üzerinden ele alınması, bu öğretinin daha doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla, bu çalışmanın amacı yalnızca FETÖ'nün Makyavelist olduğuna ilişkin argümanların doğruluğunu test etmek değil, aynı zamanda Makyavelizm'in doğru bir şekilde anlaşılmasına da katkıda bulunmaktır.

Bu bağlamda, takip eden *Machiavelli: Kimdir, Kim Değildir?* başlıklı bölümde, öncelikle Machiavelli'nin kısaca hayatını ve genç yaşında devletin en tepesinde bulunan ikinci sekreterlik makamına (bugünkü karşılığıyla başbakanlık makamına) nasıl getirildiğini inceleyeceğiz. Takip eden *Makyavelizm Nedir, Ne Değildir?* başlıklı bölümde, Machiavelli'nin fikir dünyasına ışık tutacağız. Modern siyaset biliminin kurucu metinlerinden biri sayılan Prens isimli eserinde onun hem gaddar hem de insani yönlerini gözlemleyeceğiz. *Machiavelli'nin Modern Prensi: Fethullah Gülen* başlıklı bölümde ise Nicole Machiavelli ile Fethullahçı Terör Örgütü liderinin hem benzeyen hem de ayrışan taraflarını ortaya koyacağız.

Çalışmamızın ana omurgasını oluşturan ve dört alt bölümden oluşan bu son bölümde (*Machiavelli'nin Modern Prensi: Fethullah Gülen*), önce örgütü diğer örgütlerden ayıran, başka bir ifade ile, onun kendine özgü taraflarını, *Nevi Şahsına Münhasır Bir Örgüt: Devlet İçerisinde Devlet* başlığı altında irdedeleyeceğiz. Bu bölümde, devletin tüm kılcallarına sızmayı başaran bu örgütün, yarım asırlık bir plan dahilinde ve sabır, dirayet ve özveri sonucu orta ölçekli bir devlet gücüne erişme hikayesine beraber tanık olacağız. Takip eden *Gayri Milli İstihbarat Örgütü: FETÖ* başlıklı bölümde, örgütün istihbarat örgütleri ile yarışacak düzeyde bir istihbarat ağına sahip olduğunu ifade edecek ve örgütün istihbari faaliyetlerine delilleriyle beraber yer vereceğiz. *Hizmetten Hezimete Evrilişin Kritik Eşiği: 17-25 Aralık 2013* başlıklı takip eden bölümde, devlet ile paralel devletin savaşına ve bu savaşın arka planına ışık tutacağız. *15 Temmuz Kanlı Darbe Girişimi: Sonuca Giden Her Yol Mübahtır* başlıklı son bölümde ise örgütün kanlı darbe kalkışmasının nedenlerini ve yüzlerce vatandaşı katletmeyi göze alacak kadar gözünün dönmesinde hem Fethullahçı hem de Makyavelist doktrinin oynadığı rolü inceleyeceğiz.

Bu bölümlerde yer yer Machiavelli'nin eserine atıfta bulunacağız ve okurlarımıza, FETÖ bağlamında Machiavelli'nin düşünce sistemini yeniden keşfetme imkânı sunacağız. Böylece okurlar, *Prens*'in neden modern siyaset biliminin kurucu eserlerinden biri olduğunu ve beş asır boyunca değerinden hiçbir şey kaybetmediğini gözlemleme fırsatı bulacaklar.

1. Machiavelli: Kimdir, Kim Değildir?

Bu bölümde Machiavelli'nin hayatından kısaca bahsedip sonraki bölümde ise onun fikirlerine odaklanacağız. Okurlarımız, bu iki bölümde şüphesiz Fethullah Gülen'in hayatı ve fikirlerinden de esintiler bulacaktır. Machiavelli; hırslı, çalışkan, gözlem yeteneği kuvvetli ve güçlü sezgilere sahip bir kişiliktir. Bu özellikleri, onun ikbal basamaklarını çok hızlı tırmanarak genç yaşında İtalya'da devlet yönetiminde önemli pozisyonlara gelmesinde etkili olmuştur. 19 Mayıs 1498'de, dört aday arasından Floransa şehir devletinin "İkinci Sekreteri" olarak seçilmiştir (Machiavelli-

Çev. Parks, 2009: XVI). Pek çok tarihçinin bir nevi başbakanlık olarak değerlendirdiği bu göreve, Machiavelli'nin henüz 29 yaşında iken nasıl ve hangi nedenlerle getirildiği tam olarak bilinmemekle birlikte, bu konuda ancak bazı varsayımlar ileri sürülebilmektedir (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 12). Machiavelli'nin genç yaşında devletin önemli kademelerinde kendisine yer bulması, iyi bir eğitim aldığı izlenimi uyandırabilmektedir. Ancak zannedilen ve beklenenin aksine Machiavelli, sistemin tedrisatından geçmemiş ve kendi kendisini yetiştirmiştir. Bir diğer ifadeyle, otodidaktiktir (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 12). Bu yönüyle ilköğretim mezunu olduğu bilinen Fethullah Gülen'le benzeşmektedir.

İtalya'da Medici ailesinin iktidardan düştüğü sırada 25 yaşında olan Machiavelli, İtalya şehir devletlerinde yurttaşlık hakkına sahip sınırlı sayıdaki seçkin azınlığın içerisinde yer almasına, politikaya aşırı ilgi duymasına ve fikirlerini paylaştığı Cumhuriyetçi Savonarole yönetimi iktidara gelmiş olmasına rağmen yönetimden uzak durmuş ve kendisini yetiştirmekle meşgul olmuştur (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 20). Bu, onun güçlü sezgilere sahip olduğunu kanıtlayan olaylardan yalnızca biridir. Çünkü nasıl ki dört yıl önce Mediciler iktidardan düştüğünde, yönetim Medici yandaşlarından temizlendiyse, aynı şekilde Savonarole yönetimi düştüğünde de bu yönetimin yandaşları yönetimle beraber alaşağı edilecektir (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 22-23). Genç yaşta ortaya koyduğu bu feraset, ona devlet yönetiminin kapılarını ardına kadar aralayacaktır. 12 yıl boyunca ikinci sekreterlik görevini başarıyla yürüten Machiavelli, bu süre zarfında fikirlerine değer verilen ve amirleri tarafından daima el üstünde tutulan bir devlet adamına evrilmiştir.

Bu noktada belirtmek gerekir ki Machiavelli dönemi Cumhuriyet rejimi, orta çağdaki anlamını çoktan yitirmiş, kurumsal ve biçimsel anlamda varlığını sürdürse dahi fiilen bu kurumların içleri boşaltılmış, iktidar Medici ailesi tarafından ya doğrudan ele geçirilerek ya da dolaylı müdahale ve yönlendirmeler aracılığıyla kontrol altında tutulmaktadır. Bir başka deyişle, bu dönemde Cumhuriyet rejimi ile kastedilen rejim, aslında bir zümrenin yönetimde söz sahibi olduğu bir tiranlık rejimidir. Yargı ve yürütme erklerinin muktedirler tarafından ele geçirildiği ve hükümdarlığın babadan oğula geçtiği bir sistem ne kadar Cumhuriyet rejimi olarak adlandırılabilirse, Machiavelli dönemi İtalya'sındaki kent devletleri rejimleri de o kadar Cumhuriyet rejiminin özelliklerini barındırmaktadır. Bu özellikleri nedeniyle de bu kentlerde sürekli bir iç karışıklık durumu söz konusudur. Güvenç'in ifadesiyle Machiavelli'nin yaşadığı dönemde iktidar, "Cumhuriyetçiler ile Mediciler ailesi arasında gidip gelmektedir" (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 20).

İtalya'da Cumhuriyet rejiminin iktidarı kaybettiği ve Medici ailesinin yeniden iktidarı ele geçirdiği yine bir iç karışıklık dönemi sonrası Machiavelli de koltuğunu kaybedecektir (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 25-26). Devlet içerisinde önemli görevler üstlenen bu genç adam, koltuğunu kaybettikten sonra, yönetimde bulunduğu süre zarfında edindiği tecrübeleri kaleme alarak 500

yıldır hiç eskimeyen bir esere, Prens'e imza atacaktır. Eserini dönemin iktidardaki Medici ailesi üyesi Lorenzo de Medici'ye şu sözlerle sunmuştur:⁵

Aşağı tabakadan bir insan iken prenslerin hükümet etmeleri üstüne konuştuğum ve kurallar önerdiğim için kendini beğenmiş biri gibi görülmek istemem; çünkü nasilki manzara resmi yapanlar dağları ve yüksek yerleri gözlemek için düz ovada dururlar; ve alçak yerleri gözlemek için de tepelere çıkarlar aynı şekilde, halkların doğasını iyi tanımak için prens olmak gerekir, prensleri tanımak için de halktan biri (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 37).

Sadece bu gösterişli girizgahtan bile anlaşıldığı üzere, Machiavelli'nin kalemi oldukça güçlü ve bir o kadar da etkileyicidir. Hükümdarlara sunduğu bu eserin kabul görmesi için, muhatabını yüceltme konusunda pek mahirdir. Ancak tüm bu meziyetlerine rağmen o da kusurdan arı değildir. Cumhuriyetçilerle aynı kaderi paylaşan Machiavelli, hayatının en büyük hatasını bu kertede yapar. 1513 yılında Medici ailesine karşı girişilen komploya destek verir. Amacı darbe ile Medicileri iktidardan indirmek ve Cumhuriyetçilerin iktidarında yeniden başbakanlık koltuğuna oturmaktır. Darbeyi organize edenler derhal idam edilirken Machiavelli bir dizi ağır işkencelere maruz bırakılır (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 26). Yaklaşık üç hafta süren bu işkenceden sağ çıkmayı başaran Machiavelli, sonunda serbest kalır (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 26).

Machiavelli'nin, sonuçları oldukça ağır böyle bir komploya neden dahil olduğunu anlayabilmek için dönemin dinamiklerinin bilinmesinde fayda vardır. Machiavelli dönemi İtalya'sında şehir devletleri arasında hakimiyet savaşları sürmektedir. Öte yandan, iç karışıklık ortamından beslenen silahlı milisler, (condottiere), şehir devletlerinin hükümdarlarını tehdit ederek darbe yoluyla yönetimi ele geçirmeyi amaçlamışlardır (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 14). Bu durum, İtalya'nın siyasal bütünlüğünü sağlamasını bir hayli geciktirmiştir. Bu nedenle, iktidar savaşlarının çok yoğun olduğu bir döneme şahit olan Machiavelli'nin, darbelere ve darbe girişimlerine oldukça aşina olduğu söylenebilir.

Örgüt lideri Gülen'in sadece yöntemlerinin değil bir yönüyle kaderinin de Machiavelli'nin kaderine benzediği iddia edilebilir. Şöyle ki; her ikisi de darbe girişiminin başarısız tarafında yer almışlardır. Ancak Gülen'in aksine Machiavelli, giriştiği darbenin sonuçlarına katlanmayı göze alır. Machiavelli'nin, o dönem Medicilere karşı Floransa'yı destekleyen Fransa'ya kaçması mümkün iken, kaçma fikrini kendisine yakıştıramamış ve iktidara karşı giriştiği komplonun sonuçlarına katlanmayı tercih etmiştir. Makyavelist olduğu iddiasıyla eleştirilen Gülen ile Machiavelli arasındaki bir diğer önemli fark da Machiavelli'nin darbe girişiminde bulunduğunu ikrar etmesinde yatmaktadır. Gerçekten de Machiavelli, sadece ülkede kalmakla yetinmemiş, iktidardaki Medici ailesine karşı giriştiği komployu, yazmış olduğu mektupta şu şekilde itiraf

⁵ Kesgin, Machiavelli'nin "yaranma" çabasının, eserini sunduğu hükümdarı kızdırma potansiyeli taşıdığını şu şekilde ifade etmektedir: "Machiavelli bu eseriyle aslında hükümdarı dahi –yönetimlerini böylece açıkladığı için- öfkelenirmiş olabilirdi. Zira yazar bir yönüyle içinde bulunduğu siyaset yapma geleneğini, siyasî entrikaları açığa çıkartıyordu. Hükümdarın da kendine has bir hayatı, çıkarları ve amaçları vardır. Çoğu hükümdar –belki de hiçbiri- ders istemez, fakat üstüne düşünsel bir koruyucu perde örtülmesi, meşrulaştırılması için hizmet bekler." Bknz. Ahmet Kesgin, (2015) "Machiavelli ve Makyavelizm", 5(1), *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 128.

etmiştir; “Günlerim çiftliğimde geçiyor ve *talihimin yaver gitmediği o son olaydan beri*, Floransa’da geçirdiğim günler toplasanız yirmiyi bulmaz” (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 27).

Gördüğü işkence sonrası salıverilen Machiavelli, İtalya’da kalmayı tercih etmekle birlikte Floransa’dan ayrılma kararı alır. Güvenç’in “gönüllü sürgün” başlığı altında ele aldığı bu dönem oldukça manidardır. Özellikle tercih edilen bu başlık ilginç bir tesadüfe de işaret etmektedir. Şöyle ki; Fethullahçı Terör Örgütü liderinin 1999 yılında Amerika Birleşik Devletleri’ne gidişi, sempatizanları tarafından “hicret”, “hüzünlü gurbet” ve “gönüllü sürgün” gibi söylemlerle romantize edilmiştir.⁶ Gülen’in “gönüllü sürgününden” yıllar önce Türkçeye çevrilen bu eserde de Machiavelli’nin maruz kaldığı işkence sonrası Floransa’dan ayrılışı, “gönüllü sürgün” olarak adlandırılmış ve bu dönem, yine aynı isimli başlık altında ele alınmıştır. Bir başka ilginç tesadüf ise, Güvenç, Machiavelli’nin gönüllü sürgününü anlattığı bölümde, Machiavelli’nin San Casciano’daki malikanesinde inzivaya çekildiğini ifade etmektedir.⁷

Herkes tarafından Cumhuriyetçi olarak bilinmesine ve bu nedenle Medicilerin düşmanları listesinde üst sıralarda yer almasına rağmen Machiavelli’nin lügatinde vazgeçmek yoktur. Ancak kaybettiği güveni tekrar kazanması kolay olmamıştır. Medici ailesinin ileri gelenlerinin kapısını aşındıran Machiavelli, 12 yıl boyunca ikinci sekreter olarak yürüttüğü faaliyetler sırasında edindiği tecrübeleri Medici yönetimi ile paylaşmak istediğini defaatle ifade eder. Olumsuz yanıtlar karşısında pes etmeyen Machiavelli, araya birtakım hatırlı dostlarını koyarak X. Leo adıyla Papa seçilen Medici ailesinden Gianni de Medici’den görev talebinde bulunur (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 30). 1520 yılında tamamladığı düşünülen “L’Arte della guerra” (Savaş Sanatı) isimli kitabını Papa’ya sunan Machiavelli’nin talihi, Papa X. Leo’nun “basıla” emriyle dönmeye başlar (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 30).

Bu sırada Floransa’da çıkan karışıklıkları bastırmak ve muhalefeti yatıştırmak için isyancılara yeni bir anayasa yapma sözü veren Medici ailesi, bu iş için Machiavelli’yi görevlendirir. Machiavelli’nin *Floransa Devletinde Reform Üstüne Konuşmalar* adlı eseri, kendisine tevdi edilen bu görevin neticesinde ortaya çıkan anayasa taslağıdır. Güvenç’in ifadesiyle bu anayasa “[...] tam Machiavelli’cedir: Mediciler yaşadıkça Floransa’da monarşi olmalıdır, onlardan sonra Cumhuriyete geçilmelidir!” (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 30).

Mediciler ile ilişkileri düzeltmeyi başaran Machiavelli, Medici ailesi aleyhine değişen ve dönüşen koşulları önceden sezerek Papa’yı yaklaşan tehlikeler konusunda uyarmıştır. 1525 yılında tam da Machiavelli’nin öngördüğü şekilde Kutsal Roma Germen imparatoru Şarlken, Fransa Kralı 1. François’i bozguna uğratar (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 30). Fransa’nın bozguna uğraması, çanların Fransa ile ittifak halinde olan Floransa için çaldığını göstermektedir. Germen

⁶ Birkaç örnek için bkznz. Diken, “Gülen’in yazdığı ‘Hüzünlü Gurbet’ şiiri TRT Müzik’te: ‘Sehven yayınladık’” (02.04.2017) <https://www.diken.com.tr/gulenin-yazdigi-huzunlu-gurbet-siiri-trt-muzikte-sehven-yayinladik/> (Erişim Tarihi:27.10.2024); Milliyet, “Gönüllü’ sürgünler”, (13.08.2000), <https://www.milliyet.com.tr/the-others/gonullu-surgunler-5309091> (Erişim Tarihi:27.10.2024) Fethullah Gülen, “Hicret”, *Sızıntı*, Cilt:17, Sayı: 197 (1995 Haziran)

⁷ Bilindiği üzere Gülen de ölümünden kısa bir süre öncesine kadar, yaklaşık çeyrek asır boyunca Pensilvanya’daki Saylosburg kasabasında bulunan Chestnut Retreat Center isimli malikanede yaşamaktaydı.

İmparatorluğu'nun Roma'yı yağmalaması, Medicilerin iktidarına mâl olur. Akabinde Floransa'da Cumhuriyet dönemi yeniden başlar. Bu aşamada Machiavelli, kendisi ve savunduğu iddia edilen fikirler ile örtüşmeyen bir adım atar. Zamanında Medici ailesine karşı yürütülen darbe girişimini destekleyen Machiavelli'nin affedilmesinde etkin rol oynayan Papa'nın bir şatoya kapatıldığının haberini alan Machiavelli, ahde vefa göstererek Papa'nın serbest bırakılması için girişimlerde bulunmaya yeltenir.

Machiavelli'nin Papa'yı kurtarma çabasını öğrenen Cumhuriyetçi yeni yönetim, Machiavelli'yi herhangi bir girişimde bulunmaktan kesin bir dille meneder (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 31). Üstelik Machiavelli'nin Papa'yı esaretten kurtarma girişimi, iktidardaki Cumhuriyetçi yönetimin Machiavelli'ye olan güvensizliğini daha da perçinlemiştir. Cumhuriyetçi yönetim nazarında güvenilirliğini kaybeden Machiavelli, bu kez şansını, ikinci sekreterlik görevine yeniden talip olduğunu beyan ederek denese de Cumhuriyetçilerin yapmış olduğu oylamada 12 oya karşı 555 oyla bu talebi de reddedilir (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 31). Oylamadan birkaç gün sonra ise 1527 yılında hayatını kaybeder.

Yapılan bu oylama, bir yönüyle sadece Machiavelli'nin değil aynı zamanda eseri Prens için de bir yargılama niteliğindedir. Prens'in kilise karşıtı akımlarca kullanılması, Roma'yı harekete geçirir. 1557'den itibaren Roma kilisesi, Machiavelli ve onun başyapıtını şeytanlaştırma yoluna gider (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 31). Machiavelli'yi, ölümünden sonra aforoz eden kilise, akabinde Machiavelli'nin adını övgüyle anmayı “dinsizlik” ve “tanrıtanımazlık” ile eşdeğer görür (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 31). Floransa'da Machiavelli'nin ismini anmak yasaklanır ve ondan “Floransalı Sekreter” olarak söz edilmeye başlanır (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 32). Yine aynı dönemde Prens'i okumak ve bulundurmak yasaklanır. Bu nedenle Machiavelli'nin eseri meydanlarda yakılır (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 32). Machiavelli'nin sadece fikirlerinin değil akıbetinin de Gülen ile benzerlik gösterdiğinden bahsetmiştik. Özellikle 15 Temmuz kanlı darbe girişimi sonrası Gülen'e ve örgütün yayınevlerine ait eserlerin bulundurulmasının suç teşkil etmesi ve çöp kutularından çıkan bu neşriyatın, yurt çapında yürütülen soruşturma ve kovuşturmalara dayanak teşkil etmesi, bu tezimizi destekler niteliktedir (Kulis Haber, 2016).

2. Makyavelizm: Nedir, Ne Değildir?

Machiavelli'nin hayatı fikirlerine yön vermiş olmakla birlikte, onun iktidarın ele geçirilmesi, korunması ve uzun yıllar sürdürülmesi üzerine kaleme aldığı düşünceleri, eserini bugünlere taşımasının asıl sebebidir. Machiavelli'yi siyaset bilimcilerden ayıran en önemli özelliği, Güvenç'in ifadesiyle çoğu zaman siyasete bir tıp doktorunun hasta ve hastalık karşısındaki nesnelliğiyle yaklaşmasından ileri gelir (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 10). Machiavelli için siyaset; (i) iktidara gelme, (ii) iktidarda tutunma ve (iii) iktidarı kullanma sanatıdır (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 10). Bu tanımdan yola çıkacak olursak, iktidara gelmiş ve bu iktidarını uzun yıllar koruyabilmiş bir hükümdar, onun nazarında başarılı bir siyasetçidir. Bu yaklaşım, amaca yani iktidara gelme ve iktidarda kalmaya odaklandığından araçlar, bu amaca hizmet ettiği ölçüde değerlidir. Bu bakış açısı, Makyavelizm'in “sonuca giden her yol mübahtır” anlayışının zihinlere yerleşmesinde şüphesiz önemli bir rol oynamıştır.

Machiavelli, ahlakçı olmak yerine gerçekçi olmayı tercih eden bu öğretisi nedeniyle yüzyıllardır çok sert eleştirilerin hedefinde yer almıştır. 17. yüzyıl İngiltere’inde Machiavelli hakkında yazılan yaklaşık 400 eserin neredeyse tamamında, Makyavelizm; acımasızlık, ikiyüzlülük ve hilekârlıkla eşdeğer görülmüştür (Cassirer’den aktaran Kesgin, 132). Makyavelist öğretilerin 19. ve 20. yüzyıl diktatörleri tarafından benimsenmesi de bu öğretinin indirgemeci yaklaşımlarla geniş kitleler tarafından olumsuz bir şekilde algılanmasında şüphesiz etkili olmuştur. Lenin, Stalin ve Mussolini gibi despot figürler, Machiavelli’ye olan hayranlıklarını gizlememişlerdir. Cemil Meriç’e göre ise 20. yüzyılda, özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, Freud gibi yalnızca birkaç düşünür Machiavelli’ye hayranlık beslemeye devam etmiştir. Görüldüğü üzere, Machiavelli söz konusu olduğunda oldukça uç fikirler ortaya çıkmaktadır. Bir yanda, geniş bir kesim için Machiavelli “şeytan” olarak görülürken, diğer yanda Meriç’in ifadesiyle Machiavelli “adeta tanrı” konumundadır (Meriç, 2002: 150).

Bu bölümde Machiavelli’yi fikirleriyle beraber tartışacağız. Gerçekten de amaca hizmet etmediği sürece araçların değersizliğini hissedeceğimiz fikirlerine tanık olacağız. Aynı zamanda sonuca götüren her yol mübahtır anlayışının, onu ve fikirlerini tam manasıyla yansıtıp yansıtmadığını da test edebilme imkanı bulacağız.

Machiavelli, bu kısacık eserinde kendisinden önce ve kendi döneminde yaşamış ve yaşayan hükümdarları ve prensleri, iktidarı ele geçirdikleri yöntemlere göre sınıflandırarak, her birinin olumlu ve olumsuz yanlarına ve nerede doğru ve nerede yanlış yaptıklarına odaklanarak tarihe ışık tutmuştur. Machiavelli’ye göre tarih boyunca prensler; korku yayarak, halkın sevgisini ve güvenini kazanarak, sinsilikle, darbe yoluyla, dini kullanarak yahut alçaklıkla prensliği ele geçirmişlerdir. Bu yöntemlerin her birini ayrıntılı biçimde inceleyen Machiavelli’ye göre bu grupları kategorik olarak iyi ya da kötü şeklinde etiketlemek doğru bir yaklaşım değildir.

Machiavelli’ye göre hükümdar akıllı, dirayetli, cesur ve talihli olmalıdır. Hükümdar, tilki gibi kurnaz ama aynı zamanda aslan kadar da cesur ve yırtıcı olmalıdır. Hükümdar öncelikle insan gibi hareket etmeli, ancak bunun yetersiz kaldığı durumlarda hayvan gibi davranmaktan da çekinmemelidir.

Öyleyse şunu bilin ki iki tür mücadele tarzı vardır: Biri yasalara uyarak, öbürü zora başvurarak. Birincisi insanlara özgüdür, ikincisi hayvanlara. Ama hep olageldiği gibi, birincisi yetmediğinden ikincisine başvurmak gerekir. Onun için bir prens insancayı da, hayvancayı da ustalıkla kullanmayı bilmelidir (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 109).

Görüldüğü üzere Machiavelli, insanca yani yasalara uyarak hükmetmenin önemine ve önceliğine vurgu yapmakta, ancak bunun yetersiz kaldığı durumlarda zora başvurulması gerektiğini ifade etmektedir. Machiavelli’nin görüşlerine bütüncül olarak bakıldığında, zannedilenin aksine aşırıya kaçmayan, mutedil karaktere sahip olan hükümdarları daha başarılı bulduğu söylenebilir. Ona göre, İsa’dan önce 211-217 yılları arasında hüküm süren Roma İmparatoru Marcus Aurelius Antoninüs Berrianus (Caracalla), başlangıçta hem halkının hem de askerlerinin saygı ve beğenisini

kazanmayı başarmıştır. Ancak sorunları “hayvanca” çözerken ölçüyü kaçıran bu hükümdar, kısa süre içerisinde Roma ve İskenderiye halklarını kırıp geçirdiği için herkesin nefretini celbetmiştir.

Sonunda kendi yakın çevresine bile korku saldı, o kadar ki ordusunun ortasında bir muhafızı tarafından öldürüldü. Geçerken şunu da kaydedelim ki, hiçbir prens bu tür suikastlere karşı kendini koruyamaz. Kesin niyet etmiş ve kelleyi koltuğa almış herhangi bir kişi bunu yapabilecek güçtedir; ama bunun seyrek oluşu korkuyu azaltmaktadır. Sadece [prens] her günü kendisiyle birlikte geçen şu ya da bu bakanına yahut hizmetlisine ağır şekilde hakaret etmekten kaçınmalıdır. Bu, Antonino’nun yaptığı hataydı. Muhafızının kardeşini alçakça öldürtmüştü ve onu da her gün tehdit ediyordu; yine de onu kişisel muhafızları arasında tutuyordu ki bu da işlediği ikinci hataydı: Ancak kendi sonunu kışkırtabilirdi ve nitekim öyle oldu (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 109).

Hükümdarı, inşa ettiği kalelerin her zaman koruyamayacağını örnekleriyle ortaya koyan Machiavelli’ye göre “En iyi kale, halkın nefretini çekmemektir çünkü halk [hükümdarından] nefret ederse yaptırdığı kale [hükümdarı] kurtarmaz; zira halk bir kez silaha sarıldı mı ona yardıma gelecek yabancılar eksik olmaz” (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 109).

Makyavelist öğretide sanılanın aksine amaca hizmet eden her yol mübah değildir. Amaca hizmet eden kötünün iyisi olan yol ise mübahtır. Machiavelli, hükümdarın iktidarını korumasını sağlayacak sadece iki yolun mevcut olduğu senaryoda, bunlardan eskilerin ifadesiyle *ehveni şer* olanının tercih edilmesi gerektiğini tavsiye etmektedir. Başka bir söylemle, Machiavelli, zalim ve gaddar hükümdarların zulümlerini meşrulaştırmak yerine, eserinde sıkça başvurduğu üzere bir mukayese yoluna gitmekte ve bunlar arasında hangisinin tercih edilebilir olduğuna yönelik tespitlerde bulunmaktadır. Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki iyi ve kötü, Makyavelist öğretide oldukça muğlak kavramlardır. Dışarıdan “kötü” görünen şeyin aslında “iyi” olabileceğini, “iyi” gibi görünen şeyin ise aslında “kötü” olabileceğini iddia eden Machiavelli, iyi ve kötü kavramlarının, bağlama ve ortaya çıkan sonuca göre değişiklik gösterebileceği düşüncesini savunmaktadır.

Bir prensin sözüne sadık kalmasının ve düzenbazlıklar yapmak yerine namusluca bir yaşam sürmesinin ne övülesi bir şey olduğunu her kişi anlar. Bununla birlikte zamanımızdaki deneylerle de bellidir ki ancak verdikleri sözü hiçe saymış ve *insanların beyinlerini kurnazca uyutmasını bilmiş prensler* büyük işler yapmışlardır ve sonunda dürüstlüğü temel almış olanlara üstün gelmişlerdir (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 109-110).

Bir başka örnekte Machiavelli, eli açık ve cimri hükümdarların bu özelliklerinin kendi başına iyi ya da kötüyu temsil etmediğini, doğru bir amaca hizmet ettiği sürece her iki özelliğin de takdire şayan olduğunu ifade etmektedir (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 102). İlk bakışta cömertliğin erdem, cimriliğin ise kaçınılması gereken bir huy görünümü verdiğini kabul eden Machiavelli, prensin bu özellikleri bilgece kullanamadığı durumlarda erdem gibi görünen eli açıklığın zillete, cimriliğin ise bilgece kullanıldığı taktirde güçlü bir istidada dönüşebileceğini işaret etmektedir. Papa II. Julius, Keyhüsrev, Cesar, İskender ve daha niceleri yeri geldiğinde eli açık ancak yeri geldiğinde tutumlu olmayı başardıkları için uzun yıllar iktidarlarını koruyabilmişlerdir (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 102). Özetle, şehrinin ve halkının çıkarlarını zedeleyecek, olası

bir savaşta tebaasını müşkül duruma düşürecek ve bu nedenle de eli dara girdiğinde halkın saygısını yitirecek bir prensin eli açıklığındansa, sürekli savaş ortamında bulunduğu gerçeğini daima göz önünde bulunduran ve eli sıkılığını kendi servetini büyütmek yerine halkın savaş zamanındaki giderleri için kullanan prensin cimriliğinin yeğ olduğunu ifade eder.

Machiavelli'nin, kötülük kaçınılmaz ise sonuçları daha az zararlı olana başvurulması gerektiği fikrini salık verdiğinden bahsetmiştik. Örneğin, zalim bir iktidarın, iktidara gelmek için başvurduğu acımasız yöntemleri, iktidarı ele geçirdikten sonra terk etmesi veya uygulama derecesini azaltması ile, az bir zulümle iktidara gelip iktidarda kalabilmek için zulmün derecesini her geçen gün artıran bir muktedirin yönetimiyle karşılaştırmakta ve birincisinin daha az kötü olduğunu ifade etmektedir.

Güvenliği sağlama bağlamak üzere bir seferde ama gereksiz yere uzatmadan ve olabilecek en erken anda iyiliğe çevrilerek yapılan zulme (eğer kötülükten iyi olarak söz edilebilirse) iyi kullanılmış diyorum. Başlangıçta az olup da zamanla söneceği yerde çoğalan zulüm ise tersine kötü kullanılmış demektir (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 74).

Tabiki Machiavelli'den bahsederken onun pragmatik motivasyonlardan bağımsız olarak ve etik kaygılarla hareket ettiğini iddia etmek de oldukça naif bir yaklaşım olur. Zulüm ile iktidara gelip acımasızlığının derecesini düşüren muktedirin kendisini kabul ettirdikten sonra zulme ihtiyaç duymayacak bir iklimi tesis edebilmesini, muktedirin iktidarının salahiyeti açısından da gerekli görmektedir. Ancak Machiavelli'nin pragmatist bir yaklaşım benimsemiş olması, onun etik ve ahlak gibi ilkelerden tamamen yoksun olduğu anlamına da gelmez. Eserinin, *Alçaklıkla Prenslğin Başına Geçenler Üstüne* başlıklı bölümü, Machiavelli'nin ilkesiz ve prensipsiz biri olduğu ve sonuca götüren her yolu mübah gören bir anlayışa sahip olduğu düşüncesinin aslında ne kadar basite indirgeyici, tekdüze ve onun düşünce sistemini tanımada ne kadar yetersiz kaldığını göstermesi açısından oldukça değerlidir.

Kendi becerisi olmaksızın, alçakça ve cinai yollarla prensliğin başına geçenleri incelediği bu bölümde, Sicilyalı Agatoçle'nin "çok basit ve aşağılık biri olduğu halde" nasıl ve hangi yöntemlerle Sirakuza kralı olmayı "başardığını" anlatmaktadır (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 71).

Bir çömlekçinin oğlu olan bu adam ömrünün değişik dönemlerinde hep alçakça bir yaşam sürdü; ama bütün yasa dışı işlerinde öylesine yüksek bir akıl ve vücut gücü gösterdi ki askere yazılıp rütbe rütbe yükselerek sonunda Siraküza'nın başkomutanı oldu. Bir sabah, Agatocle, Siraküza halkını ve Senatosunu sanki Cumhuriyet'in işleri hakkında görüşlerini almak istemiş gibi toplantıya çağırdı ve bir işareti üzerine, askerleri tüm senatörleri ve en zengin plebleri kılıçtan geçirdiler. Onların ortadan kaldırılışından sonra, bu kentte iktidara hiçbir karşıkoymaya çatmadan yerleşti. Yurttaşlarını öldürmeyi, dostlarına ihanet etmeyi, ne verdiği söze saygısının, ne acımasının, ne de dininin olmayışını meziyet olarak da adlandırmak mümkün değildir. Bütün bunlar insana iktidar sağlayabilir ama şan kazandırmaz. Agatocle'nin tehlike karşısındaki cesareti, güçlülere, düşmanlıklara göğüs germekteki ve düşmanlarını altetmekteki yılmazlığı düşünülürse elbetteki en

iyi örneklerden geri kalır yanı yoktur. Yine de insanlık dışı kıyıcılığı, sayısız cürümleri onu bir büyük adam olarak iyilikle anmamıza elvermez (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 72).

İddia edildiği üzere Machiavelli, amaca ulaştıran tüm yolları mübah görseydi, alçaklıkla ve cinai yollarla iktidara gelen ve iktidarda uzunca bir süre kalmayı başaran Sicilyalı Agatocle’den övgüyle bahsetmesi gerekirdi. Oysa, Machiavelli’ye göre yurttaşlarını öldürmek, verdiği sözde durmamak ve dostlarına ihanet etmek, hükümdarı iktidara taşısa dahi meziyet olarak kabul edilemez.

Machiavelli’ye göre hükümdar sevilmek ve korkutmak seçenekleri arasından ilkinin tercih etmelidir. Ancak nasıl ki iyi ve kötü onun için muğlaksa, sevilmek ve korkutmak da, bağlama ve ortaya çıkardığı sonuçlara göre değerlendirilmesi gereken meziyetlerdir. Örneğin, yaptığı zulümlerle bilinen Dük Cesar Borgia hakkında övgüyle sözeden Machiavelli, Borgia’nın ülkesini düzene sokmasında ve ülkede birlik, düzen ve barışı tesis etmesinde başvurmuş olduğu zulümlerin rolünü yadsımamakta, aksine taktikle karşılamaktadır (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 105). Bu örnekte de Machiavelli, yine iki kötü seçenek arasından daha az kötünün öncelenmesi gerektiğini şu sözlerle ifade eder:

Eğer tebasının birlik ve sadakati söz konusu ise bir prens asla kendisine zalim denecek diye çekingen davranmamalıdır. Aşırı merhametli olmak yüzünden cinayet ve çapulculuğa yolaçan kargaşaya göz yummaktansa az sayıda ibret olacak ceza vermek çok daha merhametlice bir davranış sayılır. Bu suçlar genelde herkese zarar verir oysa prensin buyurduğu ceza bir kişiyle ilgilidir (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 105).

Bu bölümde dikkat edileceği üzere Machiavelli, iki ihtimali değerlendirirken az sayıda ve ibret verici cezaların daha *merhametli* olacağını iddia etmektedir. Dolayısıyla baz aldığı kriter, merhamettir. Aynı zamanda kendisini gaddar ve pragmatist olduğu gerekçesiyle eleştirenlere karşı da her zamanki sert üslubuyla karşılık verir. Machiavelli’ye göre, öğretisi gerçekçidir. Romantik değildir. Bu nedenle Machiavelli, siyaseti kendisi gibi değerlendir(e)meyen ve hükümdarları zalim oldukları gerekçesiyle eleştiren diğer yazarları tutarsızlıkla suçlamaktadır. Örneğin Anibal’ın sayısız ırktan oluşan çok büyük bir orduyu intizam içerisinde idare edebilmeyi başarmış olmasını ve bu ordu ile yabancı topraklarda savaşırken, işler yolunda gitmese dahi ordusunun kendisini asla terk etmeyişi, büyük bir başarı olarak görmekte ve bu başarının ise Anibal’ın gerektiğinde zulme başvurmakta tereddüt göstermemesi sayesinde geldiğini iddia etmektedir (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 107). Kendisi gibi Anibal’ı başarıları nedeniyle öven ancak zulme başvurduğu için yeren yazarları ise şu şekilde eleştirir:

[Anibal] öteki iyi meziyetlerinin yanında, adamlarında her zaman saygı ve dehşet uyandırdı; bu meziyeti olmasaydı öteki meziyetleri yetersiz kalırdı. Oysa tutarsız yazarlar bir yandan onun eylemini hayranlıkla karşılarlar, öbür yandan bunu sağlayan temel nedeni kınarlar. Korkulmak ve sevilmek hakkında söylediklerime dönüp sonuç olarak diyorum ki [hükümdar] sadece, korku salarken kin ve nefret uyandırmasın yeter (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 108).

Machiavelli’nin kısacık eserinde ele aldığı tüm bu hususlar, adeta bir imbikten süzölmüş öz gibidir. Her birisi çok değerlidir. Bu nedenle Prens’i ayrıntılı bir şekilde ve her yönüyle incelemek, hacimli

bir eser ortaya koymayı gerektirir. Bu çalışmamızda odak noktamız, Fethullah Gülen ve lideri olduğu örgütün Makyavelist nitelikler taşıyıp taşımadığını tespit etmek olduğuna göre, Machiavelli'nin hayatı ve fikirlerine ilişkin yaptığımız bu kısa değerlendirme ile iktifa ediyor ve çalışmamızın bundan sonraki bölümlerini FETÖ ve Makyavelizm ilişkisine hasretmeyi doğru buluyoruz.

3. Machiavelli'nin Modern Prensi: Fethullah Gülen

Machiavelli'nin, sahip oldukları özelliklere göre prensleri farklı sınıflandırmalara tabi tuttuğundan ve her bir grubu ayrı bir başlık altında değerlendirdiğinden bahsetmiştik. Eserinin *Ruhban Prenslere Üzerine* başlıklı bölümünde, bu prensleri etki, yönlendirme, manipülasyon ve tahribat kabiliyeti en yüksek hükümdarlar olarak tanımlamaktadır. Öyle ki diğer prenslerin aksine ruhban prensler, dinin kendilerine sağladığı imkanlar sayesinde "hiç savunmadıkları topraklara ve hiç yönetmedikleri tebaalara sahiptiler. Bunların devletleri savunulmasalar da ellerinden alınmaz" (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 83). Machiavelli'nin bu sınıflandırmasına göre, Fethullah Gülen'in diğer birtakım sınıflandırmalarla da tanımlanabilecek özellikler gösterdiği şerhini düşmekle birlikte, onun en çok ruhban prens karakteristiği gösterdiği kanaatindeyiz. Gerçekten de Gülen; siyaset adamı olmadığı, kendisine ait bir siyasi parti bulunmadığı ve dolayısıyla hiçbir seçim kazanmadığı halde iktidar ortağı olabilmeyi başarmıştır. Gülen, girmedığı seçimlerin galibi, yönetmediği tebaanın sahibidir.

Gülen, camilerde vaaz vererek yurt çapında tanınmaya başlamıştır. Etkili hitabetinin yanı sıra, Said-i Nursi'nin manevi mirası üzerinde hak iddiasında bulunmasının da "hocaefendi" kimliğini kazanmasında ve bu kimliği Türk toplumuna kabul ettirmesinde rolü büyüktür. Türk halkının dini hassasiyetlerini çok erken bir dönemde tespit edebilmiş ve söylemlerini bu yönde geliştirebilmiş olan Gülen'in kullandığı dil dikkatli incelendiğinde, bu dilin geleneksel dini söylemleri yansıtmadığı ve yeni bir öğretinin alt yapısını hazırlama gayreti içerisinde olduğu görülür. Gülen, geleneksel cemaat ve tarikatların Cumhuriyet karşıtı söylemleri ve karşıtı oldukları bu rejimin rahle-i tedrisatından geçmeyi reddetmeleri nedeniyle, ortaya çıkan bu boşluğu doldurma potansiyeline sahip olduğunun çok erken farkına varmıştır.

Muhafazakâr yığınların, siyasal sistemin kendilerine sundukları mekanizmaları kullanarak iktidara gelmeleri durumunda dahi, muktedir olamadıkları yönündeki hissiyatına tercüman olan Gülen, çözümü kamuda -bilhassa yargı ve TSK içerisinde- kadrolaşmakta bulmuştur. Gülen'in yargı ve silahlı kuvvetleri öncelikli hedef olarak görmesi, tesadüfi ve keyfi bir tercih değildir. Gerçekten de, muhafazakâr seçmenin desteğini alarak iktidar yahut iktidar ortağı olan siyasi oluşumlar, ya doğrudan TSK tarafından askeri müdahale yoluyla yahut militan demokrasi anlayışının Türkiye'deki temsilcisi Anayasa Mahkemesi aracılığıyla bertaraf edilmişlerdir. Örneğin, Menderes ve Erbakan hükümetleri askeri müdahale ile son bulurken, yine muhafazakâr seçmenin desteklediği birçok siyasi parti yüksek yargı müdahalesi (kararları) ile tarihin tozlu sayfalarında yerlerini almışlardır.

Yakın siyasi tarihi iyi okuyan Gülen, muhafazakâr seçmendeki mağduriyet duygusunun yarattığı sosyal fay hatlarını doğru bir şekilde tespit edebilmiş ve bu faylarda biriken gerilimi “doğru” bir noktaya yönlendirebilmiştir. Amacı doğrultusunda eğitim faaliyetlerine odaklanarak, diğer cemaat ve tarikatların doldurmayı başaramadığı yahut doldurma vizyonuna bile sahip olmadıkları bu boşluğu doldurma hedefini önceleyen Gülen, kritik kurumlara yerleştirdiği sempatizanları aracılığıyla amacına da ulaşmayı önemli ölçüde başarmıştır. Diğer dini gruplardan farklı olması nedeniyle ve kendisine yöneltilebilecek olası eleştiri ve tehditleri bertaraf etmek için belli bir aşamadan sonra cemaatten ziyade bir sivil toplum örgütü (STK) olduğu yönünde algı oluşturma gayreti içerisine girmeyi de ihmal etmemiştir.⁸

Bu aşamada, Gülen’in yarım asır içerisinde, sabırla ve emin adımlarla almış olduğu mesafe dikkate alındığında, cevaplaması pek de kolay olmayan birtakım sorular zihinleri meşgul edebilir. Örneğin, Gülen’in başından beri devleti ele geçirme amacı var mıydı, yoksa kurduğu sistemin belki de kendisinin bile tahmin etmeyeceği bir noktaya ulaşması sonucu bu amacı sonradan mı edindi? Kendisi, başından beri Amerika Birleşik Devletleri’nin başını çektiği “ılımlı İslam” projesinin bir parçası olarak mı piyasaya sürüldü, yoksa 11 Eylül saldırıları sonrası şartlar bu projenin hayata geçmesi için olgunlaştığından mı Gülen Grubu, proje kapsamında kullanışlı aparat olarak değerlendirilmişti?⁹ Bunlar, titizlikle ele alınması gereken konular olmakla birlikte, bu sorulara aranacak yanıtlar hem ayrı bir çalışmanın konusudur, hem de hususi uzmanlık gerektiren meselelerdir. Ancak bir gerçek var ki o da Fethullah Gülen’in sabırla ve ilmek ilmek ördüğü bu sistem sayesinde örgüt, adeta orta ölçekli bir devlet gücüne erişmiştir.

Özellikle maddi imkanları yetersiz ancak gelecek vadeden parlak zihinleri küçük yaşta devşiren bu yapılanma, başta TSK, emniyet, yargı, Milli İstihbarat Teşkilatı ve medya olmak üzere devletin tüm kritik kurumlarında örgütlenebilmeyi başarmıştır. Yönettiği devasa bütçeye, sahip olduğu holdinglere, bankalara, televizyon kanallarına, gazetelere, eğitim ve sağlık kurumlarına bakıldığında, bu grubun orta ölçekli bir devlet gücünde olduğu iddiasının abartılı olmadığı kanaatindeyiz. 1700 tane mülki amir arasından (Vali, vali yardımcısı ve kaymakam)¹⁰, yaklaşık 750 tanesinin, 12.000 hâkim ve savcı arasından ise yaklaşık 4000’inin ihraç edildiği¹¹ göz önünde bulundurulduğunda, FETÖ’nün devlet gücünde bir örgüt olduğu iddiası gerçekten de abartılı

⁸ Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı İç Güvenlik Stratejileri Daire Başkanlığı, “Sorularla Terörizm ve Terör Örgütleri” Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi <http://icguvenlikyayinlari.gov.tr/kurumlar/icguvenlikyayinlari.gov.tr/PDF/terorizimle-mucadele/2022/50-Soruda-FETO-Metin.pdf> (2022) s. 26.

⁹ Amerika Birleşik Devletleri’nin uluslararası sistemi dizayn politikası üzerine kurulu hegemonya doktrinine yönelik güncel ve kapsamlı bir çalışma için bkz. İbrahim Enes Aksu, “The Populist Potential of the US and Its Fragile Grip on the International System”, *E-International Relations*, 01.08.2024 <https://www.e-ir.info/2024/08/01/the-populist-potential-of-the-us-and-its-fragile-grip-on-maintaining-a-stable-cooperative-international-system/> (Erişim Tarihi: 23.01.2025)

¹⁰ Haber Takvimi, “Bakan Soylu FETÖ’den Kaç Mülki Amirin İhraç Edildiğini Açıkladı”, (24.09.2020) <https://habertakvimi.com/video/5503139/bakan-soylu-fetoden-kac-mulki-amirin-ihrac-edildigini-acikladi> (Erişim Tarihi: 13.10.2024)

¹¹ Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği, “4.000 Fetö’cü Hakim Savcı İhraç Edildi”, (06.04.2018) <https://basin.adalet.gov.tr/amp/4-bin-fetocu-hakim-savci-ihrac-edildi> (Erişim Tarihi: 21.10.2024)

görülmemelidir. Benzer şekilde, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın halihazırda başkanışmanlığı görevini yürüten Yasin Aktay'ın 2018 yılında vermiş olduğu bir demeçte, “meğer devlet onlarmış, paralel olan bizmişiz” sözleri, örgütün ulaştığı gücü göstermesi açısından oldukça önemlidir (SuperHaber, 2018)

Örgüt, bu güce şüphesiz tesadüf eseri ulaşmamıştır. FETÖ'nün özellikle 1980 darbesi ve 28 Şubat Postmodern darbesi sonrası en az yara alan gruplardan biri olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Bunda şüphesiz örgütün adeta bir bukalemun gibi her ortam ve koşula ayak uydurabilmesinin payı büyüktür. Ancak, örgütün iradesi ve kapasitesi dışında gelişen faktörler de bu hassas süreçlerden en az zararla çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Ahmet Şık, Fethullahçılar tarafından yasaklanan, basımı durdurulan ve mevcut kopyaları toplatılan *İmamın Ordusu* adlı eserinde, bugünün darbecilerinin irtica ile mücadele gibi bir amaç taşımadığını; aksine, Fethullahçı ve benzeri yapılanmaların ortaya çıkmasında ve güçlenmesinde bu aktörlerin rol oynadığı yönünde spekülasyon bir iddia ortaya atmaktadır (Şık, 2017: 2). Şık'a göre, 1980 darbesi –diğer darbelerde olduğu gibi– emperyalist blokun bir projesi olarak yükselen komünizm tehdidinde, yani “kırmızı kuşağa,” karşı “yeşil kuşağın” desteklenmesini amaçlamıştır (Şık, 2017: 3). Bu bağlamda, dönemin cunta yönetimi, cemaat yapılanmasına karşıymış gibi bir tutum sergilese de bu yapının önünü kesme iradesi ortaya koymamıştır.¹²

1970'lerde komünizm karşıtlığının revaçta olduğu dönemde, komünizmin din karşıtlığı ile eşdeğer olduğu yönündeki yaygın algıyı kullanan ve bu sayede anti-komünist bir duruş sergileyen cemaat, 1980 darbesinde tabii ki Kenan Evren'i destekleyecektir (Çolak, Aksu ve Tapan, 2016; 207). Bizzat Fethullah Gülen tarafından kaleme alınan ve örgütün yayın organlarından Sızıntı dergisinin Ekim 1980 sayısında başyazı olarak yayımlanan “son karakol” isimli makalede Gülen, “Ümidimizin tükendiği yerde Hızır gibi imdadımıza yetişen Mehmetçiğe bir kere daha selam duruyoruz” ifadeleri ile paşaların emrinde olduğunu açıkça ifade etmiştir (Gülen, 1980). 28 Şubat sürecinde Erbakan hükümetini gericilikle suçlayan Gülen, o dönem 28 Şubat destekçisi medya organlarına demeç vermekte ve onun “beceremediniz, bırakın gidin” sözleri ertesi gün gazetelerin manşetlerini süslemektedir. Geliştirmiş olduğu, gücünün yanında yer alma ve değişen koşullara anında adaptasyon sağlama yetileri sayesinde fırtınalı denizlerde gemisini daima yüzdürmeyi başaran Gülen, izlemiş olduğu oportünist siyaset sayesinde her defasında fırtınadan en az zararla kurtulmayı başarmış ve kendisine güvenli bir liman bulmakta zorlanmamıştır.

11 Eylül saldırıları sonrasında Afganistan ve Irak'ın işgal edildiği günlerde “ılımlı İslam” ve “dinler arası diyalog” söylemlerini geliştiren Gülen'in, tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nden bir beklentisinin olmaması ise düşünülemezdi. Dini bir cemaat görünümüne sahip olması nedeniyle, müntesiplerinin ve sempatizanlarının önemli bir kısmının aynı zamanda AK Parti seçmeni olduğunun farkında olan Gülen'in, bu şartlar altında

¹² Nur cemaatinin okuyucular koluna ait Yeni Asya Gazetesi sahibi Mehmet Kutlular bir röportajında bu hususu şu şekilde teyit etmektedir: ‘Bakın bazı İslami gruplara, 12 Eylül'den sonra birden palazlandılar. Acaba kendi güçleriyle mi palazlandılar. Hayır.’ Bknz. Mehmet Kutlular, ‘Fethullah'ı Kullanıp Attılar’, 26.06.1999 *Milliyet*, <https://www.saidnursi.de/fethullah-guleni-kullanip-attilar/> (Erişim Tarihi: 07.11.2024)

kadrolaşmaya hız vermesi pek de şaşırtıcı değildir. Yargıya yerleştirdikleri üye ve sempatizanları aracılığıyla, vesayet rejiminin tasfiyesi olarak lanse ettikleri ve kimilerine göre ülkenin “bağırsaklarını temizlediği” (TBMM, 2016) Ergenekon ve Balyoz operasyonları sayesinde cemaat, devleti anahtar teslim ele geçirme yolundaki engelleri birer birer ortadan kaldırmaktadır. Türk siyasetinde en büyük tehdidin ordudan gelebileceğinin farkında olan Gülen, pasivize edilmesi gereken ilk kurum olarak Türk Silahlı Kuvvetleri’ni belirlemiştir.

Ülkenin darbe ve darbe girişimleri ile dolu tarihi göz önünde bulundurulduğunda, “cemaat” tarafından üretilen iddialar o dönem için çok şüphe çekmemekte, hatta bu operasyonlar kamuoyunda önemli ölçüde destek bulmaktadır. Bu operasyonlara karşı çıkan muhalefet ise geçmişte çizmiş olduğu “vesayet destekçisi” imajı ve “baskıcı laiklik anlayışı savunuculuğu” nedeniyle ciddiye alınmamaktadır. Örgüt için Ergenekon ve Balyoz operasyonlarının başarıya ulaşması fevkalade önemlidir çünkü on yıllar boyunca yatırım yaptıkları ve generallik rütbesine ulaşabilmeleri için yaklaşık 30 yıl sabırla bekledikleri müntesipleri, ordudan atılan ve cezaevine konulan rütbeli subayların yerini bir çırpıda alabilecektir. Adliyedeki zabıt katibinden, hastanedeki ambulans şoförüne kadar tüm kurumlarda kadrolaşmayı kendisine vazife bilmiş bir örgütün, silahlı kuvvetlerdeki yüksek rütbeli pozisyonları ele geçirme fırsatı bulması durumunda, bu fırsatı suiistimale dönüştürmemesini ummak ise oldukça naif bir beklenti olurdu.

Takip eden süreçte ortaya çıkan birtakım tarihi gelişmeler, cemaat ile iktidar arasındaki ilişkinin seyrini de değiştirmiş ve belki de rızalarıyla çok örtüşmese dahi bu süreç, bu iki grubun ortaklığını daha da perçinlemeleri ile neticelenmiştir. Bu gelişmelere; (i) 2007 yılında Abdullah Gül’ün adaylığına karşı çıkan muhalefetin, Anayasa’nın ruhunu ve lafzını ihlal etme pahasına, Cumhurbaşkanlığı seçimlerini iptal ettirmek maksadıyla Anayasa Mahkemesi’ne (AYM) taşınması, (ii) Genelkurmay Başkanlığı’nın hükümete elektronik muhtıra vererek tartışmalara dahil olması ve hükümeti tehdit etmesi ve son olarak (iii) e-muhtıradan yalnızca birkaç gün sonra AYM’nin literatürde halen tartışılan 367 kararı, örnek olarak gösterilebilir.

Bu olaylar, iktidarın mevcut parlamenter sistemden, Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçildiği Fransız tipi yarı başkanlık sistemine geçişini sağlayacak anayasa değişikliğinin de önünü açmıştır. 2008 yılında yapılan referandumda halkın büyük bir çoğunluğu bu anayasa değişikliğini onaylamıştır. Kısa bir süre sonra, iktidarın üniversitelerde kıyafet serbestisini amaçlayan anayasa değişikliği tasarısının AYM tarafından iptal edilmesi ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı’nın, 2007 yılında yapılan genel seçimlerde halkın yüzde 47’sinin oyunu almış bir partiyi “laiklik karşıtı eylemlerin odağı” olduğu gerekçesiyle kapatma girişimi, şüphesiz cemaat ile AK Parti arasında, belki de bu iki grubun bile öngöremeyeceği bir seviyede yakınlaşmaya ve hatta zorunlu ortaklığa neden olmuştur.

Genel hatlarıyla FETÖ’nün yakın tarihteki stratejilerini ele aldığımız bu girizgahın ardından, Fethullah Gülen ve kurmuş olduğu örgütün Makyavelist özellikler taşıyıp taşımadığına ilişkin değerlendirmeyi, konunun ehemmiyeti ve kapsamının genişliği nedeniyle alt başlıklar altında ele almayı uygun görüyoruz. Bu nedenle takip eden bölümlerde önce FETÖ’nün neden kendine özgü

bir terör örgütü olduğunu, başvurmuş olduğu sıra dışı yöntemlere odaklanarak ortaya koymayı amaçlıyoruz. Akabinde, tabandan tavana doğru hareket stratejisi geliştiren bir grup ile siyasetin doğası gereği tavandan tabana doğru yönetim anlayışına sahip olan bir siyasi parti arasındaki ipleri koparan ve Cumhuriyet tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olmaya aday 17-25 Aralık operasyonlarını inceleyeceğiz.

Haddizatında biri yukarıdan aşağı, diğeri ise aşağıdan yukarı şekilde örgütlenen iki büyük kuvvetin ortada bir noktada çıkar çatışması nedeniyle karşılaşması ve savaş başlatması çok da şaşırtıcı olmasa gerek. Bu karşılaşma neticesinde, iktidarın dersanelerin kapatılması hamlesi ve müteakiben cemaatin 17-25 Aralık operasyonları, kendisini yıllarca “hizmet” olarak tanıtan bu grubun yaşayacağı “hezimetin” ilk aşamasını oluşturması nedeniyle önemlidir. Son olarak örgütün tüm gemileri yakmak pahasına girişmiş olduğu darbe kalkışmasını inceleyerek, ortaya koydukları fikri ve fiili birikimin, Makyavelizm’in unsurlarını taşıyıp taşımadığı ve taşıyorsa ne ölçüde taşıdığı tartışması ile çalışmamızı sonlandıracağız.

3.1. Nevi Şahsına Münhasır Bir Örgüt: Devlet İçerisinde Devlet

Fethullahçı Terör Örgütü, diğer örgütlerin sahip olmadığı birtakım özelliklere sahiptir. Örgüt içerisinde sorgusuz itaat edilen Fethullah Gülen, örgüt üyeleri nazarında mesihyanik bir liderdir. Küçük yaşlarda devşirilen ve “hizmet eri” olarak yetiştirilen örgüt sempatanlarına örgüt hiyerarşisi, uygun görüldüğü şekilde ve ölçüde öğretilir. Bu hiyerarşinin en tepesinde yer alan Gülen, örgütün “kâinat imamı” olarak bilinir (Uzun vd., 2017: 11-12). Tüm yasadışı örgütlerde gizlilik, ketumluk, sır saklama gibi örgüt yöneticilerinin ve üyelerinin uymaları gereken kurallar ve yükümlülükler şüphesiz mevcuttur.

Şu an sırtınızda yumurta küfesi taşıyorsunuz. Yanlış bir hareketiniz geri dönülmeyecek hatalara sebebiyet verecektir. Sizler, Hitler’in tankları gibisiniz. Hitler, Rusya’ya doğru ilerlerken, karşısına çıkan bataklıkları aşmak için tankları bataklıklara saplayıp, kendilerini feda ederek arkadan gelenlere yol açmaları gibi, sizler de bu tür fedakârlıklar yaparak, sizden sonra geleceklere ortam hazırlayacak ve cemaatin teşkilatı ele geçirmesini sağlayacaksınız.¹³

Fethullah Gülen’in bu minvalde analogilere başvurarak örgüt mensuplarını tedbir konusunda teyakkuza geçirdiği sır değildir. Ancak FETÖ’yü diğer örgütlerden ayıran belki de en önemli özelliği, üyelerinin ve sempatanlarının çoğunun bu örgütün yasadışı bir örgüt olduğundan haberdar olmamalarıdır. Nitekim örgütün bu yönü, halihazırda yurt çapında yürütülen soruşturma ve kovuşturmalar sırasında, örgüt üyesi ile cemaat sempatanı ayrımını güçleştirmektedir. Dini bir amaç doğrultusunda hareket ettiği yönünde bilinçli bir izlenim oluşturma politikası güden bu yapılanmanın, bu sayede kolaylıkla üye devşirebilmesi ve bu üyelerin bile bilmedikleri belirli bir amaç doğrultusunda kullanılabilmesi ve örgütün gizli ajandasına hizmet etmesi, şüphesiz bu örgütü

¹³ 1998 yılında İstihbarat birimlerince hazırlanarak Başbakanlık Takip Kurulu’na (BTK) sunulan raporda Fethullah Gülen’in gizlilik konusunda sarfettiği sözlere ilişkin bölümden alınmıştır.

diğerlerinden ayıran en önemli unsurdur.¹⁴ Bu yönüyle örgüt üyelerinin, örgüt adına yasadışı bir maddenin kuryeliğini yapan ama naklettiği ürünün içeriğini bilmeyen gönüllü bir kuryeden farkı yoktur.

Tek başına bu özelliği dahi, örgütün şahsına münhasır bir yapılanma olduğuna işaret etmektedir. Gerçekten de üyelerinin bile üye olduklarını bilmedikleri ve örgüt tarafından manipüle edilerek örgütün çıkarları doğrultusunda kullanıldıkları, devletin kendisinin dahi örgüt tarafından kandırıldığını ikrar ettiği bir örgütün, aslında kendine özgü bir yapılanma olduğunu ortaya koymak için başkaca veriye ihtiyaç bile yoktur. Ancak yine de bu yapılanmanın nevi şahsına münhasır özelliklerinin her biri, örgütün Makyavelist öğreti ile bağdaşan taraflarının tespit edilmesi açısından bize yol göstereceğinden, bu konuya detaylı bir şekilde yer vermeyi gerekli görmekteyiz.

Her ne kadar Gülen'in, kuruluş aşamasında örgütün asıl amacını deşifre ettiği konuşmalar mevcut olsa da Türk milletinin on yıllardır maruz bırakıldığı Türk-Kürt, Alevi-Sünni, laik-muhafazakâr çatışmaları, Gülen'in asıl amacının idrak edilmesini mümkün kılmamıştır. Machiavelli gibi Fethullah Gülen de tahsili olmamasına rağmen etkili hitabeti ve kuvvetli gözlem yeteneği sayesinde, Türk siyasetinin fay hatlarını kendi ajandası lehine kullanabileceğinin farkına çok erken varmıştır. Kurumların ele geçirilmesi gerektiği tezini, bu kurumların yozlaşmış taraflarını ön plana çıkararak ve ele geçirildiği taktirde bu yozlaşan kurumların asli görevlerini yerine getirmeye başlayacakları iddiasında bulunarak meşrulaştırmayı başarmıştır. 1978 yılında yapmış olduğu konuşmada Gülen, ele geçirilmesi gereken kurumları şu şekilde sıralamaktadır.

Bugüne kadar Müslümanlar, Osmanlı kafası ile hareket ederek çoğunluğun verdiği rahatlıkla davranarak adliye, milli eğitim ve ordu müesseselerini azınlık durumunda olan ve bu psikoloji içinde hareket eden Alevilere kaptırdılar. Türkiye'nin içinde bulunduğu kargaşalık ve bunalımın asıl kaynağı da bundan doğmuştur. Müslümanların anılan üç kurumu ele geçirmesi için mücadele etmesi gerekir (Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı, 2016)

Machiavelli, tarih boyunca prensliklerin yaşadıkları büyük bunalımların ve çaresizliklerin, o ülke halklarını kurtarıcı arayışına ittiğine ve özellikle bu dönemlerde kurtarıcı olarak ortaya çıkan prenslerin toplumun hafızasında büyük izler bırakma ihtimalinin daha yüksek olduğuna işaret etmektedir. Savını desteklemek amacıyla tarihi önemi haiz kişi ve vakalardan bahsetmektedir. Musa'nın değerinin anlaşılması için İsrail halkının Mısır'da köle olması, Keyhüsrev'in büyüklüğünün tanınması için Perslerin Medlerce ezilmesi ve Teseus'un yüceliğinin kavranması için Atmalıların darmadağın olmaları gerekliydi tezini ileri sürmektedir (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 59).

¹⁴ Eski bir emniyet mensubu olan Zübeyir Kındıra, Fethullah'ın Copları adlı kitabında, dönemin İstanbul Emniyeti Organize Suçlarla Mücadele Şube Müdürü Adil Serdar Saçan hakkında şu ilginç ifadeyi kullanmaktadır: "Saçan'ın Fethullahçı olup olmadığını kimse bilemez, hatta kendisi bile bilemez. Çünkü masasının bir çekmecesinde viski, bir çekmecesinde Said Nursi'nin kitapları olur." Bu ifadenin abartı ihtimali barındırdığı düşünülebilir, ancak örgüt üyelerinin tam olarak neye hizmet ettiklerini bilmeyebileceği ve örgütün azami düzeyde gizlilik ile takiye uygulamalarına verdiği önemi vurgulaması bakımından dikkat çekicidir. Detaylı bilgi için bkz. Zübeyir Kındıra, (2001) *Fethullah'ın Copları*, Su Yayınları

Fethullah Gülen'in ortaya çıktığı ve kurduğu cemaatin gelişmeye başladığı dönemler ile Türkiye'de kendilerini muhafazakâr ve mütebedeyyin olarak nitelendiren ve nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan “çevrenin”, “merkez” karşısındaki mağlubiyet görüntüsü arasındaki korelasyonu reddetmek güçtür (Mardin, 1973). Özellikle Menderes'in idam edilmesi, başörtüsü yasağı ve parti kapatma davaları, bu kesimde travma oluşturmuştur. Politik psikoloji uzmanı Vamık Volkan, toplumdaki yığınların travmalarının elitlerce kullanılmasını “seçilmiş travma” kavramıyla açıklamaktadır (Volkan, 2001: 79). Her ne kadar Volkan'ın ortaya attığı bu kavram, uluslararası literatürde çok geniş çevrelerce kabul görmüş olsa da Volkan, bu kavramı politika bağlamında kullanmamıştır. Ancak Türk siyasetinde bu travmaların, sıkça travma sahiplerine hatırlatılması ve toplumsal hafızanın sürekli ve sistematik bir biçimde istismar edilmesi, seçilmiş travmaların bilhassa Türk siyaseti bağlamında ele alınması gerektiğini işaret etmektedir.

Toplumun seçilmiş travmalarını istismar eden Gülen, çok geniş kitlelere ulaşmakla kalmamış, örgütün tedbir ve takiye uygulamalarına da göz yumulmasını teminat altına almıştır. Gerçekten de örgütün gizli kapaklı işlerinin, alınan tüm tedbirlere rağmen yine de deşifre olmaması düşünülemezdi. Nitekim, örgüt içerisinde önemli vazifeler yüklenmiş ve örgütün henüz cemaat olarak bilindiği dönemlerde örgütten ayrılmış kişilerin, örgütün gizli ajandalarını deşifre ettikleri itiraflar, özellikle mevcut iktidar kanadında ve bu iktidarı destekleyen halk nezdinde yankı uyandırmamıştır.¹⁵ Musa'nın değerinin anlaşılması için İsrail halkının Mısır'da köle olması gerektiğini ifade eden Machiavelli'yi belki de okumadığı halde çok iyi tahlil eden Gülen, kendi değerinin anlaşılması için çevrenin merkez tarafından, başka bir ifadeyle “beyaz Türkler” tarafından köleleştirilmesi gerektiğinin farkındadır. Gülen, tarihsel travmaların örgütün gizli ajandalarına meşruluk kılıfı öreceğinin ve yine bu travmaların örgütün gerçek niyetinin deşifre olmasının önüne geçeceğinin rahatlığı içerisinde, projesini şu şekilde detaylandırmaktadır.

Huruç¹⁶ hareketi başlatıldı, ancak bu hareket 35-40 sene sonra uygulamaya konulabilecektir, bugünkü ortamda bu mümkün değildir. Huruç hareketinin başarılı olabilmesi için bütün ülkede, kendi binalarımızda ve kiralanacak yerlerde orta ve yükseköğrenim gören öğrenciler için yurt binalarının açılması, yurtlarda eğitilen öğrencilerin meyvelerini vermesi, kendi fikirlerimiz doğrultusunda çeşitli kitap ve dergilerin basımının gerçekleştirilmesi, özellikle Türkiye'deki öğretmenlerin büyük bir bölümünün kendi yönümüzde faaliyet göstermesi gerekmektedir. Öğrencilere en başta ilkokul öğretmenliği, orta ve lise öğretmenliği, ikinci planda subaylık, polislik ve hukukçu olmayı tavsiye ediyorum (Uzun vd., 2017: 13).

Gülen'in öncelikle eğitim faaliyetlerine odaklanması ve genç zihinleri eğitimci olmaya ikna etmesi tesadüf değildir. Tüm yasadışı örgütler gibi FETÖ'nün de kuruluş ve gelişim aşamasında en çok ihtiyaç duyduğu unsur yetişmiş, nitelikli personeldir. Özellikle gönüllülük esasına dayanan bu

¹⁵ Örneğin, örgütün en etkili isimlerinden biri olan Nurettin Veren, 2006 yılında örgütten ayrıldıktan sonra Cumhuriyet Başsavcılığına örgütün tüm faaliyetlerini ayrıntılı şekilde anlatmış olmasına rağmen, vermiş olduğu ifade sümenaltı edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aytunç Erkin, “İşte Nurettin Veren'in Kaybolan İfadesi”, (26.10.2018), *Sözcü*, <https://www.sozcu.com.tr/iste-nurettin-verenin-kaybolan-ifadesi-wp2702455> (Erişim Tarihi: 01.11.2024)

¹⁶ Egemen ve muktedir güce isyan, başkaldırı anlamına gelmektedir.

yapılanmanın maddi getirisi olan kalemlerden önce eğitimi öncelemesi, yeni kurulacak “ışık evleri” ve dershaneler ve bu kurumlarca devşirilecek genç zihinler örgüt için oldukça elzemdir. Nitekim milenyumun başında üniversite giriş sınavları neticesinde yapılan tercihlere bakıldığında, hayatın olağan akışına aykırı şekilde ülkenin en prestijli eğitim kurumlarında, eğitim fakültesindeki bölümlerin puanları, mühendislik fakültesi puanlarının önüne geçmiştir. Yurt çapında özellikle üniversitelerin bulunduğu tüm şehirlerde çok hızlı bir şekilde örgütlenmeyi başaran ve tahmin edilmesi mümkün olmayan sayıda ev, yurt ve dershaneye ulaşan örgüt, “hocaefendilerinin” tavsiye ve telkinleri üzerine Türk Silahlı Kuvvetleri, Emniyet Genel Müdürlüğü ve adliye odaklanmaya başlamıştır.

Adliye, mülkiye veya başka hayati bir müessesede bizim arkadaşlarımızın mevcudiyeti öyle ferdi mevcudiyetler şeklinde ele alınıp değerlendirilmemelidir. Yani bunlar gelecek adına bizim o ünitelerde garantimizdir. Bir ölçüde onlar bizim varlığımızın teminatıdır. Bütün güç merkezlerine ulaşıncaya kadar hiç kimse varlığınızı fark etmeden sistemin ana damarlarında ilerleyin. Türkiye’deki güç ve kuvveti cephenize çekeceğiniz ana kadar her adım, erken sayılır (Şık, 2017: 38, 39).

Yeterli olgunluğa ve güce ulaşmaksızın atılacak her adımın erken sayılacağını ifade eden Gülen ile Machiavelli’nin fikirleri bu konuda paralellik arz etmektedir. Machiavelli, tüm hükümdarların fetih arzusunda olduklarını ancak fethetmek için acele etmeyip doğru zaman ve koşulların oluşmasını sabırla bekleyenlerin başarıya ulaşabileceklerini şu şekilde ifade etmektedir:

Fethetme hevesi hiç şüphesiz bildik ve pek doğal bir şeydir ve gücü yeten insanlar buna her kalkıştıklarında övgü alacaklardır, en azından kınanmayacaklardır. Ama gücü kuvveti olmadan orayı burayı fethetmek kalkıştılar mı hata yaparlar ve kınanmayı hak ederler (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 50).

Gülen’e göre fetih koşullarının oluşmasının öncelikli şartı gizlilik, tedbir ve takiyedir. Örgüt, bir yandan legal görünümlü faaliyetlerine devam ederken bir yandan da illegal faaliyetlerini büyük bir gizlilik içerisinde yürütmüştür. Cemaatler yapıları gereği taban hareketidir. Gönüllülük esasına dayalı bu yapılanmalar arasında beşerî sermayeye en çok yatırım yapan örgüt de yine FETÖ’dür. FETÖ’nün, üyelerini devletin kılcallarına yerleştirmek için çok uzun ve meşakkatli ancak aynı zamanda oldukça etkili bir yöntem benimsediğinden bahsetmiştik. Gerçekten de örgütün kuruluş aşamasından deşifre olduğu son aşamaya kadarki zaman dilimi göstermektedir ki örgüt, yaklaşık bir insan ömrüne tekabül eden çok uzun soluklu bir plan dahilinde hareket etmiştir.

Ancak özellikle vesayetle mücadele adı altında yürütülen Ergenekon ve Balyoz kumpasları ve hemen akabinde yargıda FETÖ’nün tekelleşmesine imkân veren 2010 anayasa değişikliklerinden sonra örgüt eksponansiyel bir biçimde büyümüş ve önü alnamaz bir noktaya erişmiştir. Belki de bu büyümenin vermiş olduğu rahatlıkla kamu kurumlarının tamamını ele geçirebilmek için üyelerini bu kurumların sınavlarına hazırlamakla yetinmemiş, olası başarısızlık durumunda bu kadroları başkalarına kaptırmamak amacıyla üyelerine sınav sorularını vermek suretiyle kadrolaşmalarının önündeki tüm engelleri bertaraf etmişlerdir.

Yurt çapında yürütülen soruşturma ve kovuşturmalar neticesinde Türk Ceza Kanunu'nda etkin pişmanlık müessesesinin düzenlendiği 221. Maddeden faydalanan örgüt üyelerinin itiraflarına göre örgüt, Kamu Personel Seçme Sınavı, (KPSS), hâkim ve savcılık, kaymakamlık, komiserlik, askeri okul ve bağımsız düzenleyici ve denetleyici üst kurullara giriş için yapılan sınavların sorularını ele geçirerek bunları sadece güvendiği müntesiplerine ulaştırmıştır. Ancak örgütün bu noktada da işini şansa bırakmadığına şahit olmaktayız. Şöyle ki, sınav sorularını vermeyi planladığı örgüt üyelerini bile bu durumdan haberdar etmemiş, yalnızca güvendiği ve soruları vermeyi planladığı adayların bu sınavlara yoğun bir şekilde hazırlanabilmeleri için onlara gerekli olan çalışma koşullarını sağlamaktan da geri kalmamıştır. Müntesiplerini özel çalışma evlerinde toplayarak onları yaklaşık bir yıllık yoğun bir hazırlık kampından geçirmiştir. İddianamelerde, neredeyse tüm örgüt üyelerinin birbirleriyle uyumlu olan itiraflarına göre örgüt, üyelerini günde 12 saatlik çok yoğun bir çalışma maratonundan geçirerek sınavdan yalnızca bir ya da iki gün önce kutsal kitap üzerine el bastırarak ve hiçbir koşulda bu durumun aile üyeleri de dahil olmak üzere hiç kimseye itiraf edilmeyeceği üzerine yemin ettirerek sınav sorularını vermiştir. Bu olağanüstü hazırlık çabasının birkaç sebebi olabilir.

Öncelikle sınav sorularının ele geçirilmesi aşamasında olası bir operasyonel zafiyet ve başarısızlık durumunda, sene kaybı yaşanmaması için müntesiplerini sınavı kazanabilecek şekilde örgüte ait evlerde hazırlama yoluna gitmişlerdir. Sınav sorularının örgüt tarafından ele geçirilmesi ve örgüt üyelerine dağıtılması sürecinde herhangi bir aksaklık çıkmadığı durumda, soruları alarak hukuksuz bir şekilde kamu kurumlarına yerleştirilen örgüt üyeleri, omuzlarında ömür boyu utanç ve minnet duygusunu beraber taşımak zorunda kalacaktır. Bu sayede örgüt, (i) üyelerinin bulundukları kurumlarda örgüt lehine hukuk dışı işlem ve eylemlerde bulunmaktan çekinmeleri ihtimalini bertaraf edebilecek, (ii) örgütten kopmaların önüne geçebilecek ve (iii) gerektiğinde bu kişilere karşı tehdit veya şantaj unsuru olarak sınav soruları kozunu kullanma imkanına sahip olabilecektir.

Örgüt açısından bakıldığında, bu strateji son derece rasyonel bir adımdır. Ayrıca sınav sorularının verildiği örgüt mensuplarının özellikle Sayıştay, Merkez Bankası, Kaymakamlık gibi kurumlarda görev yaptıkları sırada, liyakatsizlik emaresi göstermemeleri ve göze batmamaları gerekmektedir. Ve yine bu kurumların kendi içlerinde yaptıkları yetki ve yeterlilik sınavlarında örgüt mensuplarının başarısız olmamaları için, bu sınavları sorular verilmeksizin de kazanabilecek potansiyele ve profile sahip kişilerin bu pozisyonlarda değerlendirilmesi, sonradan ortaya çıkabilme ihtimali bulunan zafiyetleri de bertaraf etmesi açısından oldukça önemli ve yerinde bir hamledir.

Yurt çapında yürütülen soruşturmalar ve kovuşturmalar sadece sınav soruları boyutuyla incelense dahi, örgütün ne kadar titiz ve kusursuz bir plan dahilinde ve büyük bir gizlilikle hareket ettiği gözlemlenebilecektir. Üstelik FETÖ, zannedilenin aksine sınav sorularını, kendisini güvende hissettiği AK Parti iktidarı döneminden çok daha önce mensuplarına vermeye başlamıştır. Anayasal düzeni yıkma suçlamasıyla tutuklanan ve ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına çarptırılan sanık Yarbay Levent Türkkkan emniyetteki ifadesinde, 1989 yılında Askeri Liselere giriş sınavı öncesi kendisine sınav sorularının verildiğini itiraf etmiştir.

Örgüt, sadece sınav sorularını vermekle yetinmemiş, adayın başarılı olması durumunda sağlık testinden geçebilmesi için de gerekli önlemleri almıştır. Adayın sağlık probleminin ilgili kadroya yerleşmesini engelleyebilecek boyutta olduğu durumlarda, Gülhane Askeri Tıp Akademisi (GATA) başta olmak üzere yoğun olarak örgütlenilmiş olan kurumlara sevk edilen adayların “sağlam” raporu almaları sağlanmıştır. Emekli Jandarma Albay Mustafa Onsel, Bekir Ercan Van isimli bir örgüt üyesinin “R” harfini söyleyemediği halde örgütün kurmuş olduğu bu sağlık ağı sayesinde tuğgeneralliğe kadar yükseldiğini iddia etmektedir (Önsel, 2023). Sanık Bekir Ercan Van’ın hem adında hem de rütbesinde “R” harfi olması, onun adına ilk bakışta büyük bir talihsizlik gibi görünse de, FETÖ için örgüte bağlılık ve sadakat söz konusu olduğunda çözülemeyecek problem yoktur.¹⁷ Örgütten beklendiği üzere, tüm bu usulsüzlükler, azami gizlilik politikası ile yürütülmüştür.

Machiavelli de eserinde, niyetlerini gizlemeyi başaran hükümdarlardan övgüyle bahseder.

Papa Altıncı Alexander Dük oğlu [Cesare] artık kimsenin ne gücüne ne de talihine bağımlı olmamaya karar verdi. İlkın, Roma’da Orsinilerin ve Colönnaların partilerini zayıflattı; bunun için, onları tutan tüm beyzadeleri ihsana boğarak, kendine bağlayarak gönüllerini kazandı. Meziyetlerine, göre, onları sivil ya da askeri yöneticilik görevleriyle onurlandırdı. Birkaç ay içinde bunların eski efendilerine bağlılıkları söndü ve bütünüyle Dük’e yöneldi. Sonra, Colönnaların kuvvetlerini dağıtmış olarak Orsinilerin başta gelenlerine vurmak üzere fırsat kolladı; fırsat eksik olmadı, o da kaçırmadı [...] Prestijini yeniden sağladıktan sonra bir daha hiçbir yabancı müttefiğe belbağlamamak ve kendininkileri hiç tehlikeye atmamak için şeytanca bir yola başvurdu. *Ve niyetlerini gizlemeyi öylesine iyi becerdi ki* Orsiniler bile, onun eski milis komutanı Paulo Orsini’yi araya koyarak onunla yeniden barışmak istediler (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 65-66).

Gülen’in de gerçek niyetini belli etmeme ve işini asla şansa bırakmama stratejisi üzerine kurmuş olduğu bu sistemde, çözülmesi en zor olan sistemi -hücre tipi yapılanma yöntemini- benimsemesi yine şaşırtıcı olmasa gerek.¹⁸

3.2. Gayri Milli İstihbarat Örgütü: FETÖ

Bu aşamada belirtmek gerekir ki FETÖ sadece bir terör örgütü değildir. Bir istihbarat örgütü özelliklerine de sahiptir. Gizlilik ve ketumluk gibi özelliklerin gerektirdiği şekilde örgüt üyelerinin kod adı kullanmaları ve yine istihbarat terimlerine ve uygulamalarına aşina olmaları ve bunları bir istihbarat örgütü gibi etkin bir şekilde kullanabilmeleri, örgütün istihbarat ağına sahip olduğuna ve bir istihbarat kurumu gibi çalıştığına işaret etmektedir. Milli İstihbarat Teşkilatı’nca hazırlanmış

¹⁷ Örgütün TSK’daki yolsuzluklarının ve usulsüzlüklerinin anlatıldığı kapsamlı bir çalışma için bkz. Ahmet Şık, (2017), *İmanın Ordusu*, Kırmızı Kedi Yayınları.

¹⁸ Hücre tipi yapılanmaya ilişkin kapsamlı çalışmalar için bkz; Frederic P. Miller (2009), *Clandestine Cell System: Philosophy, Organized crime, Undercover, Special forces, Signals intelligence, Covert operation, Clandestine operation, ... Double agent, Leaderless resistance*, Germany Alphascript Publishing; Derek Jones (2009), *Understanding the Form, Function, and Logic of Clandestine Cellular Networks: The First Step in Effective Counternetwork Operations*, School of Advanced Military Studies.

olan İstihbarat Sözlüğü incelendiğinde, bu sözlükte yer alan terimlerin ve enstrümanların neredeyse tamamının örgüt tarafından aktif bir biçimde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Açık (beyaz) ve kara propaganda, açık hat, angaje, asimetrik savaş, bal tuzağı, baskı grubu, beyin yıkama, bilişimsel propaganda, bilmesi gereken ilkesi/prensibi, biyografik ve biyometrik istihbarat, böcek, bölümlenme (kompartımantasyon- hücre tipi yapılanma), coğrafi istihbarat, deşifre, dezenformasyon (bilgi çarpıtma), espionaj, intersepsiyon, etki ajanı (akıl adam), fişleme, fiziki takip, fotogrametri ve fotoğraf istihbaratı, gayrinizami harp, gönüllü (kendi gelen), hedef kişisi, hücre, izolasyon, maske hikaye, muhabere ve muharebe, ifşa, istihbarat ve karşı istihbarat, kuluçka, muhbir, müstear ad (takma/kod ad), örtülü önleme faaliyeti, paravan (kılıf), propaganda ve provokasyon örgüt tarafından bilinen ve kullanılan yöntemlerdir (MİT).

Alfabetik sıra ile sunduğumuz bu istihbari verilerin tamamı, FETÖ'nün aşına olduğu ve varlığını sürdürebilmek, faaliyet alanını genişletmek ve kendisi için tehdit oluşturduğunu düşündükleri kişi ve kurumları bertaraf etmek maksadıyla başvurduğu mekanizmalardan sadece birkaçıdır. FETÖ'nün istihbarat faaliyetlerinin tamamını ayrıntılı bir biçimde incelemek ayrı bir çalışmanın konusu olmayı gerektirdiğinden, bu bölümde kısaca bu faaliyetlerden birkaçına Makyavelist öğreti çerçevesinde değinmekle yetiniyoruz.

Örgüt, son teknoloji cihazlarla kendisine tehdit oluşturma potansiyeli olan siyaset, asker ve bürokrasi içerisinde yüksek profilli kişileri düzenli olarak dinlemiştir. Halihazırda darbe girişimi davasından tutuklu bulunan sanık Levent Türkan, Genelkurmay eski başkanı Hulusi Akar'ın emir subaylığını yaptığı dönemde, örgütün Genelkurmay başkanı ve Genelkurmay ikinci başkanını böcek adı verilen ses kayıt cihazları aracılığıyla uzun süre dinlediklerini itiraf etmiştir (Uzun vd., 2017: 34). Örgüt, sadece kendisi için tehdit olarak gördüğü unsurları değil, örgütün önde gelen isimlerini de dinlemekte beis görmemiştir. Ankara 2. Ağır Ceza Mahkemesi'nde görülen TUBİTAK ve TİB'de görevli 28 sanığın yargılandığı "böcek davasında", örgütün kozmik oda, MİT tırları ve 17-25 Aralık operasyonları süreçlerinde görev üstlenen ve örgüt talimatları doğrultusunda hareket eden üst düzey örgüt yöneticileri, hâkim, savcı ve gazetecilerin telefonlarını dinlediği tespiti yapılmıştır. Örgütün sadece tehdit olarak gördüğü kişileri dinlemekle yetinmeyip aynı zamanda kendi mensuplarını da dinlemesi, hem işini asla şansa bırakmak istememesinin hem de istihbaratçılıkta sık karşılaşılan ikili (çift taraflı) ajan riskini sıfıra indirmek istemesinin bir göstergesidir.

Ancak bu durum, sadece örgütün ihtiyatı elden bırakmaması ve sürekli bir teyakkuz halinde olması ile de açıklanamaz. Tüm dini ve dini görünümlü yapılanmalarda aşına olunduğu üzere Fethullahçı Terör Örgütü de örgüt liderinin "kerametleri" olduğu iddiasındadır (Arslan, 2017: 34). Örgüt lideri, örgütün üst düzey mensuplarını dahi onların haberi olmaksızın dinleme yapmak suretiyle, onların sormayı planladıkları soruları ve konuşmayı planladıkları meseleleri önceden elde etmiş ve onlar sorularını sormadan evvel onların sorularını yanıtlayarak ve toplantıda gündeme getirmeyi planladıkları meseleleri önceden gündeme alarak, yakın çevresinde keramet ehli olduğu yönünde bir imaj çizmiştir.

Örgütün “bilmesi gereken prensibine” çok önem verdiğinden ve bu prensibi başarılı bir şekilde uygulayabilmek için “hücre tipi yapılanma” yöntemini benimsediğinden bahsetmiştik. Bir istihbarat uygulaması olarak bilinen “bilmesi gereken prensibi”, FETÖ tarafından belki de istihbarat kurumlarının bile uygulayamadığı titizlik derecesinde uygulanmıştır. Bu prensip, örgüt üyelerinin deşifre olmaları durumunda ve bu üyelerin konuşmaları ihtimalinde, örgütün alacağı hasarı asgari seviyede tutmayı ve akabinde gerekli aksiyonları alarak hiyerarşi ağını belirli bir noktada kesmeyi ve örgütün tamamen deşifre olmasını engellemeyi amaçlar. Bu prensibin başarılı bir şekilde işleyebilmesi için “hücre tipi yapılanma” olarak bilinen strateji ile hareket edilmesi gerekmektedir.

17-25 Aralık 2013 sonrası darbe girişimine kadar paralel devlet yapılanması adı altında, 15 Temmuz sonrası ise Fethullahçı Terör Örgütü adı altında yurt çapında yürütülen operasyonların yaklaşık 12 yıldır devam ediyor olması, hücre tipi yapılanmanın doğal sonucudur. Bu yapılanma tipinde örgüt mensupları, örgüt hiyerarşisinden genel olarak haberdar olsalar da örgütün hiyerarşi ağını deşifre edebilecek bilgiye sahip değildirler. Daha doğru bir ifadeyle örgüt mensupları, hiyerarşideki pozisyonlara soyut olarak hakimken, somut olarak bu pozisyonlarda hangi örgüt mensuplarının görev üstlendiği bilgisini tam olarak haiz değildirler. İstisnaları olmakla birlikte, örgütün sorumlu kanadı sadece hiyerarşide kendisinin bir altında ve bir üstünde bulunan kişiler ile irtibatlıdır. Örgüt bu hücreleri bilinçli olarak küçük gruplardan oluşturur. Bu hücreler genellikle beş kişiden oluşur. Örneğin, örgütün en temel birimleri olan, üniversite öğrencilerinin konakladıkları evlerin her biri birer hücredir.

Ancak örgütün mahrem olarak kategorize ettiği Türk Silahlı Kuvvetleri gibi yapılanmalarda risk büyük olduğundan hücre daha da küçültülür. Mahrem kurumlarda hücreler, gruplardan değil tek bir kişiden oluşur. Daha basit anlatımla örgüt, ev ve yurt gibi legal görünümlü birimlerde hücrelerini grup olarak oluştururken, mahrem olarak gördüğü ve asla deşifre edilmemesi gerektiğini düşündüğü birimlerde tek kişilik hücreler kurmuştur (Uzun vd., 2017: 62-63). Her bir hücreden sorumlu bir örgüt abisi bulunmaktadır. Örgüt, hücre tipi yapılanmayı daha da karmaşık bir hale getirmek için hücre ile hücreden sorumlu birimlerin görevlerinin de aynı olmamasına dikkat etmiştir. Kara Harp Okulu öğrencisinden sorumlu örgüt abisi, Milli Eğitim Bakanlığı personeli, yahut Kuleli Askeri Lisesi’ndeki bir hücreden sorumlu örgüt abisi, Diyanet İşleri Başkanlığı personeli olabilmektedir. Ayrıca, hücreler tek kişiden olduğundan, bu hücreler, aynı kurumlarda eğitim almalarına yahut çalışmalarına rağmen birbirlerinin varlığından haberdar değildirler. Bu husus iddianamelere de yansımış ve örgüt üyeleri ifadelerinde, çoğu şahıs hakkında örgüt mensubu oldukları hakkında kesin malumatlarının olmadığını ancak şüphelendiği kişiler olduğunu ifade etmişlerdir.

Bu durum, örgütün özellikle mahrem birimlerinin tasfiyesi sırasında çok daha ciddi bir çabayı gerektirmiştir ve halen gerektirmektedir. Gerçekten de örgütün legal görünümlü yapılanması, etkin pişmanlıktan faydalanan örgüt üyelerince çok daha kolay ve hızlı bir şekilde deşifre edilmişken, TSK ve MİT gibi tek kişilik hücrelerden oluşan birimlerde bu tasfiye süreci çok daha yavaş ilerlemektedir. FETÖ’nün hücre tipi yapılanmasında ele aldığımız bu hususlar, hem mahrem

yapılanmanın tasfiyesini geciktirmiş hem de daha önemlisi 15 Temmuz kanlı darbe girişiminin gerçekleşmesine sebebiyet vermiştir. Örgütün, diğer örgütlerin aksine oldukça karmaşık bir hiyerarşik yapılanmaya sahip olması, bilhassa mahrem birimlerdeki çözülmeyi daha da zorlaştırmaktadır. Gerçekten de bir generalin bir öğretmenden emir alabildiği, bir emniyet genel müdürünün yahut mülki amirin sağlık personelinin emirleri doğrultusunda hareket ettiği bir hiyerarşik yapılanmayı deşifre etmek, tahmin edileceği üzere oldukça meşakkatli bir süreçtir.

Hücre tipi yapılanma, başta Hizbullah olmak üzere birçok örgütün benimsediği bir yöntemdir. Dolayısıyla, bu yapılanmanın FETÖ'ye özgü bir yöntem olduğu söylenemez. Ancak örgütün üye sayısının olağanüstü bir seviyeye ulaşması, yasal görünümlü kurumlarıyla orta büyüklükte bir devlet gücüne erişmiş olması ve tüm bunları yaparken gizli ajandasını uzun yıllar boyunca saklamayı başarması, bu sistemi belki de en etkili kullanan örgütlerden biri olduğunu göstermektedir. Bu faktörler göz önüne alındığında, FETÖ'nün hücre tipi yapılanmayı kendine özgü bir biçimde başarıyla uyguladığı söylenebilir.

FETÖ'nün istihbarat örgütü gibi hareket etmesinin yanısıra, diğer istihbarat örgütleriyle de ilişkisinin olduğu yönünde ciddi iddialar bulunmaktadır. Gazeteci Necip Hablemitoğlu'nun bu iddiaları araştırdığı sırada bir suikasta kurban edilmesi, bu iddiaları daha da güçlendirmektedir. Hablemitoğlu, devlet içerisindeki illegal yapılanmaları kaleme aldığı *Köstebek* isimli kitabında FETÖ'nün istihbarat kurumları ile olan ilişkisini şu şekilde açıklamaktadır.

Şeyhleri ABD'de yaşayan, ancak kendi ülkesinde Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde yargılanan; CIA, MI6 ve BND gibi yabancı ülke istihbarat örgütlerine taşeronluk yapan bir cemaate mensup müritlerin, asli görevi kendileri ile mücadele etmek olan istihbarat birimlerinde kadrolaşabileceğini, devletin gücünü, devleti savunanlara karşı kullanabilecek düzeye gelebileceklerini kim tahmin edebilir ki? “Köstebek” bu ihanet öyküsünün adıdır. (Hablemitoğlu, 2015: 13)

Örgüt'ün istihbarat kurumlarıyla içli dışlı olduğu yönündeki bu iddialar nedeniyle rahatsızlık duyduğu ve bu iddiaların ilk elden örtbas edilmesi, iddialar kamu ile paylaşıldı ise de ortaya çıkan tahribatın minimum düzeye indirilmesi için özel çaba sarf ettiği bilinmektedir. Nitekim, örgütün sözde emniyet imamı Kemalettin Özdemir, Ankara 28. Ağır Ceza Mahkemesi'nde görülen dava duruşmasında, örgütün Hablemitoğlu'na üzerinde çalıştığı kitabı yayımlamaması için o dönem için yüklü bir miktara tekabül eden 250.000 TL teklif ettiğini itiraf etmiştir (Akçatepe, 2024).

Örgütün istihbaratı ele geçirmesi, ülkenin istihbaratçılık tarihi açısından ne yazık ki kara bir leke olarak değerlendirilebilir. Tüm kurumlara nüfuz ettiği ve devletin en ince yapılarına kadar sızmayı başardığı bir durumda dahi, bir örgütün istihbarat birimlerini ele geçirmesi, tarifi ve telafisi mümkün olmayan bir zafiyettir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi, (i) FETÖ'nün kendine özgü niteliklere sahip olması, (ii) ajandalarını istihbarat birimleri nezdinde dahi gizli tutabilmesi ve daha da önemlisi, (iii) sosyal ve tarihsel travmaları suistimal ederek kendisini sahip olduğu beşerî sermaye aracılığıyla alternatifsiz bir müttefik konumuna yerleştirmesi, iktidara gelen gruplarla

“ortak düşmanları” tasfiye etmeye yönelik projelerin yürütücüsü rolünü üstlenmesini sağlamıştır. Tüm bu koşullar, nihayetinde istihbaratın da örgütün kontrolüne geçmesiyle sonuçlanmıştır.

Burada istihbarat ile kastedilen yalnızca Milli İstihbarat Teşkilatı değildir. Örgüt, Emniyet İstihbarat Daire Başkanlığı’nı ele geçirmek için özel bir proje yürütmüştür. Bu konuda sayısız örnek sunulabilir; ancak bu aşamada, örgütün kirli oyunlarla istihbaratı nasıl kontrol altına aldığına ilişkin yalnızca bir örnekle yetinilecektir. Örgüt, projesi için tehdit olarak gördüğü isimleri çeşitli manipülasyonlarla Emniyet İstihbarat Dairesi’nden birer birer uzaklaştırmıştır. Bu isimlerden biri de İstihbarat Daire Başkan Yardımcısı Mustafa Gülcü’dür. Hanefi Avcı, 2010 yılında yayımlanan ve büyük yankı uyandıran “Haliç’te Yaşayan Simonlar: Dün Devlet Bugün Cemaat” adlı kitabında, Gülcü’nün tasfiye edilmesini “ibretlik bir vaka” olarak nitelendirmektedir (Avcı, 2010: 466). Mustafa Gülcü, Emniyet içerisinde muhafazakâr bir çizgiden gelen, ancak inançlarını görevine karıştırmayan, çok okuyan ve astlarına da okumalarını tavsiye eden, analitik düşünme yetisi yüksek bir müdür olarak tanınmaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından göreve getirilen Gülcü, dönemin İçişleri Bakanı’nın da en güvendiği isimlerden biridir. Hanefi Avcı’ya göre, Gülcü’nün “en büyük mücadelesi, Fethullah Gülen cemaatinin Emniyet içerisindeki yapılanmasını deşifre etmeye yönelikti” (Avcı, 2010: 466).

1990’larda Fethullahçılar tarafından el altından desteklenen “Takunyalılar Operasyonu” sonucunda irticacı olarak fişlenen Mustafa Gülcü, görevden uzaklaştırılmıştı. Ancak, AK Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte İstihbarat Daire Başkan Yardımcılığı görevine atanmış ve Daire Başkanlığı pozisyonu için en güçlü adaylardan biri haline gelmiştir.

Yıllar sonra İstihbarat Dairesi Başkanlığı için yine Mustafa Gülcü’nün adı geçse de Fethullahçılar bunu engellemek için varını yoğunu ortaya koydu. Hatta bunun için Gülcü’nün daha üst makam olan Emniyet Genel Müdür Yardımcılığı’na getirilmesine bile sessiz kaldılar. Gülcü’nün gelmesi engellenen İstihbarat Daire Başkanlığı’na ise tanıdık bir isim, İstanbul Valisi Erol Çakır’ın hakkında Fethullahçı olduğuna dair sicil doldurduğu, Hrant Dink suikastı sanıklarıyla karanlık bağlantıları olduğu belirlenen Ramazan Akyürek atandı (Şık, 2017: 67).

Bu süreçte isimsiz ihbar mektuplarıyla Gülcü hakkında karalama kampanyası başlatan Fethullahçıların sarfettiği olağanüstü çabaya Avcı, kitabında şu şekilde yer vermektedir.

Gülcü’yü hedef alan ihbar mektubu o kadar geniş ve detaylıdır ki, en az 20 kişilik bir ekip her imkanı kullanarak aylarca çalışsa ancak bu kadar kapsamlı bilgi toplayabilirdi, [...] Tek amaç cemaatin Emniyet’teki bir numaralı hedefi Mustafa Gülcü’yü silmekten başka bir şey değildir. [Bu amaç], cemaat için Ergenekon operasyonu kadar önemli bir olaydır (Avcı, 2010: 467-73).

İstihbarat birimlerinin örgüt tarafından ele geçirilmesi, Machiavelli’nin hastalıkların geç teşhis edilmesine dair yaptığı tespitlerle bire bir örtüşmektedir. İstihbarat ağını örgüte kaptıran bir devlet, zamanında aksiyon almayı başaramadığı gibi, bu aksiyonu alacak cesaretteki kişi ve kurumların da hızla tespit edilip tasfiye edilmesiyle karşı karşıya kalacaktır. Şöyle ki, örgüte yönelik herhangi bir hamle girişimi, istihbarat ağını mensuplarıyla donatmış olan örgütün bilgisi dışında gerçekleşmeyecek; bu da örgüte karşı yürütülecek tüm operasyonların, belki de devletten önce

örgüt tarafından öğrenilmesine yol açacaktır. Bu durumun vahameti ve istihbarat kurumlarının ele geçirilmesinin yarattığı çaresizlik, döneme ilişkin hazırlanan raporlarda açıkça görülmektedir.

Bu cemaat, Emniyet Genel Müdür Yardımcıları, Genel Müdür Özel Kalem başta olmak üzere birçok yere eleman yerleştirmişlerdir. Bu yazının İçişleri Bakanlığı'nda herhangi bir birime gönderilmesi halinde, aynı dakikada haberleri olacak ve yeni stratejiler tayin edeceklerdir (Şık, 2017: 79).

3.3. Hizmetten Hezimete Evrilişin Kritik Eşiği: 17-25 Aralık 2013

2010 yılında yapılan kapsamlı anayasa değişikliğini içeren referandum sürecinde örgüt lideri "gerekirse mezdaki ölüleri kaldırıp evet oyu verdirmek lazım" şeklinde bir yaklaşım sergileyerek, mevcut iktidara sınırsız destek açıklaması yaparken, yalnızca dört yıl sonra aynı iktidarla kanlı bıçaklı olacaktır (Habertürk, 2010). İktidar ile Gülen grubunun ortaklığı, bir yönüyle zorunluluktan ileri gelmektedir. Cumhuriyet tarihinin aynı zamanda darbe ve darbe girişimleri tarihi olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda ve bununla beraber yüksek yargının özellikle de Anayasa Mahkemesi'nin militan/savunmacı demokrasi doktrinine dayanarak, kurulduğu 1961 yılından itibaren yaklaşık yarım asır içerisinde 25 adet siyasi partinin önemli bir kısmını "laiklik karşıtı eylemlerin odağı oldukları" gerekçesiyle kapatması ve son olarak halkın yaklaşık yarısının oyunu almış bir iktidarın da aynı akıbetten son anda kurtulabilmiş olması, AK Parti iktidarı ile Gülen grubunun yakınlaşmasını anlayabilmemizde bize yardımcı olabilecek gelişmelerdir. Cemaatin yetişmiş insana yaptığı yatırım ile iktidarın beşerî sermayeye duyduğu ihtiyaç birlikte değerlendirildiğinde ortaya çıkan bu zorunlu ittifak çok da şaşırtıcı değildir.

Machiavelli de aktörleri ittifaka zorlayan şartları değerlendirdiği bölümde yanlış olduğu iddia edilen ittifakların zorunluluktan kaynaklandığı durumlarda, müttefiklerin kınanamayacağını şu şekilde ifade etmektedir.

Kral Louis'yi İtalya'ya getiren, onun gelişyle Lombardiya'nın yarısını ellerine geçirebileceklerini uman Venediklilerin hırsı oldu. Onu bu oyunu kabul ettiği için asla kınamak istemiyorum: İtalya'ya ayak basmak isteyen ama selefi Charles'ın tutumundan ötürü bütüncapıların yüzüne kapandığı, hiçbir dostu sahip olmadığı bir yerde önüne çıkan dostlukları kabullenmek zorunda kaldı; ve bu kararında aslında sonunda haklı çıkacaktı eğer öteki hataları işlememiş olsaydı (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 48).

Paylaştığımız bu paragrafın son cümlesi oldukça ilginçtir çünkü muktedirin, müttefikinin kendisine karşı çıkabilecek kadar güçlenmesine sebep olacak riskleri aldığı durumlarda, bugünün müttefikinin yarının en güçlü düşmanı olabileceğini öngörebilmesi ve bu ihtimale binaen gerekli tedbirleri alması gerekir.

Tabandan tavana doğru tedrici ancak geniş çaplı bir yayılma politikası güden bir oluşum ile, siyasetin doğası gereği tavandan tabana doğru yönetim anlayışına sahip bir siyasi iktidarın ortada bir yerde çıkarlarının çatışması ve ittifaklarının bozulması aslında çok da şaşırtıcı değildir. Gerçekten de askeri ve yargı vesayeti tehlikesinin özellikle 2010 Anayasa değişikliği sonrası ortadan kalkması, iktidar ile Gülen grubunu çatışacakları orta bir yerde buluşturmuştur. Başka bir ifadeyle, ortak düşmanların (yüksek yargı ve ordu), Ergenekon ve Balyoz operasyonları ile ve

yargıyı “hizaya getiren” kapsamlı 2010 anayasa değişikliği aracılığıyla bertaraf edilmesi, bu iki güç arasındaki çatışmaya da zemin hazırlamıştır. Her ne kadar sıcak savaş 17 Aralık 2013 tarihinde başlamış olsa da, 2010 yılında İsrail’in Mavi Marmara saldırısı sonrası örgüt liderinin “otoriteden izin alınmalıydı”¹⁹ çıkışı ve 2012 yılında MİT Müsteşarı’nın ifadeye çağırılması sonrası iktidar ile cemaat arasında soğuk savaş olduğu yönünde izlenim oluşturmaktaydı. İki grubun da birbirlerine karşı duyduğu güvensizlik, 2013 yılının yaz aylarında patlayan Gezi Parkı protestolarında ayyuka çıkmıştır.

Gezi olayları sırasında Gülen grubunun medya organlarından yeterli desteği bulamayan, aksine ikircikli bir tavır ile karşılaşan iktidardan önemli bir hamle gelmiş ve dersanelerin kapatılacağına ilişkin tartışmalar ile sıcak çatışmanın fitili de bu şekilde ateşlenmiştir. Zaman gazetesinin on yıllarca sürdürdüğü sözde “mutedil” duruştan eser kalmamış ve gazetenin “Eğitime Büyük Darbe” manşeti savaşı fiilen başlatmıştır (Zaman, 2013). Şüphesiz dersanelerin kapatılması, rastgele seçilmiş bir hamle değildir. FETÖ’nün, genç beyinleri bu kurumlar vasıtasıyla devşirdiği dikkate alındığında, bu kurumlara vurulacak darbe, cemaatin en değerli varlığını -beşerî sermayesini- tehdit edecektir.

Örgütü 17-25 Aralık sürecine, yani iktidar ile doğrudan savaşmayı göze alma noktasına götüren hamlenin dersanelerin kapatılması girişimi olması, bu yönüyle oldukça önemlidir. İktidar, bu yapının nitelikli eleman ihtiyacının dersaneler vasıtasıyla çözüldüğü gerçeğinin farkındadır. Gerçekten de örgütün yetişmiş eleman devşirme sistemini bir piramide benzetecek olursak, piramidin en altında dersaneler yer almaktadır. Burada başarılı olanlar üniversitelere yerleştirilmektedir. Piramit yukarı çıktıkça daraldığına göre dersane aşamasında bazı adaylar elenmektedir. Üniversite sınavı, örgütün eleman devşirmesinde kullandığı ilk filtredir. Bu filtreden geçmeyi başaranlar, piramidin bir üst basamağına ulaşır. Bu nedenle üniversite öğrencilerinin konaklayabileceği örgüte ait ev ve yurtlara ihtiyaç vardır.

Lisans eğitimi sırasında, örgütten ayrılışlar vakidir. Ancak bu ayrılıklar, örgütün makul kabul ettiği “fire seviyesinde” kaldığı sürece örgüt için problem teşkil etmemektedir. Örgüt tabana yayıldıkça ve kamu kurumlarında kendisine tahsis edilen kadro derinliği arttıkça, örgütten ayrılışların sayısı azalacağı gibi, piramidin en alt tabakasında -dersane aşamasında- örgütün tedrisatından geçmemiş kişiler de sonraki basamaklarda örgüte dahil olmaya başlayacaktır. Bu kişilerin sisteme entegre edilmesi örgüt için güç değildir. Ancak temelden yetişmemiş/yetiştirilmemiş ve piramide sonradan dahil olmuş adayların örgütün güvenini kazanması pek kolay değildir.

Örgütün bu kadar kolay eleman devşirmesinin tek nedeni eğitimde başarılı politikalar izlemesi değildir elbette. Özellikle üst düzey kamu kurumlarına yerleşmenin öncelikli şartı, cemaatin hazırladığı listelere girebilmekte yatmaktadır. Bu da ister istemez cemaate rağbeti artırmaktadır. Çıkar ilişkilerinin yanı sıra, zorunluluk halleri de cemaate rağbeti artıran faktörlerden biridir. Mevcut iktidar, lisans öğrencilerine konaklama imkanı sunma noktasında iyi bir sınav ortaya

¹⁹ Kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Umut Uzer, ‘Turkish-Israeli Relations: Their Rise and Fall’, Middle East Policy, Vol. 20, No. 1 (2013), 101.

koyamamıştır. Bir yanda kurulan yeni üniversiteler ve sayıları hızla artan kontenjanlar, öte yanda ise kamunun sunduğu kısıtlı konaklama imkanları, örgütün bu boşluğu görmesini ve anında aksiyon almasını sağlayan önemli bir faktördür. Örgüt, bu krizi de fırsata çevirmiştir. Normal şartlarda bu yapılanma ile herhangi bir irtibat kurma ihtiyacı duymayan ve bu yapı ile yollarının kesişmesi beklenmeyen kişilerin, ekonomik imkansızlıklar gibi nedenlerle bu yapılanma içerisine girmek durumunda kalmış oldukları gerçeği yadsınamaz.

Lisans eğitimini başarıyla tamamlayanlar, sahip oldukları niteliklere, kurum sınavları ve kamu personeli seçme sınavı ve yabancı dil sınavlarında almış oldukları puanlara ve taleplerine göre örgütün ilgili birimlerine yönlendirilmekte ve nitelikleri ölçüsünde piramidin bir üst seviyesine tırmanmaktadırlar. Bu aşamada, nitelik ile kastettiğimiz şeyin liyakatten ziyade cemaate gönül bağlılığı olduğunu belirtmeye bile gerek yok.

Özetle dershaneler, örgütün eleman devşirme yuvasıdır. Bu kurumlara vurulacak bir darbe, örgütün yetiştirmiş personel ihtiyacını sekteye uğratacak ve uzun vadede örgütün personel ihtiyacını karşılayamayacak bir noktaya gelmesine sebebiyet verecektir. Her ortam ve şartta, düşmanına doğrudan cephe almak yerine hasımlarını ustalıkla bertaraf eden “cemaat”, bu kez sert kayaya çarpmıştır. İktidar tarafından atılacak bir sonraki adımın, cemaatin tedrici olarak ortaklıktan atılması olduğunun bilincinde olan cemaat, önce yeni kadrolara yapılacak atamalarda müntesiplerini bu kadrolara yerleştiremeyeceğinin ve zamanla eski kadrolarının da tasfiye edileceğinin farkındadır.

Sabırla ortaya konulan yarım asırlık emek ve çabanın bu şekilde ziyan olmasını kabullenmek istemeyen yapılanma, kamuda tasfiyeler başlamadan hamlesini yapmalıdır. Machiavelli, savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda savaştan kaçınmanın büyük bir hata olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir: “Savaştan kaçınacağım diye asla bir karışıklık çıkmasına meydan vermemek gerekir, zira asla kaçınılmaz olan bir şey senin aleyhine olmak üzere ancak geciktirilebilir” (Machiavelli-Çev. Güvenç, 1994: 50).

Gülen grubu, ilk aşamada elindeki görece küçük kozları öne sürerek iktidarın tepkisini ölçmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, Taraf gazetesinde yayımlanan 2004 tarihli MGK eylem planında, Gülen cemaatinin etkisizleştirilmesi/bitirilmesi yönünde hazırlanan stratejinin altında Erdoğan’ın da imzasının olduğu özellikle vurgulanmıştır. Diğer yandan, Zaman gazetesi yıllardır eleştirdiği Doğan/Kartel medya çizgisine yaklaşıp, “ılımlı” duruşundan ödün vermiş ve dershanelerin kapatılmasını, daha önce de ifade ettiğimiz üzere, “Eğitime Büyük Darbe” manşetiyle duyurmuştur. Cemaat, bu stratejiyle hem iktidara elinde daha güçlü kozlar bulunduğu mesajını vermeyi, hem de eski ortağını yeniden masaya davet etmeyi hedeflemiştir. Ancak bu yaklaşım, cemaatin Erdoğan’ı iyi tanımadığını da kanıtlamaktadır. Erdoğan, cemaati bitirme konusunda kararlıdır. Tıpkı Machiavelli’nin kargaşadan kaçınmanın ya kaosu sadece erteleyeceği ya da bazen daha büyük kaoslara yol açacağını savunması gibi, Fethullah Gülen de geri dönüş ihtimalinin kalmadığını anlayacak ve elindeki daha güçlü kozları devreye sokacaktır.

2010 yılında İsrail'in Mavi Marmara saldırısı sonrası “İsrail'in onayı olmadan hareket etmek otoriteye başkaldırıdır” çıkışıyla tepkileri üzerine çeken Gülen, yaklaşık dört yıl sonra otoriteye savaş ilan edecektir. 17 ve 25 Aralık 2013 tarihlerinde bakan çocuklarına ve iktidara yakın iş adamlarına yapılan operasyonlar, Gülen kanadında “yolsuzluk ve rüşvet operasyonu”²⁰ şeklinde lanse edilirken, iktidar anında reaksiyon göstererek bu operasyonları, “siyasi kumpas ve darbe”²¹ olarak tanımlayacaktır. 31 Mart 2014 yerel seçimleri öncesinde, siyasi iktidarı devirmek için her yolu deneyen ve yaklaşan seçimleri sabote etmeye çalışan Gülen grubu karşısında, halkın önemli bir kısmı Erdoğan'ı bu yapıyla mücadele edebilecek tek lider olarak görmüştür. Erdoğan'ı her koşulda destekleyen büyük bir kitlenin yanı sıra, birçok muhalif seçmen de Gülenistlerin tehdit ve manipülasyon çabalarına ve yolsuzluk iddialarına rağmen, ülke yönetimini cemaate bırakmaktansa AKP'yi “ehveni şer” olarak görerek tercihini bu yönde yapmıştır.

Bu noktada, Mart 2014 yerel seçimlerinde ortaya çıkan tablonun aslında pek de şaşırtıcı olmadığını idrak edebilmek için cemaatin toplumun geniş kesimleriyle olan sorunlu ilişkisini gözden geçirmek önemlidir. Gülen hareketi, özellikle Ergenekon ve Balyoz davaları sürecinde, kendilerini Atatürkçü ve solcu olarak tanımlayan grupların nefretini kazanmış, öncesinde ise 28 Şubatçıların yani muktedirin yanında saf tutarak Milli Görüşçülerin sempatilerini yitirmiştir. Siyasi yelpazedeki neredeyse tüm grupları karşısına alan cemaat, 17-25 Aralık sürecinde AK Partiyi yolsuzlukla suçlamaya başladığında birçok kesim için bu suçlamaların bir karşılığı olmamıştır. Toplumdaki birçok kesimin desteğini kaybeden bu yapı, kaset siyasetiyle sonuç alabileceğini düşünerek büyük bir stratejik hata yapmıştır.

Yapılan hataların belki de en büyüğü, cemaatin on yıllar boyunca toplumun çok farklı kesimleri üzerinde biriktirdiği nefretin, günün sonunda halkın tercihlerini etkileyeceği gerçeğini göz ardı etmesi ve Erdoğan'a karşı halktan destek bulacağı yönünde yanılgıya düşmesidir. Machiavelli'nin önceki bölümlerde ele aldığımız ve burada tekrar vurgulamakta fayda gördüğümüz görüşüne göre, “En iyi kale, halkın nefretini çekmemektir çünkü halk [hükümdarından] nefret ederse yaptırdığı kale [hükümdarı] kurtarmaz” (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 125). Başka bir deyişle, halkın güvenini yitirmekle kalmayıp düşmanlığını kazanmış bir hükümdarı koruyabilecek bir kale yoktur. Cemaatin toplumdaki neredeyse tüm ideolojik grupları karşısına alarak toplumda derin bir güvensizlik duygusu yarattığı bir ortamda, halkın büyük bir kısmının bu savaşta mevcut siyasi iktidarı desteklemesi, bu yönüyle pek de şaşırtıcı değildir.

Ses kayıtları ile siyaseti dizayn etme girişiminde bulunan bu grubun agresif hamlelerine karşı iktidar da boş durmamış ve “cemaatin kirli yüzünü” medya aracılığıyla kamuoyunun takdirine sunmuştur. 17- 25 Aralık sürecinin hemen akabinde, cemaatin uzun yıllar boyunca sınav sorularını çalarak müntesiplerine verdiğini ve sempatizanlarını usulsüz bir şekilde kamu kurumlarına yerleştirdiğini deşifre etmiştir. Şüphesiz cemaatin kirli yüzünün ortaya çıkması, bunlara izin

²⁰ ZamanAvustralya, “AKP Rejiminin Bitmeyen ve Bitmeyecek Kabusu: 17 Aralık, Rüşvet ve Yolsuzluk Operasyonu” (17.12.2022), <https://zamanaustralia.com/2022/12/akp-rejiminin-bitmeyen-ve-bitmeyecek-kabusu-17-aralik-rusvet-ve-yolsuzluk-operasyonu/> (Erişim Tarihi: 04.11.2024)

²¹ Kemal Gümüş, (2020) “17-25 Aralık'ın 7. Yılında FETÖ: Takiye, Kumpas ve Tasfiye”*Kriter*, Yıl:5 Sayı:52. <https://kriterdergi.com/siyaset/17-25-aralikin-7-yilinda-fetonun-yol-haritasi-takiye-kumpas-tasfiye> (23.12.2020)

verdiği ve/veya bu usulsüzlükleri görmezden geldiği gerekçesiyle iktidarı da zor durumda bırakacaktır. Ancak o dönemde hayatta kalma mücadelesi veren siyasi iktidar için bu yapının tasfiyesi, kendi itibarından daha önemli ve öncelikli bir meseledir. Kaybedilen itibar geri kazanılabilir. Kaybedilen iktidarın ise telafisi yoktur.

Örgütün, müntesiplerine sınav sorularını verdiği ve usulsüz bir şekilde onları kamu kurumlarına yerleştirdiği tüm yönleriyle deşifre edildiğinden, ortaya ilginç bir manzara çıkmaktadır. Sınav sorularını kendi mensuplarına servis ederek, milletin çocuklarının emeğini çalan hırsızlar, iktidarı yolsuzluk ve hırsızlık yapmakla suçlamaktadırlar. Daha basit anlatımla, milletin çocuklarının emeğini çalan hırsızlar, iktidarı milletin çocuklarının parasını çalmakla suçlamaktadır. Daha da basite indirgeyecek olursak, tescilli hırsızlar; düşmanın hırsızlığını da tescillemek için, emeğini çaldığı millettten yardım talep etmektedir.

FETÖ'nün bu iddialarına itibar eden seçmen dahi, isnadın kendisinden ziyade kim tarafından ileri sürüldüğü ile ilgilenmiş ve örgütün kendi çıkarlarını korumak ve yaklaşan yerel seçimleri sabotaj etmek maksadıyla iktidara bu suçlamaları yönelttiği kanaatine varmıştır. 2014 Mart yerel seçimleri, hem örgüt hem de iktidar için bir güvenoyu niteliğindedir. Bu nedenle Ak Parti'nin oylarının hissedilir bir oranda düşmesi, örgütün hayatta kalma umutlarını taze tutacaktır. Ancak örgüt, bu seçimlerde büyük bir yara almış ve kaset siyasetinin sonuç vermemesi üzerine, tasfiyesini geciktirmek için kendince bir dizi önlem almaya başlamıştır. *Bylock* bu önlemlerden sadece biridir. Ancak örgütün aldığı tedbirlerin pek bir anlamı olmayacaktır çünkü örgütü en iyi bilen, örgüt mensuplarını kamu kurumlarına yerleştirenlerdir. Machiavelli'nin de işaret ettiği üzere “bundan hiçbir zaman şaşmayan genel bir kural çıkarılabilir: bir başkasının yükselmesine sebep olan kendi sonunu hazırlar” (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 51).

Machiavelli'nin bu tespiti, hem iktidar hem de örgüt için geçerlidir ve burada kılıç her iki tarafı da kesmektedir. Şöyle ki; FETÖ, AK Parti iktidarı döneminde ortaya çıkmamıştır ancak altın çağını bu iktidar döneminde yaşamıştır. AK Parti de vesayet rejimini bertaraf edebilmek için FETÖ'nün beşerî sermayesinden istifade etmiştir. İktidarını yıkamasa da yıpratıcı kuvvetleri, kendi iradesiyle devletin kritik kurumlarına yerleştirmiştir. Ancak paralel devlet, bu süreçten çok daha zararlı çıkmıştır. Machiavelli'nin ifadesiyle, “iktidarın yükselmesine” katkıda bulunan FETÖ, bu süreçte kendi sonunu hazırlamıştır. On yıllar boyunca devletin kılcal damarlarına gizlice sızma prensibini başarıyla uygulayan örgüt, hükümetle arasının bozulma ihtimalini görmezden gelerek yahut çok daha hızlı kadrolaşma fırsatını kaçırmamak için bu riskin alınabilir bir risk olduğu düşüncesine kapılarak, çok uzun süre başarıyla yürüttüğü gizlilik ilkesini ihlal etmiş ve müntesiplerinin isim listelerini kurumlara yerleştirmek üzere hükümete teslim etmekte bir beis görmemiştir. Bu stratejik hatanın bedelini ise ağır bir şekilde ödemiştir. 2014 yerel seçimlerinden sonra başta emniyet ve yargı olmak üzere tüm kurumlarda kapsamlı bir tasfiye süreci başlatılmıştır. Erdoğan'ın kararlılığı karşısında günden güne eriyen ve yarım asırlık projenin başarısızlıkla sonuçlandığına şahit olan örgütün ise atılacak son bir kurşunu kalmıştır.

3.4. 15 Temmuz Kanlı Darbe Girişimi: Sonuca Giden Her Yol Mübahtır

15 Temmuz kanlı darbe girişimi süreci, hafızalarda tazeliğini korumaktadır. Bu nedenle, bu bölümde darbe girişimini ayrıntılı bir şekilde incelemek yerine Makyavelist öğreti bağlamında FETÖ'nün 15 Temmuz sürecinde uyguladığı stratejilere odaklanmayı yeterli görüyoruz. Cumhuriyet tarihi, aynı zamanda önemli tarihlerin de tarihidir. 27 Mayıs (1960 İhtilali), 12 Mart (1971 Ara Rejim), 12 Eylül (1980 darbesi ve 2010 Anayasa Değişikliği Referandumu), 28 Şubat (1997 Post Modern Darbe) nasıl ki hafızlarda yerini aldıysa, 15 Temmuz 2016 tarihi de Fethullahçı Terör Örgütü tarafından gerçekleştirilen kanlı darbe girişimi olarak darbeler tarihi arşivinde yerini almıştır.

Machiavelli, hükümdarın ve ülkesinin bekasına kasteden tehlikeleri hastalığa benzetmekte ve önceden teşhis olunması durumunda hastalığın tedavisinin nispeten kolay olduğunu ancak teşhisin gecikmesi durumunda tedavinin güçleşeceğini veciz bir biçimde ifade etmektedir.

Zira eğer hastalık uzun süre önceden kestirilirse kolayca tedavi edilebilir; ama son ana dek beklenirse, artık ilaç bir işe yaramaz, hastalık onulmaz duruma gelmiştir. Buna doktorların akciğer yangısıyla ilgili sözleri tam uyar: Başlangıçta, tedavisi kolaydır ama teşhisi güçtür; ama çok zaman akmışsa, hastalık daha başında uygun bir şekilde ele alınmamışsa, teşhisi kolay hale geldiğinde artık tedavisi güçtür. Devlet işleri de böyledir: Senin topraklarında meydana gelen hastalıkları önceden teşhis edersen, ki ama bu ancak bilge ve uzak görüşlü bir adamın yapabileceği bir şeydir çabuk iyileşirler; ama onları zamanında teşhis edemeyip herkesin gözüne görülecek kadar büyümelerine meydan verirken artık hiçbir ilaç kâr etmez (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 47).

Benzer şekilde, Terkoğlu ve Pehlivan, Fethullahçı Terör Örgütü'nü kanser hücresine benzeterek, bu yapının niyetlerinin geç tespit edilmesinin, bu yapılanmanın devlet içinde kontrolsüzce yayılmasına ve örgütlenmesine yol açtığını ayrıntılı olarak ele aldıkları eserlerine *Metastaz* adını vermişlerdir (Pehlivan ve Terkoğlu, 2019). Yazarlar bu adla, ülkenin içinde bulunduğu durumu, kanserin dördüncü ve tedavisi en zor evresine maruz kalmış umutsuz bir hastanın durumuna benzetmektedirler.

Bu aşamada hastalığın geç teşhis olunduğu tezine ilişkin birtakım itirazlar yöneltmesi de mümkündür. Bu yapılanmanın gerçek niyetini sorgulayan ve görünen yüzünün arkasında gizli ajandalarının olabileceğine işaret eden bir çok kişi ve kurum bu endişelerini dile getirmişlerdir. Kurum düzeyinde ve resmi olarak en ciddi tepki, 2004 yılında Milli Güvenlik Kurulu (MGK) tarafından verilmiş ve bu yapılanmanın devletin ve milletin çıkarlarına zarar verebilecek nitelikte bir örgütlenme içerisinde olabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur. Bahsi geçen bu MGK kararı, ilk kez dershanelerin kapatılması tartışmaları sırasında, Fethullahçı Terör Örgütü'nün Ergenekon ve Balyoz Operasyonlarını yürütürken propaganda aracı olarak kullandığı Taraf gazetesinin manşetinde yayınlanmıştı (Taraf, 2013).

Ancak daha önce de belirtildiği üzere, gerek Cumhuriyet tarihinin darbe ve darbe girişimleri söz konusu olduğunda çok geniş bir repertuvara sahip olması, gerek ordu ve muhalefetin baskıcı laiklik anlayışı (Kuru, 2007) neticesinde iktidar-muktedir dikotomisinin zihinlere yerleşmiş olması ve yine bu bağlamda Mardin'in ortaya attığı çevre-merkez tezi (Mardin, 1973), Gülen grubu ile ilgili ortaya atılan iddiaların yeterince ciddiye alınmasının önüne geçen başat faktörler olmuşlardır. Eski

çevre (yeni merkez), bu uyarıları alışlageldik Kemalist refleks olarak değerlendirdiğinden, yapılan bu uyarılar dikkate alınmamış ve sonucunda Türkiye'nin tarihi düşmanlarının dahi veremediği zararı, Fethullahçı Terör Örgütü ülkeye verebilmiştir. Gazi meclis bombalanmış, emniyet kurumları ve özel harekât dairesi yerle bir edilmiş, yurt çapında 250'nin üzerinde şehit verilmiş ve belki de en önemlisi Türk demokrasisi bu süreçten en büyük yarayı alarak çıkmıştır.

Kendisi de bir darbeci olan ve eylemlerinin sonuçlarına katlanmak zorunda kalan Machiavelli, darbecilerin vahşet içeren eylemlerinin arkasında yatan sebepleri, onların motivasyonunu, kalkışma sonrası yaşadıkları yalnızlık ve terk edilmişlik duygusunu ve son kertede de onları bekleyen riskleri şu şekilde tahlil etmektedir.

Bir fesat çeviren tek başına hareket edemez ve kendisine yandaş olarak ancak gayrı-memnun olduklarını sandığı kimseleri alır; ama bir gayrı-memnuna duygularını açtığı andan başlayarak ona memnun olabilmenin yolunu da sağlamış olursun. Seni ihbar ederek hoşuna gidecek her şeye sahip olacağını umabilir. Öyle ki bu yolda sağlam bir kazanç, seninle ise kuşkulu ve rizikolu bir kazanç göreceğinden sana sadık kalması için ya az bulunur bir dostun ya da prensin inatçı bir düşmanı olması gerekir. Olanı kısa önerilere indirgemek üzere diyeceğim o ki darbecinin safında yalnızca karışıklık, korku, haset, ceza yeme kaygısı vardır; prensin safında ise, iktidar, yasalar, devletin ve yakınlarının desteği vardır. O derecede ki, tüm bu kozlara bir de halkın sevgisi eklenirse darbecinin görülmemiş bir gözükaralıkta olması gerekir. Zira darbesini indirmeden önce korku duyarsa da, indirdikten sonra daha da duyması gerekecektir, çünkü halk ona karşıdır ve hiçbir korunma beklentisi yoktur (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 113).

Örgütün darbeye kalkışmasının arkasında yatan sebepleri idrak edebilmek için 17-25 Aralık sürecini takip eden gelişmeleri doğru okumak gerekir. Darbenin başarısız olması ve örgütün bitme noktasına gelmesi nedeniyle bugün geriye doğru bir okuma yaparak, örgüte bu kalkışmayı yakıştıramayan, darbenin örgütün intiharı anlamına geleceğini ve bu nedenle darbenin bir “tiyatrodan” ibaret olduğunu iddia eden örgüt taraftarlarının bu yaklaşımı, manipülasyon, algı operasyonu ve propaganda yöntemlerini, en azından yurtdışında halen etkin bir şekilde kullandıklarını göstermektedir.²² Darbe girişimini ve arkasındaki nedenleri doğru bir şekilde tahlil edebilmek için darbenin başarısız olduğu ve örgütün bitme noktasına geldiği noktadan bakmakla yetinmeyip “darbe başarılı olsaydı” bakış açısıyla da tüm bu süreci değerlendirmek gerekir. Dahası örgüt darbeye kalkışmasaydı, örgütü nasıl bir son beklemekteydi sorusunun yanıtı da bu tahlil sırasında itinayla ele alınmalıdır.

Gerçekten de özellikle 2015 yılının haziran ayında, iktidarın tek başına hükümet kurabileceği bir oy oranına ulaşamaması karşısında yeniden umutlanan FETÖ, AK Parti'nin 1 Kasım 2015 seçimlerinde yeniden tek başına hükümeti kurması karşısında siyaset ve halk nezdinde mücadeleyi kazanma ihtimalleri olmadığını anlamış ve alternatif “çözüm” yollarına yönelmişlerdir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar'ın darbe girişiminden üç gün sonra aktardığına göre, 2016

²² Bknz. Güneş, “FETÖ'cüler '15 Temmuz Tiyatroydu' Komplosunu Devreye Soktular” (17.07.2020) <https://www.gunes.com/gundem/fetoculer-15-temmuz-tiyatroydu-komplosunu-devreye-soktular-1086437> (Erişim Tarihi: 09.11.2024)

yılının ağustos ayında gerçekleşecek olan Yüksek Askerî Şura toplantısında örgütün silahlı kuvvetlerdeki hücrelerine büyük bir darbe vurma hazırlıkları yapılmaktadır (Uzun vd., 2017: 36). Akar'ın bu demeci, silahlı kuvvetlerde de tasfiye sürecine girildiğinin farkında olan FETÖ açısından bakıldığında, Şura gerçekleşmeden önce hamle yapmaktan başka çarelerinin kalmadığı şeklinde yorumlanmalıdır.

Nitekim, yurt çapında yürütülen soruşturmalar neticesinde sanıklardan elde edilen veriler de örgütün askeri kanadının tasfiyesi gündemde iken ivedilikle harekete geçilmesinin planlandığı ve bu planın 15 Temmuz günü tahakkuk ettirildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Akıncı 4. Ana Jet Üssü'nde görev yapan pilot Teğmen M.M ifadesinde, FETÖ'nün askeri şuradan önce darbe yapma motivasyonunu şu şekilde açıklamıştır. “[Bir yarbayın bana aktardığına göre...] Bizim isim listemiz var, hepsi ellerinde, hepimiz bu listedeyiz, bazı generallerden alınmaya başlandı, sonra tek tek bize gelecek, bu işi bugün yapmamız gerekiyor, onlardan önce davranmamız gerekiyor” (Uzun vd., 2017: 44).

FETÖ'nün böyle bir kalkışmaya girişmesinin bir diğer önemli nedeni 17-25 Aralık sürecinde harekete geçirdikleri emniyet ve yargı içerisindeki unsurları yeniden harekete geçirme imkanından yoksun kalmalarıdır. 2016 yılında yüksek yargıda yapılan kapsamlı revizyon sayesinde Danıştay ve Yargıtay'daki daire sayıları neredeyse yarıya indirilmiş ve FETÖ ile irtibat ve iltisaklı yargı unsurları tasfiye edilmeye başlanmıştır.²³ Yargıdaki bu kapsamlı dönüşüm, örgütün legal görünümlü illegal operasyonlarını önleme amacı taşıdığından, örgütün hukuk eliyle sonuç alma ihtimali ortadan kaldırılmıştır.

Örgütün kamu kurumlarından tasfiye edilmeleri için başlatılan operasyonun silahlı kuvvetler düzeyinde sekteye uğradığına şahit olmaktayız. Örgütün hücre tipi yapılanma stratejisi ve askeri hücreleri tek kişiden oluşturma yöntemi, ordu içerisindeki unsurların tespitini de zorlaştırmıştır. Ayrıca FETÖ'nün mahrem yapı olarak değerlendirdiği TSK'da, diğer kurumlara nazaran çok daha kapsamlı ve titizlikle yürütülen bir örgütlenmeye gitmesi de tasfiye sürecini zorlaştırmıştır. Darbe girişiminin hemen akabinde TSK'daki 166 general ve amiralin, darbeye iştirak ettikleri yahut örgüt ile irtibat ve iltisaklı oldukları gerekçesiyle ihraç edilmiş olmaları, örgütün silahlı kuvvetlerdeki ürkütücü derecedeki hakimiyetini gözler önüne sermektedir (Uzun vd., 2017: 34). Ordudaki general ve amirallerin neredeyse yarısının FETÖ'cü oldukları gerekçesiyle ordu ile ilişkilerinin kesildiği dikkate alındığında, bu yapılanma şüphesiz bu işgal planını devreye sokmadan çok önce hukuksuz, usulsüz ve liyakatsiz atamalarla bu konuma ulaşmıştır.

Çatı iddianamesinde belirtildiği üzere, öncelikle kamu kurumlarının en kritik pozisyonu olan Personel Daire Başkanlığı'nı ele geçiren FETÖ, (i) generallikte rütbe bekleme süresini dört yıldan üç yıla indirerek örgüt mensubu olmayan rütbeli subayların yükselmelerini engellemiş, (ii) örgütün subay kadrosu ağırlıklı olarak 1988 yılı ve sonrası harp okulu mezunlarından müteşekkil

²³ T.C. Resmî Gazete, 6723 Sayılı Danıştay Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 23 Temmuz 2016, Sayı: 29779, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160723M2.pdf> (Erişim Tarihi: 09.11.2024)

olduğundan, subayların hizmet süreleri 28 yıla indirilerek örgüt mensubu olmayan subayların önleri kapatılmış, (iii) YAŞ'ta yapılacak terfilerde, ordu içerisindeki anketlerin dikkate alındığını bilen ve özellikle üst rütbeli subayların emir subaylığını ve özel kalem müdürlüğü pozisyonlarını ele geçiren örgüt mensupları, oy kullanacak olan amirlerini etkileyerek yapılan anketlerde örgüt mensubu subayların daha fazla oy olmalarını sağlamış, (iv) ve son olarak 2014 yılı şurasında teamüllere aykırı olarak birçok tuğgeneralin terfi almalarını sağlamışlardır (Uzun vd., 2017: 29). Hayatın olağan akışına aykırı olarak terfi ettirilen üst rütbeli subayların tamamının darbe girişimi sonrası ordu ile ilişkilerinin kesilmesi tesadüf değildir.

FETÖ, hayatın olağan akışına aykırı şekilde üyelerinin ikbal basamaklarını çok hızlı tırmanmalarını sağlamak ile yetinmemiş, kendisinden olmayanları da muhtelif sindirme, yıpratma ve yıldırma taktiğiyle bertaraf etmek için legal ve illegal tüm yollara başvurmakta beis görmemiştir. Harp okullarında bulunan ve FETÖ'nün kendisinden olmayanları tasfiye etmek için sıklıkla başvurduğu disiplin koşullarında (disko), fiziki ve manevi işkence sonucu eğitimi bırakmak zorunda kalanların sayısı oldukça fazladır (Yel, 2016). Çatı iddianamesinde bu durumun vahameti açıkça görülmektedir. Sadece 2007-2013 yılları arası harp okullarından ihraç edilen askeri öğrenci sayısı, tüm Cumhuriyet tarihi boyunca ordu ile ilişkisi kesilen öğrenci sayısından daha fazladır (Uzun vd., 2017: 28). Ancak netice itibarıyla, en güçlü kalenin halkın nefretini kazanmamak olduğu gerçeğini göz ardı eden örgüt, sabırla yürüttüğü bu “başarılı” işgal politikasına rağmen, ulaşmayı amaçladığı sonuca ulaşamamış ve büyük bir özgüvenle girmiş olduğu bu savaşı kaybetmiştir.

4. Sonuç

Mottosu “gerçekler zamanla anlaşılır” olan bir gazeteye, ismi “sızıntı” olan bir dergiye sahip olan örgütün gerçek yüzünün ortaya çıkması ve amacının tüm kamu kurumlarına *sızarak* devleti ele geçirmek olduğunun anlaşılabilmesi için gerçekten de *zamana* ihtiyaç vardı. Yasama, yürütme ve yargı erklerini uhdesinde bulunduran iktidara/devlete savaş açacak kadar pervasız ve yine açtığı bu savaşla hem iktidarın hem de devletin fabrika ayarlarını bozacak kadar da tahrip kabiliyeti yüksek bir örgüt hakkında yapılan çalışmaların, yalnızca Cumhuriyet Başsavcılıkları seviyesinde kalması ve akademik camianın bu konuya kayıtsız kalması oldukça şaşırtıcıdır. Bu çalışmanın amacı, FETÖ gibi oldukça bilinen bir örgüt üzerinden, Makyavelizm öğretisinin geleneksel yorumlarını tartışmaya açmak ve bu alandaki alternatif yaklaşımlara kapı aralamaktır.

17 Aralık 2013 tarihi itibarıyla Türkiye, artık eski Türkiye değildir. FETÖ, bu çatışmada büyük bir yara almış ve en azından Türkiye sınırları içerisinde büyük ölçüde deşifre olmuş, güç unsurlarının neredeyse tamamını kaybetmiştir. Ancak AK Parti de bu süreçte ciddi bir darbe almış ve bu yapı ile mücadele edebilmek için kuruluş ilkelerinden ödün vermek zorunda kalmıştır. Hukukun sınırlarını zorlamak pahasına, neredeyse tüm enerjisini ve sınırlı kaynaklarını bu yapılanma ile mücadeleye ayırmak durumunda kalan iktidar, bu süreçten yıpranmış bir şekilde çıkmıştır.

Fakat Türkiye Cumhuriyeti, bunlardan çok daha önemli iki kayıp yaşamıştır. Türk demokrasisi bu sürecin en büyük kaybedenidir. Askeri yargı vesayetinin hat safhada olduğu dönemlerde dahi

“sıfatlı demokrasi” (Collier ve Levitsky, 1996) kategorisinde yer alan demokrasimiz, ne yazık ki artık “yarışmacı otoriter rejim” (Levitsky ve Way, 2010) kategorisinde kendisine yer bulabilmektedir. Başka bir deyişle, sıfat artık demokrasiye değil otoriteryanizme eklenmektedir. Ancak 17-25 Aralık operasyonlarının olumlu yanları da yok değildir. Cumhuriyet tarihinin en güçlü hükümetini yıpratmayı ve hatta iktidarın fabrika ayarlarını bozmayı başaran bu grubun gizli ajandalarının deşifre olmamış olduğu bir senaryoda, Erdoğan sonrası bir dönemde, ülkenin daha büyük sorunlarla karşılaşması belki de kaçınılmaz olurdu. Bu nedenle yapılan bu savaşın, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin ömrünü uzattığı ve bekasına hizmet ettiği düşüncesinin haklılık payı bulunmaktadır.

Bu sürecin bir diğer büyük kaybedeni ise dinin kendisidir. Onlarca yıl boyunca iyiliğin emredilmesi ve kötülüğün yasaklanması düsturunu benimseyerek dünyanın dört bir yanına “fetihler” düzenlediklerini iddia eden bir hareketin, nihayetinde kendi ülkesinde, kendi vatandaşlarını katledecek kadar gözünün dönmesi, sadece bu yapıya değil bu yapının temsil ettiğini iddia ettiği değerlere yönelik bir tepkiyi de beraberinde getirmiştir. Öte yandan, “dindar nesil” yetiştirme görevini üstlendiğini iddia eden bir iktidarın, bu yapılanma ile mücadeleye başladıktan sonra karşılaştığı yolsuzluk ve rüşvet iddiaları karşısında, kamuoyunu tatmin edici bir açıklama ortaya koyamaması ve belki de daha önemlisi, bu yapılanmanın sınav soruları hırsızlığı gibi birçok usulsüzlüğüne göz yumması, muhafazakâr ve mütebedeyyin düşünce sistemine, daha basit bir ifadeyle doğrudan muhafazakâr grubun temsil ettiği değerlere zarar vermiştir.

Bunlardan bağımsız olmamakla birlikte, toplumun örgütlenme ve gönüllülük esasına dayalı faaliyetlerde yer alma geleneği de zarar görmüştür. Dernek ve vakıf üyelikleri ve bu kurumlara yapılan bağışların soruşturma ve kovuşturma konusu olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, toplumun "aşırı teyakkuz" haline geçerek, gönüllü faaliyetlerden uzaklaşma yönünde korumacı bir refleks geliştireceği öngörülebilir ve hatta kaçınılmaz bir sonuçtur.

Türk toplumu için dinin taşıdığı ehemmiyetin farkında olan ve bunu suistimal etmekte sakınca görmeyen Fethullahçı Terör Örgütü’nün, Machiavelli’nin kategorisinde "Ruhban Prensler" ve "Alçaklıkla Prenslığın Başına Geçenler" sınıflarına tekabül ettiği kanaatindeyiz. Darbe girişimi ile kan dökerek iktidara talip olan bir örgütün, Machiavelli’nin ifadesiyle zalimane, cinai ve alçaklıkla hükmetmeye cesaret edeceği kuşkusuzdur. Ayrıca, FETÖ’nün toplumun tarihsel travmalarını ve dini hassasiyetlerini suistimal ederek yönetme anlayışı, kazanımı en yüksek, riski ise en düşük olan “ruhban sınıfı prensliği” ile bire bir örtüşmektedir. Çünkü Machiavelli’nin de ifade ettiği gibi, "Bunlar, hiç savunmadıkları topraklara ve hiç yönetmedikleri tebaaya sahiptirler. Bunların devletleri, savunulmasalar da ellerinden alınmaz" (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: 83) Bu yönüyle, Fethullah Gülen de girmedikleri seçimlerin galibi, yönetmediği tebaa üzerinde söz sahibidir.

FETÖ, akıbetine rağmen birçok kişiye ve gruba ilham vermiştir. Ancak bu ilham, maalesef olumlu bir anlam taşımamaktadır. FETÖ ile mücadele için sarfedilen tüm enerji ve çabalar neticesinde yeterince ders çıkarılmadığı açıktır. FETÖ, Türkiye’de fiilen sona ermiş ve fikirleri büyük ölçüde zarar görmüş olsa da FETÖ’nün stratejileri ne yazık ki yaşamaya devam etmektedir. FETÖ’nün tasfiyesi, büyük bir boşluk yaratmış ve bu boşluk, eşyanın tabiatı gereği hızla doldurulmuştur.

FETÖ benzeri yöntemlerle güç kazanan, medya organları kuran ve müntesiplerini devlet kurumlarına yerleştiren yeni yapıların ortaya çıktığına tanıklık etmekteyiz. Bu nedenle, ikinci bir 15 Temmuz sürecini bu ülkenin kaldırıp kaldıramayacağına dair hesabın iyi yapılması gerekmektedir.

Machiavelli beş asırdır çok sert eleştirilerin hedefinde yer alan bir isimdir. Çoğu zaman ahlaki ve etik değerleri olmadığı ve sonuca ulaştıran her yolu mübah gördüğü gerekçesiyle yerden yere vurulmuştur. Ve tarihte çok az kişi meseleye, Machiavelli acaba bize farklı bir şey anlatıyor olabilir mi penceresinden bakabilmiştir. Rousseau da bu ender kişilerden biridir. Rousseau'ya göre Machiavelli, prenslere değil halka seslenmektedir. Amacı Prensler, “halkı böyle yönetin” demek değil, halka, “bakın sizi böyle yönetiyorlar” demektir:

“Krallara ders vermek bahanesiyle, halka nasıl yönetildiklerini öğreten bu Cumhuriyetçinin [Machiavelli'nin] amacı halkı zulmün boyunduruğundan kurtarmak için, kurnazca uyandırmaya çalışmaktır” (Machiavelli- Çev. Güvenç, 1994: Kitabın Arka Kapağından Alıntılanmıştır).

Bu çalışmada, Machiavelli'nin yaşamı ve düşüncelerinden yola çıkarak Rousseau'nun haklılık olasılığını güçlendiren çeşitli kesitlere yer verdik. Machiavelli'nin darbe girişiminde bulunmasına ve ülkeyi terk etme fırsatı olmasına rağmen, eylemlerinin sonuçlarına katlanarak ağır işkencelere maruz kaldığından bahsettik. Ayrıca, serbest bırakıldıktan sonra yazdığı mektubunda darbeye katıldığını itiraf ettiğini ve hatalarının bedelini üstlenmekten kaçınmadığını belirttik. Bunun yanı sıra, kendisine iyilik yapan hükümdarı, bu hükümdar iktidardan düştükten ve hapsedildikten sonra ve Cumhuriyetçilerle arasının açılma riskine rağmen, ahde vefa göstererek kurtarmaya çalıştığını ifade ettik. Bu girişimlerin, Cumhuriyetçi yönetimin bile tepkisini çektiğini, bu yüzden yeni rejim tarafından kendisine güven duyulmadığını ve bu nedenle talip olduğu görevlerin kendisine verilmediğini aktardık.

Machiavelli'nin yaşamıyla beraber fikirlerine de değinerek, sonuca götüren her yolun mübah olmadığını, aksine "kötünün iyisi" olan yolun daha mübah sayılması gerektiği görüşünü ortaya koyduk. Prensleri değerlendirirken, merhametli olanların zalimlerden üstün tutulması gerektiğine dair düşüncesine yer verdik. Alçaklıkla prensliği ele geçirip tebaasını kana bulayan, dostlarına sırt çeviren prenslerin, başarılı dahi olsalar, onların bu özelliklerinin “meziyet” sayılmayacağı yönündeki duruşunu vurguladık. Sonuç olarak, bu çalışmamızda Machiavelli'nin az bilinen özellikleri ışığında Fethullahçı Terör Örgütü'nü değerlendirdiğimizde, “FETÖ'nün Makyavelist bir örgüt olduğunu iddia ederek Machiavelli'ye haksızlık ediyor olabilir miyiz?” sorusunun, hem sorulmaya hem de yanıtı aranmaya değer bir mesele olduğu düşüncesini ortaya atarak, geleneksel Makyavelizm öğretisi dışına çıkmayan ve herhangi bir delil ortaya koymaksızın FETÖ'yü Makyavelist bir örgüt olarak kabul edenleri, bu konuda yeniden düşünmeye davet etmeyi amaçladık.

Machiavelli gerçekten “Makyavelist” miydi? Bu soru, Karl Marx'ın ne kadar Marksist olduğu ya da Mustafa Kemal'in Kemalist olup olmadığı sorularına verilecek cevaplardan çok farklı değildir. Aslında bu öğretilerin hiçbirisi, adını aldıkları figürler tarafından ortaya konulmuş ideolojiler değildir. Onları anlamaya çalışırken, kendi ideolojilerimiz, bilgi birikimimiz, görgümüz ve

nihayetinde insan oluşumuz, bu figürlere yüklediğimiz anlamları ve onları ne şekilde yorumladığımızı doğrudan şekillendirmektedir. Bu durum, Cemil Meriç'in ifadesiyle, 'izmler'in bize giydirilen birer deli gömleği olduğunu düşündürmektedir. Machiavelli'nin kendisinin “Makyavelist” olup olmadığı konusunda dahi kesin bir yargıya varmak bu kadar zorken, Fethullah Gülen'in “Makyavelist” olup olmadığı sorusuna doğru bir cevap aramak neredeyse imkânsız bir çabadır. Ancak bu çalışmanın neticesinde şu sonuca varılabilir: Fethullah Gülen, Niccolò Machiavelli'nin sert ve acımasız yönlerini benimsemede oldukça mahirken, onun insanlığa dair daha yumuşak ve hümanist yanlarından pek nasibini almamış gibi bir portre çizmektedir.

Kaynakça

Akçatepe C, “Necip Hablemitoğlu Suikastinde FETÖ İtirafı! Sözde Emniyet İmamı 'Köstebek'i İşaret Etti” (30.10.2024) <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/necip-hablemitoglu-suikastinde-feto-itirafi-sozde-emniyet-imami-kostebeki-isaret-etti-1071478?s=1> (Erişim Tarihi: 07.11.2024)

Aksu, İ.E. (2024) “The Populist Potential of the US and Its Fragile Grip on the International System”, *E-International Relations*, <https://www.e-ir.info/2024/08/01/the-populist-potential-of-the-us-and-its-fragile-grip-on-maintaining-a-stable-cooperative-international-system/> (Erişim Tarihi: 23.01.2025)

Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı, *Çatı iddianame*, 2016, Esas No:2016/24769.

Arslan, H. (2017), “Rüya Metaforu Üzerinden Din İstismarı: FETÖ Örneği”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 22(87), 33-47.

Avcı, H. (2010), *Haliç'te Yaşayan Simonlar: Dün Devlet Bugün Cemaat*, Angora Kitapları.

Collier, D. and S. Levitsky, (1996), “Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research,” *World Politics*, 49, no. 3.

Çolak, M. O. vd. (2016). *Antikomünist Propaganda: Büyük Doğu Mecmuası Örneği*. V. Işık, A. Köroğlu & Y. E. Sezgin (Ed.), *1960-1980 Arası İslamcı Dergiler: Toparlanma ve Çeşitlenme* (ss. 207–232). Nobel Akademik Yayıncılık.

Demirkaya, N. “28 Şubat Darbecileri ve Fethullah Gülen İşbirliği Yaptı mı?”, (16.11.2020), <https://www.gazeteduvar.com.tr/politika/2016/12/22/28-subat-darbecileri-ve-fethullah-gulen-isbirligi-yapti-mi> (Erişim Tarihi: 27.10.2024)

Erkin, A. “İşte Nurettin Veren'in Kaybolan İfadesi”, (26.10.2018), *Sözcü*, <https://www.sozcu.com.tr/iste-nurettin-verenin-kaybolan-ifadesi-wp2702455> (Erişim Tarihi: 01.11.2024)

Gülen, F. “Son Karakol”, Sızıntı, Ekim 1980, Cilt 2, Sayı 21, <https://fgulen.com/tr/eserleri/dergi-yazilari/sizinti-yazilari/Son-karakol> (Erişim Tarihi: 30.10.2024)

Gümüş, K. (2020) “17-25 Aralık’ın 7. Yılında FETÖ: Takiye, Kumpas ve Tasfiye” *Kriter*, Yıl:5 Sayı:52. <https://kriterdergi.com/siyaset/17-25-aralikin-7-yilinda-fetonun-yol-haritasi-takiye-kumpas-tasfiye> (23.12.2020)

Güneş, “FETÖ'cüler '15 Temmuz Tiyatrodu' Komplosunu Devreye Sektular” (17.07.2020) <https://www.gunes.com/gundem/fetoculer-15-temmuz-tiyatrodu-komplosunu-devreye-sektular-1086437> (Erişim Tarihi: 09.11.2024)

Haber Takvimi, “Bakan Soylu FETÖ'den Kaç Mülki Amirin İhrac Edildiğini Açıkladı”, (24.09.2020) <https://habertakvimi.com/video/5503139/bakan-soylu-fetoden-kac-mulki-amirin-ihrac-edildigini-acikladi> (Erişim Tarihi: 13.10.2024)

Hablemitoğlu, N. (2015). *Köstebek*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 11. Baskı

Habertürk, “Fethullah Gülen'in referandum yorumu: Mezardakileri kaldırıp 'Evet' oyu kullanmak lazım”, (01.08.2010), <https://www.haberturk.com/polemik/haber/537886-fethullah-gulenin-referandum-yorumu> (Erişim Tarihi: 09.11.2024)

Karasoy, H.A. (2024), *İstihbarat ve Güvenlik Sözlüğü*, Atlas Akademi, 2. Basım.

Kesgin, A. (2015) “Machiavelli ve Makyevelizm”, 5(1), *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 105-139

Kındıra, Z. (2001) *Fethullah'ın Copları*, Su Yayınları.

Kriter, (2020) “17-25 Aralık’ın 7. Yılında FETÖ: Takiye, Kumpas ve Tasfiye”, Yıl:5 Sayı:52

KulisHaber, “FETÖ'nün kitapları çöpten çıktı!”, (10.08.2016), <https://www.kulishaber.com.tr/fetonun-kitaplari-copten-cikti/17658/> (Erişim Tarihi:27.10.2024)

Kuru, A.T. (2007), “Passive and Assertive Secularism: Historical Conditions, Ideological Struggles, and State Policies toward Religion”, Cambridge University Press 59(4), 568-594.

Kutlular, M. “Fethullah’ı Kullanıp Attılar” 26.06.1999 Milliyet, <https://www.saidnursi.de/fethullah-guleni-kullanip-attilar/> (Erişim Tarihi: 07.11.2024)

Levitsky, S. and Lucan A. Way (2010), *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*, Cambridge: Cambridge University Press.

Machiavelli, N (1994). *Prens*, Çev. Nazım Güvenç. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

Mardin, Ş. (1973). “Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?”, *Daedalus* 102(1): 169–190.

- Meriç, C. (2002) *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Önsel, M. (2023) *Ağacın Kurdu: Fethullah'ın Askerleri*, Kırmızı Kedi Yayınları.
- Pehlivan, B. ve B. Terkoğlu (2019), *Metastaz*, Kırmızı Kedi Yayınları.
- Rousseau, J.J. (1920), *The Social Contract & Discourses*, Translated by George Douglas Howard Cole.
- SuperHaber, “Yasin Aktay SuperHaber'e konuştu: Dünyanın Erdoğan'ın liderliğine ihtiyacı var!” (08.11.2018) <https://www.superhaber.com/yasin-aktay-superhabere-konustu-dunyanin-erdoganin-liderligine-ihtiyaci-var-haber-148491> (Erisim Tarihi: 12.10.2024)
- Şık A, (2017), *İmamın Ordusu*, Kırmızı Kedi Yayınları.
- Taraf, (2013), “Gülen'i Bitirme Kararı 2004'te MGK'de Alındı”, (28.11.2013)
- TBMM, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi”, Dönem: 26 Cilt: 15 Yasama Yılı: 1, 78'inci Birleşim 22 Nisan 2016 Cuma, s. 1053.
- Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği, “4.000 Fetö'cü Hakim Savcı İhraç Edildi”, (06.04.2018) <https://basin.adalet.gov.tr/amp/4-bin-fetocu-hakim-savci-ihrac-edildi> (Erişim Tarihi: 21.10.2024)
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı İç Güvenlik Stratejileri Daire Başkanlığı, “Sorularla Terörizm ve Terör Örgütleri” Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi <http://icguvenlikyayinlari.gov.tr/kurumlar/icguvenlikyayinlari.gov.tr/PDF/terorizimle-mucadele/2022/50-Soruda-FETO-Metin.pdf> (2022)
- Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 6723 Sayılı Danıştay Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 23 Temmuz 2016, Sayı: 29779, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160723M2.pdf> (Erişim Tarihi: 09.11.2024)
- Uzer, U. (2013) “Turkish-Israeli Relations: Their Rise and Fall,” 20 (1) *Middle East Policy* pp. 97-110.
- Uzun, C. D, M. H. Akgün, ve H. Yücel (2017), “İddianamelerde 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Fetö”, *SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*.
- Volkan, V. (2001). “Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas: An Aspect of Large-Group Identity”, 34(1), *Group Analysis*, pp.79-97.
- Yel, Ş. “FETÖ Mensubu Komutanların Baskılarını Anlattılar”, *Anadolu Ajansı*, (11.08.2016), <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/feto-mensubu-komutanlarin-baskilarini-anlattilar/626638> (Erişim Tarihi: 02.11.2024)

Zaman, “Eğitime Büyük Darbe” (14 Kasım 2013) (Gazetenin kapatılması nedeniyle WEB uzantısına ulaşmak mümkün olmadı.)

ZamanAvustralya, “AKP Rejiminin Bitmeyen ve Bitmeyecek Kabusu: 17 Aralık, Rüşvet ve Yolsuzluk Operasyonu” (17.12.2022), <https://zamanaustralia.com/2022/12/akp-rejiminin-bitmeyen-ve-bitmeyecek-kabusu-17-aralik-rusvet-ve-yolsuzluk-operasyonu/> (Erişim Tarihi: 04.11.2024)

Benlik Ayrışması ile Psikolojik İyi Oluş arasındaki ilişkide Duygu Düzenleme ve Psikosomatik Belirtilerin Aracılık Rolü

Yasemin OKAN ER¹

Öz

Bu çalışmanın temel amacı benliğin ayrışması, duygu düzenleme stratejileri, psikosomatik belirtiler gibi faktörlerin karmaşık etkileşiminin psikolojik iyi oluşa nasıl katkıda bulunduğunu araştırmaktır. Araştırma örneklemini, yaşları 18 ile 67 arasında değişen ve yaş ortalaması 28,6 olan 464 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların 98'i erkek, 366'sı kadındır. Araştırmada, benliğin ayrışması ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide duygu düzenleme stratejileri ile psikosomatik belirtilerin aracılık rolü değerlendirilmiştir. Literatürde, duygu düzenleme stratejilerinden bilişsel yeniden değerlendirmenin olumlu psikolojik sonuçlarla, duygusal bastırma stratejisinin ise genellikle olumsuz sonuçlarla ilişkilendirildiği dikkate alınarak bu çalışmada iki ayrı model oluşturulmuştur. İlk modelde benliğin ayrışması ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide duygusal bastırma ve psikosomatik belirtilerin aracı rollerini incelenmiştir. Araştırma bulguları, benliğin ayrışmasının psikosomatik belirtiler aracılığıyla psikolojik iyi oluş üzerinde anlamlı bir dolaylı etkiye sahip olduğu, duygusal bastırmanın ise bu dolaylı etki zincirinde yer aldığını ancak etkisinin daha zayıf kaldığını ortaya koymuştur. Bu model, benliğin ayrışmasının hem doğrudan hem de özellikle psikosomatik belirtiler üzerinden dolaylı olarak psikolojik iyi oluşu etkilediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, benliğin ayrışmasının duygusal bastırmaya psikosomatik belirtiler aracı değişkenleri üzerinden psikolojik iyi oluş üzerindeki dolaylı etkileri de anlamlı bulunmuştur. İkinci modelde ise benliğin ayrışması ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide bilişsel yeniden değerlendirme ve psikosomatik belirtilerin aracı rollerini incelenmiştir. Sonuç olarak, benliğin ayrışmasının bilişsel yeniden değerlendirme ve psikosomatik belirtiler aracılığıyla psikolojik iyi oluş üzerinde anlamlı bir dolaylı etkiye sahip olduğu görülmüştür. Buna göre, yüksek benlik ayrışmasına sahip bireyler bilişsel yeniden değerlendirmeyi daha etkili kullanmakta ve daha az psikosomatik belirti göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Benliğin ayrışması, Duygu düzenleme, Psikosomatik belirtiler, Psikolojik iyi oluş

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, yokan@medipol.edu.tr
ORCID NO: 0000-0002-0659-1740)

Makale Geliş Tarihi: 5 Haziran 2025, Makale Kabul Tarihi: 30.06.2025

ARAŞTIRMA MAKALESİ (Research Article) *Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. (This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees).

DOI: 10.51524/uhusbad.1715134

Çatışma Beyanı: Yazar/lar herhangi bir çatışma beyanı bildirmemiştir

The Mediating Role of Emotion Regulation and Psychosomatic Symptoms in the Relationship between Self Differentiation and Psychological Well-Being

Abstract

The main aim of this study is to examine how the complex interaction between factors such as differentiation of self, emotion regulation strategies, and psychosomatic symptoms contributes to psychological well-being. The sample consists of 464 participants (98 men, 366 women) aged between 18 and 67 ($M = 28.6$). The study investigates the mediating roles of emotion regulation strategies and psychosomatic symptoms in the relationship between differentiation of self and psychological well-being. Based on the literature—where cognitive reappraisal is linked to positive outcomes and emotional suppression to negative ones—two models were tested. In the first model, emotional suppression and psychosomatic symptoms were examined as mediators. Results showed that differentiation of self indirectly affects psychological well-being through psychosomatic symptoms, while the role of suppression is weaker but still present. This suggests that differentiation of self influences well-being both directly and indirectly, mainly through psychosomatic symptoms. The indirect effect through suppression and psychosomatic symptoms was also significant. In the second model, cognitive reappraisal and psychosomatic symptoms were tested as mediators. Findings revealed a significant indirect effect of differentiation of self on psychological well-being through these variables. Individuals with higher differentiation of self tend to use cognitive reappraisal more effectively and report fewer psychosomatic symptoms.

Keywords: Self-differentiation, Emotion regulation, Psychosomatic symptoms, Psychological well-being

Giriş

Günümüzün hızla değişen ve stresle yüklü yaşam koşulları, bireylerin psikolojik dayanıklılığını ve içsel dengesini önemli ölçüde tehdit etmektedir (Lazarus ve Folkman, 1984). Bu noktada, bireyin yaşamında karşılaştığı varoluşsal zorlukları başarılı bir şekilde yönetebilme yeteneği olarak tanımlanan psikolojik iyi oluş kavramı önem arz etmektedir (Keyes, Shmotkin ve Ryff, 2002). İyi oluş, bireylerin yaşamlarını nasıl değerlendirdikleri ve içsel kaynaklarını ne derecede gerçekleştirebildikleriyle ilgili bir kavramdır. Bu kavram, genellikle hedonik ve eudaimonik olmak üzere iki farklı yaklaşımla ele alınmaktadır. Hedonik yaklaşıma göre iyi oluş refah, zevk veya mutluluktan oluşur. Buna göre, odak noktası, hoş duyguların deneyimine veya olumlu ve olumsuz duygular arasındaki dengeye dayanır (Myers ve Diener, 1995). Öte yandan, Aristoteles'ten ilham alan eudaimonik görüşe göre iyi oluşun kişisel mutluluktan fazlasını içerdiğini ifade eder. Özellikle, insan potansiyelini gerçekleştirme, kişinin gerçek doğasını gerçekleştirme arayışı ile karakterize edilir. Bu nedenle, kişinin nasıl hissettiğinden çok ne yaptığına veya ne düşündüğüne odaklanılır. Eudaimonik görüş, insanların psikolojik büyüme elde ettikleri, yaşamlarında anlam ve amaç aradıkları çeşitli deneyimler ve mekanizmalar (örneğin, kişisel hedefler, değerler) içerdiğinden, iyi oluşun sadece "iyi hissetmek" dışında alternatif biçimleri ve yolları olduğunu ima eder ve iyi oluş "iyi yaşam" olarak adlandırılır (Lent, 2004). Bu bağlamda Ryff'in (1989) eudaimonik temele dayalı olarak geliştirdiği Psikolojik İyi Oluş Modeli, kendini kabul, özerklik, başkaları ile olumlu ilişkiler, kişisel gelişim, amaçlı yaşam ve çevresel hâkimiyet gibi altı psikolojik özellikten oluşmaktadır (Deci ve Ryan, 2008; Ryff, 1989).

1. Benliğin Ayrışması ve Psikolojik İyi Oluş

Kerr ve Bowen'e (1988) göre benliğin gelişim süreci, bir yandan kişiyi köken ailesinden ayırmaya doğru iterken, diğer yandan aile ile duygusal bağını sürdürmesini sağlamaya çalışmaktadır. Bu iki gücü dengeleme kapasitesi, bireyin köken ailesinden duygusal özerklik kazanarak ilişkisel bütünlüğünü koruması yani benliğin ayrışması olarak tanımlanır. Benliğin ayrışması (differentiation of self) kavramı, Bowen (1976) tarafından geliştirilmiş olan Aile Sistemleri Kuramı'nın temel taşıdır. Bu

kavram kişinin kendi iç yaşantısına dönük boyutuyla duygusal ve entelektüel işleyişi dengeleyebilmesini ve bu iki işleyişi uyumlu sürdürebilme yetisini ifade eder. Kişilerarası ilişkiler açısından ise ilişkilerde yakınlık ve özerkliği sağlıklı bir şekilde dengeleyebilme becerisi olarak ifade edilmektedir (Kerr ve Bowen, 1988).

Benlik ayrımlaşmasının düzeyini belirlemede rol oynayan dört temel alt boyut vardır. “Benlik ayrımlaşmasının ilk boyutu olan ‘ben pozisyonu alma’ bireylerin, açık biçimde tanımlanmış bir benlik dygusuna sahip olup, baskı altında dahi kişisel inançlarına bağlı kalmayı sürdürebilmesini ifade eder. Bu kişiler yakın ilişkilerinde belirli ölçüde bağımsızlıklarını muhafaza edebilirler, duygusal ve mantıksal düzlemlerde dengeli bir biçimde işlev gösterebilirler. Aynı zamanda daha az ilişki merkezli olup, bağımsız yaşam hedeflerine daha fazla yönelme eğilimindedirler (Bowen, 1978; Skowron ve Friedlander, 1998). İkinci boyut olan ‘duygusal tepkisellik’ alt boyutunda ise birey, duyguların düşünceleri gölgelemesi sebebiyle duygu ve düşüncüyü ayırt edemez hale gelir. Bu düzeyin düşük olması, bireyin stresli durumlarda daha sakin kalarak, daha az duygusal yoğunlukla ve daha olumlu tepkiler vermesine olanak tanır (Bowen, 1978; Kerr ve Bowen, 1988). Çevresel uyaranlara karşı verilen otomatik duygusal yanıtlar, duygusal taşkınlık ve aşırı hassasiyet gibi tepkilerin yoğunluğu arttıkça duygusal tepkisellik seviyesi yükselmekte ve bunun sonucunda benlik ayrışması seviyesi düşmektedir (Bowen, 1976; Skowron ve Friedlander, 1998). Üçüncü alt boyut olan duygusal kopma, bireyin yakın ilişkilerde duygusal mesafeyi ayarlama, bağımsızlık ile bağlılık arasındaki dengeyi kurmada yaşadığı zorlukları ifade eder. Bu durum, stresli koşullarda içe kapanma, duygusal olarak geri çekilme ve yakınlık ihtiyacını reddetme şeklinde gözlemlenebilir. Duygusal kopma seviyesi azaldıkça stresle baş etme kapasitesi artar ve benlik ayrımlaşması güçlenir (Kerr ve Bowen, 1988; Skowron ve Friedlander, 1998). Son olarak dördüncü alt boyut olan ‘iç içe geçme boyutu’ bireyin yakın çevresinden kopmayı tehdit olarak algılaması ve ilişkilerde aşırı birleşme yaşaması durumunu ifade eder. Bu bireyler, kabul ve onay arayışı içinde olup kendilerini ifade etmede zorluk yaşarlar ve sağlıksız ilişkilerden uzaklaşamazlar (Bowen, 1976, 1978; Kerr ve Bowen, 1988). Aile bireyleriyle sağlıklı sınırlar belirlemede zorlanır, fikir ayrılıklarına tahammül edemezler ve bağımsız karar alma yetisi geliştiremezler (Bowen, 1978; Skowron ve Schmitt, 2003). Bu nedenle, önem verdikleri kişilerin değer ve inançlarına aşırı uyum gösterme eğilimi taşırlar (Skowron ve Schmitt, 2003).

Benliğin ayrımlaşmasının yüksek seviyelerinde, duygusal ve zihinsel sistemlerin işleyişi daha açık biçimde birbirinden ayırt edilebilir. Zorlu dönemlerde düşünsel işlevlerin görece bağımsızlığını sürdürebilen bireyler daha esnek, daha uyumlu olur ve stresle daha etkili başa çıkabilirler; yaşamları daha sistemli ve başarılıdır (Bowen, 1978). Yüksek ayrımlaşma seviyesine sahip olan bireylerin, yani duygularını yönetmede ve ilişkilerde net bir benlik duygusu sürdürmede daha iyi olan bireylerin, daha az psikolojik ve kişilerarası sorun yaşama eğiliminde oldukları belirtilmiştir (Skowron vd., 2009; Ross ve Murdock, 2014). Araştırmalar, benlik ayrımlaşmasının stresle başa çıkma ve psikolojik iyilik hali üzerindeki pozitif etkilerini vurgulamaktadır (Skowron vd., 2009; Ross ve Murdock, 2014; Karababa vd., 2018; Erdem ve Kabasakal, 2020; Süloğlu ve Yavuz Güler, 2021; Peleg & Peleg, 2024)

2. Benliğin Ayrımlaşması ve Duygu Düzenleme

Duygular, yalnızca bireyin karar alma süreçlerinde ve davranışlarında etkili olmakla kalmayıp, kişilerarası ilişkilerin kalitesi ile bireysel işlevsellik düzeyini de olumlu yönde etkileyen temel psikolojik süreçler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, duygu düzenleme becerisi, erken yaşlarda kazanılması gereken önemli bir yaşam becerisidir (Macklem, 2010; Southam-Gerow, 2014). Duygu düzenleme, bireyin hangi duyguyu, ne zaman ve nasıl yaşayacağını ve bu duyguları hangi biçimde ifade edeceğini bilinçli şekilde yönlendirebilmesini kapsayan bir süreçtir (Gross, 1998b, s. 275). Duyguların oluşum süreci genellikle düzenleyici stratejilerle şekillendiği için, duygu düzenleme ile deneyimlenen duygular arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Bu süreçte birey, hedefleri doğrultusunda duygusal yoğunluğunu azaltabilir, artırabilir ya da sabit tutabilir (Gross ve Thompson, 2007, s. 8). Gratz ve Tull (2010), duygu düzenleme süreçlerinin temel amacının olumsuz duyguları tamamen ortadan kaldırmak olmadığını; aksine hem olumlu hem de olumsuz duyguların farkına varılması, kabul edilmesi ve bu duygularla işlevsel bir biçimde başa çıkılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Duygu düzenleme mekanizmaları, başlıca iki strateji temelinde işler: bilişsel yeniden değerlendirme ve duygusal baskılama. Bilişsel yeniden değerlendirme, yaşanan duruma farklı bir bakış açısıyla yaklaşarak duygunun etkisini azaltmayı amaçlar. Bu strateji, bireyin geçmiş yaşantılarına ilişkin belleğini olumsuz yönde etkilemeden, duygusal tepkiyi ve davranışsal dışavurumu hafifletir. Buna karşılık, bastırmastratejisi, duygusal tepkinin dışa vurumunu bilinçli olarak engellemeyi ifade eder. Bu strateji, duygusal deneyimi doğrudan azaltmada etkili olmadığı gibi, yaşantıya ilişkin anıların sağlıklı biçimde kodlanmasına neden olabilmektedir (Gross, 2002; Gross ve Thompson, 2007).

Araştırmalar, benliğin yüksek düzeyde ayrımlaşmasının duygusal öz düzenlemeyle olumlu ilişkili olduğunu, bireylerin duygularını daha etkili yönetmesine ve kaygı düzeylerinin azalmasına katkı sağladığını göstermektedir (Duch-Ceballos, Oliver Pece ve Skowron, 2021; Ross ve Murdock, 2014). Benliğin ayrımlaşma düzeyi ile duygu düzenleme güçlükleri arasındaki bağlantıyı inceleyen bir araştırmada, benlik ayrımlaşmasının duygu düzenleme güçlüklerini anlamlı biçimde yordadığı ve bu değişkendeki varyansın yaklaşık %39'unu açıkladığı bildirilmiştir. (Güler ve Karaca, 2021). Düşük düzeyde benlik ayrımlaşmasının, olumsuz erken bağlanma deneyimleri ve artan genel kaygı düzeyiyle ilişkili olduğu belirtilmektedir (Rodrigues, 2016). Ayrıca, benlik ayrımlaşmasının düşük olması ile duygu düzenleme güçlükleri arasında ilişki olduğu ve bunun psikolojik stres düzeyini artırdığı öne sürülmüştür (Skowron ve Friedlander, 1998). Bununla birlikte, duygu düzenleme güçlüklerinin psikosomatik belirtileri artırdığı ve bunun bireyin iyi oluşunu olumsuz etkilediği gösterilmiştir (Watson ve Pennebaker, 1989). Öte yandan, duygu düzenleme becerilerinin olumsuz duygularla başa çıkmayı kolaylaştırarak psikosomatik belirtilerin önlenmesine katkı sağladığı belirtilmektedir (Gross ve Thompson, 2007).

3. Benliğin Ayrımlaşması ve Psikosomatik Belirtiler

Psikosomatik semptomlar, ruhsal sıkıntıların ve psikososyal stres yoğunluğunun bedensel olarak somutlaşması sonucu ortaya çıkan klinik belirtilerdir (Kesebir, 2004). Genellikle karın ağrısı, baş ağrısı ve yorgunluk gibi altta yatan organik bir patoloji olmaksızın ortaya çıkan klinik belirtiler psikosomatik belirtiler arasında yer almaktadır (Brill, Nahmani ve Witztum, 2001). Bu semptomlar, bireyin ifade edemediği stres ve duygusal çatışmaları bedensel belirtilerle dışa vurduğu bir savunma mekanizması olarak da tanımlanmaktadır (Tuğcu, 1987). Psikosomatik kökenli semptomları düşündüren özellikler arasında semptomların değişken şiddette olması, tutarsız yapısı ve seyri, aynı anda birden fazla belirtinin bulunması, kişinin genel sağlık durumunun iyi olmasına rağmen semptomların kronik bir seyir izlemesi, tıbbi yardım aramada gecikme ve kişilerin belirtilere karşı kayıtsız kalması yer almaktadır (Brill vd., 2001). Somatizasyonun şiddeti, süresi ve duygudurum bileşenlerinin yoğunluğu, bireyin duygularını tanıma ve ifade etme yeteneğiyle yakından ilişkilidir (Lipowski, 1990). Psikosomatik semptomlar, genellikle öğrenciler tarafından eğitimsel ve mesleki baskılara bir yanıt olarak deneyimlenen psikolojik stresin fiziksel belirtilerini ifade ederken, genellikle sınırlı başa çıkma stratejileri olan gençlerde görülür (Polyakova ve Bonkalo, 2024; Spencer, 2016).

Benliğin ayrımlaşma düzeyi yüksek olan bireylerin, benzer düzeyde stres yaşayan ancak düşük düzeyde ayrımlaşmış bireylere kıyasla daha etkili baş etme stratejileri kullandıkları ve daha az psikolojik sıkıntı yaşadıkları çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur (Murdock ve Gore, 2004; Skowron ve Friedlander, 1998; Tuason ve Friedlander, 2000). Düşük ayrımlaşma düzeyine sahip bireyler, duygusal olarak çevresel faktörlere daha bağımlı, esneklikten uzak ve uyum sağlama kapasitesi sınırlı kişilerdir. Bu bireylerde psikolojik işlevsellikte bozulmaların ortaya çıkması daha olası olup bozulmalardan iyileşmeleri genellikle daha zordur (Bowen, 1978). Bu nedenle düşük ayrımlaşma düzeyine sahip kişilerde, anksiyete, somatizasyon, depresyon, alkol bağımlılığı ve psikotik belirtiler gibi çeşitli psikolojik ve fizyolojik semptomlara daha sık rastlanmaktadır (Kerr ve Bowen, 1988).

Mevcut Çalışma

Bu çalışmanın amacı, benliğin ayrımlaşması ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide, duygu düzenleme ve psikosomatik belirtilerin aracı rollerini incelemektir. Benliğin ayrımlaşması, bireyin stresle başa

çıkma becerilerini, öz düzenleme mekanizmalarını ve psikolojik sağlamlığını etkileyen önemli faktörlerden biridir (Skowron ve Friedlander, 1998). Benliğin ayrımlaşma düzeyi yüksek olan bireylerin, düşük düzeyde ayrımlaşmış bireylere kıyasla daha etkili baş etme stratejileri kullandıkları ve daha az psikolojik sıkıntı yaşadıkları çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur (Murdock ve Gore, 2004; Skowron ve Friedlander, 1998; Tuason ve Friedlander, 2000). Son dönemde yapılan araştırmalar, benlik ayrımlaşmasının psikolojik iyi oluş üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koymaktadır (Skowron vd., 2009; Ross ve Murdock, 2014; Karababa vd., 2018; Erdem ve Kabasakal, 2020; Süloğlu ve Yavuz Güler, 2021). Ancak bu ilişkinin nasıl işlediğine dair mekanizmalar henüz tam olarak açıklığa kavuşmamıştır. Bu noktada, duygu düzenleme stratejileri ve psikosomatik belirtiler gibi aracı değişkenlerin rolü giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Duygu düzenleme becerileri, bireyin stresli yaşam olayları karşısında içsel dengeyi korumasını sağlarken (Gross, 1998), psikosomatik belirtiler genellikle bu sürecin başarısızlıkla sonuçlandığı durumlarda ortaya çıkar (Waller ve Scheidt, 2006).

Bu araştırmada, benlik ayrımlaşması yüksek bireylerin duygu düzenlemenin duygusal bastırma stratejisini daha az, bilişsel yeniden değerlendirme stratejisini daha çok kullanacakları ve bu durumun psikolojik iyi oluş düzeylerini olumlu yönde etkileyeceği varsayılmaktadır. Aynı zamanda benliğin ayrımlaşması seviyesi düşük bireylerin ise duygusal bastırma stratejisini daha çok kullanacakları ve daha çok psikosomatik belirti gösterecekleri ve bu durumun psikolojik iyi oluş düzeylerini olumsuz yönde etkileyeceği öne sürülmektedir. Bu araştırmada duygu düzenleme stratejilerinin bilişsel yeniden değerlendirme ve duygusal bastırmaboyutlarına dayalı olarak iki ayrı ardışık aracılık modeli kurulmuştur. Önerilen modelin incelenmesi, psikolojik iyi oluşu doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen bu faktörlerin daha kapsamlı şekilde anlaşılmasını sağlayarak, bireylerin yaşam kalitesinin artırılmasına katkıda bulunabilir.

Yöntem

Katılımcılar

Bu araştırma kapsamında, veri toplama sürecine geçilmeden önce İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'ndan etik onay alınmıştır (Karar No: E-43037191-604.01-28455, Tarih: 05.05.2025). Araştırmanın örneklemini, yaşları 18 ile 67 arasında değişen yaş ortalaması 28,64 toplam 471 yetişkin birey oluşturmaktadır. Veri toplama süreci, çevrim içi olarak Google Formlar aracılığıyla yürütülmüştür. Katılımcılara, araştırmanın amacı ve gizlilik ilkeleri hakkında bilgilendirici bir metin sunulmuş ve gönüllü olarak katılım sağlamaları istenmiştir. Ölçme araçlarını tamamlamaları ortalama 15 dakika sürmüştür. Katılımcılara ilk olarak araştırmacıların sosyal çevresi (üniversite öğrencileri, mezunlar, çalışan bireyler vb.) aracılığıyla ulaşılmış ve bu kişilerin, formları kendi çevrelerinde paylaşmaları istenmiştir. Bu yöntem doğrultusunda veri toplama sürecinde kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Benliğin Ayrımlaşması Ölçeği (BAÖ): Skowron ve Friedlander (1998) tarafından geliştirilen Benliğin Ayrımlaşması Ölçeği'nin gözden geçirilmiş versiyonunun geçerlik ve güvenirlik analizleri Skowron ve Schmitt (2003) tarafından yapılmıştır. Orijinal formda yer alan maddeler için iç tutarlılık katsayıları, genel ölçek ve alt boyutlar açısından .81 ile .92 arasında değişmektedir. Altılı Likert tipi olarak yapılandırılan bu ölçme aracı toplamda 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçek; duygusal tepkisellik, ben pozisyonu, duygusal kopma ve başkalarına bağımlılık olmak üzere dört alt boyutu kapsamaktadır. Bu boyutlardan elde edilen yüksek puanlar, bireyin benlik ayrımlaşması düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması Işık ve Bulduk (2015) tarafından gerçekleştirilmiş; bu çalışmada alt boyutlara ilişkin Cronbach alfa katsayıları sırasıyla .78 (duygusal tepkisellik), .75 (ben pozisyonu), .77 (duygusal kopma), .74 (başkalarına bağımlılık) ve genel ölçek için .81 olarak rapor edilmiştir. Test-tekrar test güvenirlik katsayısı ise .74 olarak hesaplanmıştır (Işık ve Bulduk, 2014).

Duygu Düzenleme Anketi: Bireylerin duygu düzenleme stratejilerini değerlendirmek amacıyla Gross ve John (2003) tarafından geliştirilen bu ölçek, Totan (2015) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Toplam

10 maddeden oluşan ölçekte, “bilişsel yeniden değerlendirme” (6 madde) ve “duygusal baskılama” (4 madde) olmak üzere iki ayrı alt boyut bulunmaktadır. Yedili Likert tipi bir derecelendirme sistemiyle yanıtlanan ölçek, toplam puan üzerinden değil, her alt boyutun ayrı ayrı analiz edilmesine dayanmaktadır. Ölçeğin orijinal formuna ilişkin güvenilirlik analizlerinde; bilişsel yeniden değerlendirme alt ölçeği için iç tutarlılık katsayısı .73, bastırmaalt ölçeği için .79 olarak bulunmuştur. Her iki alt ölçeğe ilişkin test-tekrar test güvenilirliği ise .69 düzeyindedir (Gross ve John, 2003). Totan’ın (2015) yürüttüğü Türkçe uyarlama çalışmasında ise, iç tutarlılık değerleri bilişsel yeniden değerlendirme boyutu için .78, bastırmaboyutu için .71 olarak rapor edilmiştir. Ayrıca test-tekrar test güvenilirliğine ilişkin korelasyon katsayılarının .65’in üzerinde olduğu belirtilmiştir. Doğrulamalı faktör analizi sonuçlarına göre modelin uyum geçerliği uygun düzeydedir ($\chi^2 = 107.02$, $sd = 34$, $\chi^2/sd = 3.15$, CFI = .92, RMSEA = .06; %₉₀ GA: .06–.10).

Somatizasyon Alt Ölçeği (SCL-90-R): Katılımcıların bedensel işleyişle ilişkili olarak algıladıkları sorunlara yönelik yaşadıkları sıkıntı düzeylerini ölçmek amacıyla, SCL-90-R içerisinde yer alan Somatizasyon alt boyutuna ait 12 madde kullanılmıştır. SCL-90-R, Derogatis ve arkadaşları (1997) tarafından geliştirilmiş; bireylerin psikolojik semptom düzeylerini ve bu semptomların dağılım alanlarını belirlemek amacıyla yapılandırılmış bir ölçme aracıdır. Ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Dağ (1991) tarafından gerçekleştirilmiş; ayrıca Kılıç (1991) tarafından yürütülen çalışmalarda da geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Somatizasyon alt boyutuna ilişkin Cronbach alfa katsayısı .82 olarak bildirilmiştir.

Psikolojik İyi Oluş Ölçeği: Bireylerin psikolojik oluş düzeylerini değerlendirmek amacıyla Diener ve arkadaşları (2009) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlama çalışması Telef (2013) tarafından gerçekleştirilen 8 maddelik Psikolojik İyi Oluş Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek maddeleri, “Kesinlikle katılmıyorum” ile “Kesinlikle katılıyorum” arasında değişen yedili Likert ölçeği ile değerlendirilir. Ölçekten elde edilen yüksek puanlar, bireyin psikolojik kaynaklara ve dayanıklılığa sahip olduğunu göstermektedir. Telef’in (2013) yürüttüğü Türkçe uyarlama çalışmasında ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .80 olarak belirlenmiştir.

Veri Analizi

Hipotez modelin test edilmesinde yol analizi tekniği kullanılmıştır. Yol analizinden önce veri setini oluşturan tüm puanlar tek yönlü ve çok yönlü uç değerler açısından incelenmiştir. Tek yönlü uç değerlere ilişkin analizlerde 5 katılımcının puanlarının ortalamadan ± 3 standart sapma dışarısında kaldığı ve uç değer olduğu gözlemlenmiş ve analizlerden çıkarılmıştır (Büyüköztürk, 2023). Çok yönlü uç değerler açısından ise Mahalanobis uzaklığı ($p < .001$) kullanılarak analiz yapılmıştır (Karagöz, 2017). Bu aşamada veri kaybı yaşanmamıştır. Dolayısıyla veri analizinde 464 katılımcıdan elde edilen veriler kullanılmıştır. Veri seti ayrıca tek değişkenli ve çok değişkenli normal dağılım açısından da incelenmiştir. Tek değişkenli normal dağılım için değişkenlerin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayıları hesaplanmıştır. Elde edilen çarpıklık değerlerinin -.661 ile .468 arasında, basıklık değerlerinin ise -.550 ile .328 arasında değiştiği görülmüştür. Kline (2011), bu değerlerin sırasıyla |3.0| ve |10.0| sınırlarını aşmaması gerektiğini belirtmektedir. Çok değişkenli normal dağılım varsayımı için Mardia’nın normalize edilmiş çok değişkenli basıklık katsayısı hesaplanmıştır (Mardia, 1970). İçsel, dışsal ve aracı değişkenler için bu katsayının -2.44 ile 1.37 arasında olduğu, tüm değişkenler için ise 5.34 olarak bulunduğu görülmüştür. Karagöz (2017), çok değişkenli normal dağılımda 5, 10 veya 20’yi aşan basıklık değerlerinin kritik düzeyde olduğunu; Kline (2011) ise bu değerlerin 20’yi aşmasının ciddi bir problem olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda, verilerin hem tek değişkenli hem de çok değişkenli normal dağılım varsayımını sağladığı söylenebilir.

Yol analizinde sunulan hipotez model test edilmiştir. Modele dahil edilen tüm değişkenlerin öncelikle ikili korelasyon değerleri incelenmiş, bu kapsamda elde edilen bulgular Tablo 1’de sunulmuştur. Hipotez modelin sınanması için model uyum iyiliği şu ölçütlere göre değerlendirilmiştir: Ki-kare/serbestlik derecesi (χ^2/df) ≤ 3.00 , Yaklaşık Hata Kareler Ortalaması (RMSEA) ≤ 0.05 , Standartlaştırılmış Kök Ortalama Karekök Hata (SRMR) ≤ 0.05 , Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI) ≥ 0.95 , Tucker-Lewis İndeksi (TLI) ≥ 0.95 (Kline, 2011). Analizlerde AMOS 24 programı kullanılmıştır.

Analizlerde model uyum indeksleriyle birlikte yol katsayıları da kullanılmış, doğrudan, dolaylı ve toplam etki değerleri bu değerlerden türetilmiştir. Yol katsayılarının niteliksel yorumlanmasında Cohen'in (1998) önerdiği 0.2 düşük, 0.5 orta ve 0.8 yüksek etki değeri ölçütleri dikkate alınmıştır. Hipotez modelin sınanması için gerçekleştirilen öncül analizde model uyum iyiliğinin kabul edilemez değerlerde olduğu gözlemlenmiştir ($\chi^2(2)=72.2$, $p=0.00$ $\chi^2/df=36$, CFI=.78, TLI=.10, SRMR=.188, RMSEA=.276).

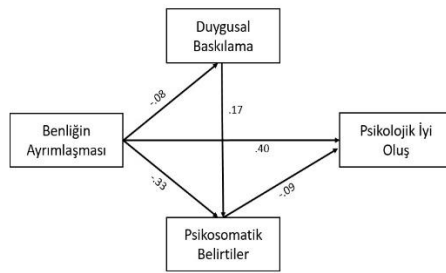
Daha sonra modelde anlamlı olmayan yol katsayıları çıkarılıp analizlere devam edilmiştir ($p>0.05$). Devam eden analizlerde de model uyum iyiliğinin kabul edilebilir değer aralıklarında bulunmadığı tespit edilmiştir ($\chi^2(4)=76.1$, $p=0.00$ $\chi^2/df=19$, CFI=.79, TLI=.45, SRMR=.155, RMSEA=.221). Daha sonra modifikasyonlar incelenmiş ve Bilişsel Yeniden Değerlendirme aracı değişkeni ile Duygusal Bastırma aracı değişkeni arasında önemli derecede bir modifikasyon yapılması, hata varyanslarının birleştirilmesi (M.I.=57.28, Par Change= 12.19) ya da Duygusal Bastırma ile Bilişsel Yeniden Değerlendirme değişkenini arasına yeni bir yol eklenmesi (M.I.=5.32, Par Change= 0.42) önerisi gözlemlenmiştir. Bu iki değişkenin teorik olarak önerilen biçimde ilişkilendirilememesi nedeniyle bu modifikasyonlar gerçekleştirilmemiştir. Ek olarak bu iki değişkenin aynı kavramsal ölçmenin farklı boyutlarını oluşturuyor olması nedeniyle de hipotez model yenilenmiş, bu iki değişkenin ayrı ayrı incelenebildiği iki ayrı model sınanmıştır. Analizler sonucunda elde edilen iki araştırma modeli Şekil 1 ve Şekil 2 olarak sunulmuştur.

Tablo 1. İçsel, Dışsal ve Aracı Değişkenler Arasında İkili Korelasyon Katsayıları

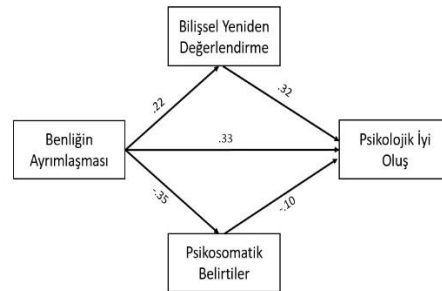
Değişkenler	1	2	3	4	5
1. Bilişsel Yeniden Değerlendirme (DD.BYD)	1				
2. Duygusal Bastırma (DD.BS)	.33**	1			
3. Psikolojik İyi Oluş- Toplam (PİO.TPLM)	.39**	-.07	1		
4. Benliğin Ayrışması- Toplam (BA. TPLM)	.22**	-.09	.44**	1	
5. Psikosomatik Belirtiler- Toplam (PSB.TPLM)	-.04	.19	-.23**	-.35**	1

* $p<0.05$; ** $p<0.01$

Bulgular

Şekil 1. Birinci Araştırma Modeli

Şekil 2. İkinci Araştırma Modeli

Birinci Araştırma Modeline Ait Bulgular

Birinci araştırma modeline ilişkin yapısal eşitlik modellemesi analizinde, modelin mükemmel uyum gösterdiği belirlenmiştir ($\chi^2(1) = 0.10$, $p = .761$; $\chi^2/df = 0.10$; CFI = .99; TLI = .99; SRMR = .05; RMSEA = .008). Bu doğrultuda modelin geçerli olduğu kabul edilmiş ve analizler yol katsayıları üzerinden değerlendirilmiştir.

Şekil 1’de sunulan araştırma modeli incelendiğinde, Benliğin Ayrışması dışsal değişkeninin Duygusal Bastırma ($\beta = -0.08$, $p < .001$) ve Psikosomatik Belirtiler ($\beta = -0.33$, $p < .001$) aracı değişkenleri ile Psikolojik İyi oluş ($\beta = 0.40$, $p < .001$) içsel değişkeni üzerinde doğrudan anlamlı etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Buna ek olarak, Duygusal Bastırma’nın Psikolojik İyi Oluş üzerindeki doğrudan etkisi negatif yönde ve oldukça düşük düzeydedir ($\beta = -0.02$, $p < .001$). Psikosomatik Belirtiler ise Psikolojik İyi Oluş üzerinde daha güçlü ve yine olumsuz yönde anlamlı bir etki sergilemektedir ($\beta = -0.09$, $p < .001$). Öte yandan Benliğin Ayrışması dışsal değişkeninin Duygusal Bastırma ve Psikosomatik Belirtiler aracı değişkenleri üzerinden Psikolojik İyi oluş içsel değişkeni üzerindeki dolaylı etkileri de anlamlı bulunmuştur. Bu kapsamda Benliğin Ayrışması dışsal değişkeni, Duygusal Bastırma ve Psikosomatik Belirtiler aracılığıyla Psikolojik İyi oluş içsel değişkenini dolaylı olarak pozitif yönde etkilemektedir ($\beta = 0.03$). Bu bağlamda, Benliğin Ayrışması dışsal değişkeninin Psikolojik İyi oluş içsel değişkeni üzerindeki toplam etkisi istatistiksel olarak anlamlı, pozitif ve orta düzeydedir ($\beta = 0.43$, $p < .001$).

Sonuç olarak, Benliğin Ayrışması dışsal değişkeni hem doğrudan hem de dolaylı yollarla Psikolojik İyi oluş içsel değişkeni üzerinde anlamlı, olumlu ve orta düzey bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiş, Benliğin Ayrışması dışsal değişkeninin Duygusal Bastırma aracı değişkeni üzerinde düşük ve Psikosomatik Belirtiler aracı değişkeni üzerinde orta düzey anlamlı ve olumsuz yönde etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

İkinci Araştırma Modeline Ait Bulgular

İkinci araştırma modelinin analizinde model uyum indekslerinin mükemmel düzeyde olduğu belirlenmiştir ($\chi^2(1) = 0.80$, $p = .372$, $\chi^2/df = 0.80$, CFI = 0.99, TLI = 0.99, RMSEA = .009, SRMR = .001). Bu bağlamda model araştırma modeli olarak kabul edilmiş ve yol katsayıları üzerinden yorumlanmıştır.

Şekil 2’de sunulan ikinci araştırma modeli incelendiğinde, Benliğin Ayrışması dışsal değişkeninin Bilişsel Yeniden Değerlendirme ($\beta = 0.22$, $p < .001$) ve Psikosomatik Belirtiler ($\beta = -0.35$, $p < .001$) aracı değişkenleri ile Psikolojik İyi oluş ($\beta = 0.33$, $p < .001$) içsel değişkeni üzerinde doğrudan anlamlı etkisinin olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, Bilişsel Yeniden Değerlendirme değişkeni Psikolojik İyi Oluş’u anlamlı ve olumlu yönde etkilerken ($\beta = 0.32$, $p < .001$), Psikosomatik Belirtiler değişkeni ise anlamlı ve olumsuz yönde bir etki göstermektedir ($\beta = -0.10$, $p < .001$).

Ayrıca, Benliğin Ayrışmasının hem Bilişsel Yeniden Değerlendirme hem de Psikosomatik Belirtiler aracılığıyla Psikolojik İyi Oluş üzerinde dolaylı etkisinin de istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur ($\beta = 0.07$, $p < .001$). Bu kapsamda, Benliğin Ayrışması değişkeninin Psikolojik İyi Oluş üzerinde hem doğrudan ($\beta = 0.33$) hem de dolaylı ($\beta = 0.07$) olmak üzere, anlamlı, olumlu ve orta düzeyde bir toplam etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($\beta = 0.44$, $p < .001$).

Sonuç olarak, Benliğin Ayrışması hem doğrudan hem de aracılar yoluyla Psikolojik İyi Oluş’u olumlu yönde ve anlamlı biçimde etkilemektedir. Ayrıca bu değişkenin, Bilişsel Yeniden Değerlendirme üzerinde düşük düzeyde olumlu ($\beta = 0.22$), Psikosomatik Belirtiler üzerinde ise orta düzeyde olumsuz ($\beta = -0.35$) etkiler yarattığı saptanmıştır.

Tartışma

Bu çalışmada, benliğin ayrışması, duygu düzenleme becerileri, psikosomatik belirtiler ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çalışmada, benliğin ayrışması ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide duygu düzenleme stratejileri ve psikosomatik belirtilerin aracılık rolü değerlendirilmiştir.

Duygu düzenlemenin duygusal bastırmaboyutu, literatürde sıklıkla olumsuz sonuçlarla ilişkilendirilmiştir; bu stratejiyi kullanan bireylerde daha düşük psikolojik iyi oluş ve daha yüksek düzeyde psikosomatik belirti görülmektedir (Gross & John, 2003; Moore et al., 2008). Öte yandan, bilişsel yeniden değerlendirme stratejisi, daha yüksek psikolojik iyi oluş ve daha düşük semptom düzeyi gibi daha olumlu çıktılarla ilişkilendirilmektedir (Gross & John, 2003; Aldao et al., 2010). İlgili çalışmaların ortaya koyduğu eğilimler doğrultusunda bu araştırmada her bir duygu düzenleme stratejisi ayrı ayrı modellenmiş ve iki yapısal model oluşturulmuştur. İlk modelde, benliğin ayrımlaşması ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide duygusal bastırmave psikosomatik belirtilerin aracılık etkisi incelenmiştir. İkinci modelde ise benliğin ayrımlaşması ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide bilişsel yeniden değerlendirme ve psikosomatik belirtilerin aracılığı test edilmiştir. Analiz sonuçlarının sunumunda, her iki modelde ortak olarak yer alan benliğin ayrımlaşması, psikosomatik belirtiler ve psikolojik iyi oluş değişkenleri arasındaki yollar öncelikle tartışılmış; ardından birinci modele özgü olarak duygusal baskılamanın aracılık rolü, son olarak da ikinci modele özgü olarak bilişsel yeniden değerlendirmenin aracılık rolü ele alınmıştır.

İlk olarak bu araştırmada elde edilen bulgular, benliğin ayrımlaşmasının psikolojik iyi oluşu pozitif yönde etkilediği ortaya koymuştur. Bu bulgu, literatürde farklı örneklerle tekrarlanan bulgularla tutarlıdır. Önceki çalışmalar, benliğin ayrımlaşması düzeyinin artmasının psikolojik iyi oluşu artırdığını, buna karşılık psikolojik sıkıntı belirtilerini azalttığını göstermiştir (Johnson ve Buboltz, 2000; Elieson ve Rubin, 2001; Peleg-Popko, 2002; Miller vd., 2004; Skowron vd., 2009; Gubbins vd., 2010; Peleg ve Yitzhak, 2011; Ross ve Murdock, 2014; Karababa vd., 2018; Erdem ve Kabasakal, 2020; Süloğlu ve Yavuz Güler, 2021). Özellikle Murdock ve Gore (2004), düşük benlik ayrımlaşmasının psikolojik sıkıntıyı güçlü biçimde yordadığını belirtmiştir. Skowron ve arkadaşları (2009) ise ayrımlaşma düzeyi arttıkça kişilerarası işlevsellik ve psikolojik iyi oluşun da yükseldiğini ifade etmiştir. Ayrıca, bu ilişki duygusal destek, algılanan stres ve yaşam olayları gibi çeşitli etkenlerle de şekillenebilmektedir (Krycak vd., 2012). Süloğlu ve Yavuz Güler'in (2021) çalışması da benliğin ayrımlaşması arttıkça algılanan stresin azaldığını ve psikolojik dayanıklılığın yükseldiğini göstermektedir. Bu çerçevede bu çalışmada, benliğin ayrımlaşmasının psikolojik iyi oluşu doğrudan ve anlamlı düzeyde yordaması, literatürdeki önceki bulgularla örtüşmekte ve benlik ayrımlaşmasının bireyin psikolojik sağlığı üzerinde önemli bir belirleyici olduğunu desteklemektedir.

Bu çalışmada ayrıca benliğin ayrımlaşma düzeylerinin psikosomatik belirtiler üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Literatürde psikosomatik belirtiler, bireyin ifade edemediği stres ve duygusal çatışmaların bedensel belirtiler yoluyla dışa vurumu olarak tanımlanmaktadır (Kesebir, 2004; Tuğcu, 1987). Bu belirtiler genellikle organik bir neden olmaksızın baş ağrısı, karın ağrısı ve yorgunluk gibi semptomlarla ortaya çıkar (Brill vd., 2001). Psikosomatik semptomların görülmesi, bireyin duygularını tanıma, ifade etme ve stresle başa çıkma becerileriyle yakından ilişkilidir (Lipowski, 1990). Kerr ve Bowen'a (1988) göre benlik ayrımlaşması, bireyin kronik kaygıyı yönetme ve duygusal tepkiselliği düzenleme kapasitesiyle doğrudan ilişkilidir. Duygu ve düşüncelerini dengeleyebilen bireyler, stresli yaşam olaylarına karşı daha esnek ve uyumlu tepkiler verebilmekte, bu da bedensel stres belirtilerinin azalmasını sağlamaktadır (Bartle-Haring vd., 2002). Yüksek düzeyde benlik ayrımlaşmasına sahip bireylerin stresle daha etkili başa çıktıkları, psikolojik sıkıntıları daha az yaşadıkları ve genel olarak daha uyumlu oldukları belirtilmektedir (Murdock ve Gore, 2004; Skowron ve Friedlander, 1998; Tuason ve Friedlander, 2000). Öte yandan düşük düzeyde ayrımlaşmış bireyler ise çevresine duygusal olarak daha bağımlı, daha az esnek ve stres karşısında daha kırılgan olduklarından hem psikolojik hem de fiziksel semptomlara daha yatkındırlar (Bowen, 1978; Kerr ve Bowen, 1988). Bu doğrultuda, araştırmamızda elde edilen bulgu da literatürle örtüşmektedir; benliğin ayrımlaşması ile psikosomatik belirtiler arasında anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur. Bu çalışmada ayrıca psikosomatik belirtilerin benliğin ayrımlaşması ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide anlamlı bir aracılık rolü oynadığı bulunmuştur. Bu sonuç, düşük benliğin ayrımlaşması düzeyine sahip bireylerin daha fazla psikosomatik belirtileri gösterebileceğini ve bu durumun psikolojik iyi oluş düzeylerini olumsuz etkileyebileceğini göstermektedir.

Bu araştırma kapsamında oluşturulan ilk modelde benliğin ayrımlaşması ile duygusal bastırma stratejisi arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Duygusal bastırma, bireyin duygusal tepkilerini

bilinçli olarak bastırması ya da dışa vurmasını engellemesiyle tanımlanan, tepkisel bir duygu düzenleme stratejisidir (Gross, 1998). Öte yandan benliğin ayrımlaşması, bireylerin hem kendi duygusal deneyimlerinin farkında olmalarını hem de bu duyguları başkalarının duygularından ayırt edebilme becerisini kapsar. Yüksek düzeyde benlik ayrımlaşmasına sahip bireyler, duygularını daha bilinçli bir şekilde düzenleyebilir, böylece daha sağlıklı başa çıkma stratejileri geliştirirler (Skowron ve Dendy, 2004). Bu bireyler, yaşadıkları duygulara karşı daha fazla içgörü geliştirdikleri için bastırma gibi olumsuz duygu düzenleme stratejilerine daha az başvurma eğilimindedir (Knefel, Tran ve Lueger-Schuster, 2016). Benliğin ayrımlaşma düzeyi düşük olan bireyler, duygusal ve bilişsel süreçleri birbirinden ayırt etmekte, aynı zamanda birliktelik ile bireysellik arasında sağlıklı bir denge kurmakta zorlanmaktadır. Özellikle yakın ilişkilerde bu dengeyi sağlayamama kaygısı bireyde önemli düzeyde stres yaratmaktadır (Kerr ve Bowen, 1988). Bu bağlamda, söz konusu bireyler yoğun duygusal yaşantılar sırasında genellikle duygularını bastırarak ya da sosyal etkileşimler esnasında diğer insanlardan uzaklaşarak stresle baş etmeye çalışmaktadır. Nitekim, stresli durumlarda duygusal mesafe koyma eğilimi, kısa vadede bir savunma mekanizması olarak işlev görse de uzun vadede bireyin duygusal bağ kurma kapasitesini zayıflatılmaktadır (Tuason ve Friedlander, 2000). Bu stratejinin sık kullanımı, benlik ayrımlaşması düşük bireylerde daha yaygındır çünkü bu bireyler hem duygularını ayırt etmede hem de uygun düzenleme stratejileri geliştirmede zorlanırlar (Peleg, 2008). Benliğin ayrımlaşma düzeyinin düşük olduğu durumlarda, bireyler duygusal deneyimlerini yorumlamakta zorlanır ve bu durum sıklıkla bastırmaya yönelmelerine neden olur. Bu strateji kısa vadeli stresle baş etme imkânı sunsa da uzun vadede psikolojik işlevsellik üzerinde olumsuz etkiler yaratır (Kerr ve Bowen, 1988). Nitekim bir araştırmada, düşük ayrımlaşma düzeyinin duygusal bastırma stratejisi ile pozitif korelasyon gösterdiği ve bu ilişkinin duygu düzenleme güçlüklerine katkıda bulunduğu ortaya koyulmuştur (Duch-Ceballos vd., 2021). Düşük düzeyde benlik ayrımlaşmasına sahip bireyler, yoğun duygusal ya da sosyal uyarımlar karşısında hem duygusal yaşantılarını bastırma hem de kişilerarası ilişkilerden çekilme eğilimi gösterebilirler (Tuason ve Friedlander, 2000). İlgili literatür kapsamında bu bireylerin düşünce ve duygu arasında kaynaşma yaşamalarının, duygularını net bir şekilde anlama ve duruma uygun bir şekilde akılcı yanıt vermelerini engelleyebileceği düşünülebilir. Bu nedenle duygularını yönetmekte zorluk çekebilir ve bastırma eğilimi gösterebilirler. Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular da önceki araştırma sonuçlarıyla tutarlı olarak benliğin ayrımlaşma düzeyi ile duygusal bastırma stratejisi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç, benliğin ayrımlaşma düzeyi arttıkça bireylerin duygusal bastırma eğiliminin azaldığını göstermektedir.

Mevcut araştırmada yapılan aracılık analizleri, duygusal bastırmanın benliğin ayrımlaşması ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide anlamlı bir aracı değişken rolü üstlenmediğini göstermiştir. Başka bir deyişle, duygusal bastırma ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bastırma, duygusal tepkilerin bastırılarak dışa vurumdan kaçınılmasıyla ilgilidir. Bastırma, kısa vadede işlevsel gibi görünse de uzun vadede psikolojik belirtilerin artmasına, duygu yoğunluğunun yükselmesine ve bireyin iyi oluşunun düşmesine neden olabilir (Gross ve John, 2003; John ve Gross, 2004). Literatürde, duygusal bastırma daha yüksek düzeyde psikiyatrik sıkıntı (Borah ve Naila, 2024), artan yalnızlık ve kaygı (Waizman vd., 2023), düşük yaşam doyumu (Kwon ve Kim, 2019), depresif ruh hali ve azalmış hedef yönelimi (Low vd., 2017) gibi olumsuz psikolojik çıktılarla ilişkilendirilmiştir. Ancak bazı araştırmalar, duygusal bastırmanın psikolojik iyi oluşu doğrudan yordama gücünün sınırlı olduğunu, etkisinin daha çok dolaylı yollarla ortaya çıktığını göstermektedir (Campbell-Sills vd., 2006; Aldao vd., 2010). Bu durumun temel nedeni, duygusal bastırmanın çoğunlukla içsel gerilimi artırması ancak bu gerilimin psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisinin, bastırılan duyguların yarattığı bedensel belirtiler aracılığıyla ortaya çıkmasıdır (Richards ve Gross, 2000). Bu araştırmanın bulguları da bu görüşü desteklemektedir. Duygusal bastırmanın psikolojik iyi oluş üzerinde doğrudan anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Ancak mevcut çalışmada elde edilen önemli bir bulgu, benliğin ayrımlaşmasının psikolojik iyi oluş üzerinde duygusal bastırma ve psikosomatik belirtiler aracılığıyla dolaylı etkisinin anlamlı olduğunu göstermiştir. Nitekim, düşük düzeyde benlik ayrımlaşmasına sahip bireylerin duygularını açık bir şekilde ifade etmekte zorlandıkları ve bu nedenle bastırma stratejisini daha sık kullandıkları bilinmektedir (Peleg, 2008; Gross ve John, 2003). Duygusal bastırma stratejisinin sık ve işlevsiz bir biçimde kullanımı ise zamanla bastırılan duyguların bedensel semptomlar şeklinde dışavurumuna yol açabilmektedir (Lumley vd., 1996). Başka bir deyişle, benliğin ayrımlaşma düzeyi düşük olan bireyler duygularını bastırdığında bu durum doğrudan psikolojik iyi oluş üzerinde olumsuz

bir etki yaratmamakta; fakat yeterince işlenemeyen ve bastırılan duyguların zamanla beden ve zihin üzerinde oluşturduğu yük psikosomatik belirtiler yaşamalarına yol açmakta, psikolojik iyi oluşu dolaylı olarak zayıflatmaktadır.

Bu araştırma kapsamında oluşturulan ikinci modelde benliğin ayrımlaşma ile bilişsel yeniden değerlendirme stratejisinin kullanımı arasında anlamlı ve olumlu bir ilişki bulunmuştur. Araştırmalar, benliğin yüksek düzeyde ayrımlaşmasının duygusal öz düzenleme ile olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir. Nitekim İspanyol örnekleminde yapılan bir çalışmada gözlemlendiği gibi, daha yüksek farklılaşmaya sahip bireylerin duygularını daha etkili bir şekilde yönetebileceğini ve potansiyel olarak daha düşük kaygı seviyelerine yol açabileceğini düşündürmektedir (Duch-Ceballos vd., 2021). Benliğin ayrımlaşması, bireylerin duygusal tepkilerini daha bilinçli ve dengeli bir şekilde düzenlemelerine katkıda bulunarak, sağlıklı kişilerarası ilişkilerin gelişimine zemin hazırlar. Bu bağlamda, yüksek düzeyde ayrımlaşmış bireyler, stresli durumlarda bile düşünsel esnekliği koruyabilir, böylece duygusal düzenleme becerilerini daha etkin biçimde kullanabilirler (Ghanbarian, Hajhosseini, Mikani ve Mahmoudpour, 2020). Benliğin ayrımlaşma düzeyinin yüksek olması bireylerin, duygu ve düşünceleri net bir biçimde ayırt edebilmesi, stresli ortamlarda sakin bir şekilde, daha az duygusal yoğunluk ile daha olumlu tepki vermesini sağlamaktadır (Bowen, 1978; Kerr ve Bowen, 1988). Dolayısıyla benliğin ayrımlaşma düzeyi yüksek bireylerin duygularını düzenlemek amacıyla bilişsel yeniden değerlendirme stratejisini daha çok kullanacakları öngörülebilir. Bu strateji, bireyin bir durum hakkında düşünme biçimini değiştirerek duygusal etkisini dönüştürmesini içerir (Nook vd., 2020). Svennersjö (2018), bilişsel yeniden değerlendirmenin olumsuz duyguların azaltılmasında etkili olduğunu vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Căndea ve Szentágotai-Tătar (2020) bu stratejinin utanç duygularını ve olumsuz öz değerlendirmeleri anlamlı ölçüde azalttığını göstermiştir. Goldin ve arkadaşları (2019) ise bilişsel yeniden değerlendirmeyi, anlık duygusal tepkilerden uzaklaşmayı içeren ve kabul stratejilerinden farklı olarak hedef odaklı bir yaklaşım olarak tanımlamaktadır. Bu stratejinin, bireyin olumsuz duyguları azaltmasında daha etkili olduğu ve benliğin duygusal tepkilerden psikolojik olarak ayrışmasına katkı sağladığı belirtilmiştir. Öte yandan, araştırmalar bireylerin yeniden değerlendirme sırasında şimdiki zaman fiillerini ve birinci tekil şahıs zamirlerini (örneğin “ben”, “bana”) daha az kullandıklarını ortaya koymaktadır. Bu tür dilsel değişim, artan psikolojik mesafenin bir göstergesi olarak değerlendirilmekte ve duygusal düzenleme sürecinde etkili bir araç olarak görülmektedir. Yeniden değerlendirme stratejilerinin hem olumsuz duygulanımı azalttığı hem de dilsel mesafeyi artırdığı; ayrıca, daha yüksek dilsel mesafenin daha başarılı bir duygu düzenleme ile ilişkili olduğu gösterilmiştir (Orvell vd., 2017; Nook vd., 2020). Bu bağlamda bu çalışmada elde edilen bulgu, literatürdeki önceki araştırmalarla örtüşecek biçimde, benliğin yüksek düzeyde ayrımlaşmasının bireylerin duygularını bilişsel yeniden değerlendirme stratejisi aracılığıyla daha etkili biçimde düzenlemelerine olanak tanıdığını ve bunun sağlıklı psikolojik ve sosyal işleyişi desteklediğini göstermektedir.

Bu araştırma kapsamında elde edilen bir diğer önemli bulguya göre, bilişsel yeniden değerlendirme stratejisinin kullanımı ile psikolojik iyi oluş düzeyi arasında anlamlı ve olumlu bir ilişki olduğu görülmüştür. Bilişsel yeniden değerlendirme, bireyin yaşadığı bir durumu yeniden çerçeveleyerek duygusal etkisini dönüştürmesini sağlayan etkili bir duygu düzenleme stratejisidir. Bu strateji, olumsuz duyguların yoğunluğunu ve ifadesini azaltırken, olumlu duyguların yaşanmasını ve ifade edilmesini artırmaktadır (Gross, 2002). Böylece bireyin yaşamına ilişkin olumlu duygu ve düşüncelerin yoğunluğu şeklinde tanımlanan psikolojik iyi oluşu desteklemektedir (Myers ve Diener, 1995). Araştırmalar, bu stratejinin daha düşük düzeyde psikiyatrik sıkıntı (Borah & Naila, 2024), daha fazla olumlu duygulanım (Brockman et al., 2023), azalan kaygı ve yalnızlık (Waizman et al., 2023) ve artan memnuniyet ve güven (Kim & Tamminen, 2022) ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Svennersjö (2018) ile Goldin ve arkadaşları (2019) da bilişsel yeniden değerlendirmenin duygusal yoğunluğu azaltan ve psikolojik işlevselliği artıran güçlü bir araç olduğunu vurgulamaktadır. Bu bulgular, bilişsel yeniden değerlendirmenin psikolojik iyi oluşu destekleyen etkili bir strateji olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırma kapsamında yapılan yapısal eşitlik modeli analizleri, bilişsel yeniden değerlendirmenin benliğin ayrımlaşması ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide anlamlı bir aracı rol oynadığını göstermiştir. Buna göre, yüksek düzeyde benlik ayrımlaşmasına sahip bireyler, olaylara yönelik daha

işlevsel bilişsel yeniden değerlendirme stratejileri geliştirmekte; bu da onların psikolojik iyi oluş düzeylerini artırmaktadır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, benliğin ayrımlaşması bireyin duygu düzenleme stratejilerini etkileyerek, özellikle bilişsel yeniden değerlendirme yoluyla psikolojik iyi oluş üzerinde dolaylı fakat anlamlı bir etki oluşturmaktadır.

Sonuç

Bu araştırmada, benliğin ayrımlaşması ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide duygusal bastırma, bilişsel yeniden değerlendirme ve psikosomatik belirtilerin aracılık rolleri iki ayrı yapısal model çerçevesinde incelenmiştir. Bulgular, benliğin ayrımlaşma düzeyinin psikolojik iyi oluşu doğrudan ve anlamlı şekilde yordadığını göstermiştir. Aynı zamanda, yüksek düzeyde ayrımlaşmış bireylerin psikosomatik belirtileri daha az yaşadığı, duygusal bastırma stratejisini daha az kullandığı ve bilişsel yeniden değerlendirme stratejisini daha işlevsel biçimde benimsediği belirlenmiştir.

İlk modelde, benliğin ayrımlaşması ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide duygusal bastırma ve psikosomatik belirtilerin aracılık rolü incelenmiştir. Düşük benlik ayrımlaşması düzeyinin duygusal bastırmayı artırdığı ve bunun da psikosomatik belirtiler yoluyla psikolojik iyi oluşu olumsuz etkilediği bulunmuştur. Bu bulgu, duygusal bastırmanın hem duygusal hem bedensel düzeyde sağlıksız sonuçlar doğurabileceğini ve bu mekanizmanın psikolojik iyi oluş üzerinde dolaylı ancak güçlü bir etki yarattığını göstermektedir.

İkinci modelde ise benliğin ayrımlaşması ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide, bilişsel yeniden değerlendirme ve psikosomatik belirtilerin aracılık rolü incelenmiştir. Yüksek ayrımlaşma düzeyine sahip bireylerin ve bu strateji aracılığıyla psikolojik iyilik hallerinin desteklendiği anlaşılmıştır. Öte yandan, yüksek düzeyde benlik ayrımlaşmasına sahip bireylerin, duygularını daha işlevsel yollarla düzenleyebildikleri, özellikle bilişsel yeniden değerlendirme stratejisini daha etkili kullandıkları ve buna bağlı olarak daha az psikosomatik belirti gösterdikleri görülmüştür. Bu bireylerin stresli durumları daha esnek ve yapıcı biçimde değerlendirebilmekte, stresli olayları yeniden çerçeveyerek duygusal etkilerini dönüştürebilmektedirler. Bu süreç hem duygusal yükü azaltmayı hem de psikolojik iyi oluş düzeylerini artırmayı sağlamaktadır.

Benlik ayrımlaşması düşük bireylerin, duygularını bastırmak yerine bilişsel yeniden değerlendirme yoluyla düzenlemeyi öğrenmeleri; duygularını daha sağlıklı yollarla ifade edebilmelerine ve ilişkilerinde bir ben pozisyonu kazanmalarına olanak sağlayabilir ve bu süreç aynı zamanda benlik ayrımlaşmasının gelişimine de katkıda bulunur. Ayrıca, birey olma ile ilişkide yakınlık arasında denge kurmakta zorlanan bu bireylerin, yaşadıkları stresi daha etkili yönetebilmeleri, ilişkilerden geri çekilme eğilimlerini de azaltabilir. Bu bağlamda psikolojik iyi oluşu arttırmaya yönelik müdahale çalışmaları tasarlanırken benliğin ayrımlaşması düzeyi farklı olan bireylerde bilişsel yeniden değerlendirme gibi işlevsel stratejilerin iyileştirilmesine yönelik hedeflere yer verilmesi faydalı olabilir.

Bu araştırmanın güçlü yanlarından biri, benliğin ayrımlaşması, duygu düzenleme stratejileri psikosomatik belirtiler ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkilerin iki ayrı yapısal modelle incelenmiş olmasıdır. Böylece duygusal bastırma ve bilişsel yeniden değerlendirme duygusal düzenleme stratejilerinin aracılık rolleri detaylı biçimde ortaya konmuştur. Ayrıca, benliğin ayrımlaşma düzeyi düşük olan bireylerde duygusal bastırmanın psikosomatik belirtiler aracılığıyla psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisini ortaya koyması, araştırmanın özgün katkılarından biridir.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları da dikkate alınmalıdır. Öncelikle, araştırma modeli, benliğin ayrımlaşması, duygu düzenleme stratejileri, psikosomatik belirtiler ve psikolojik iyi oluş gibi literatürde önemli görülen değişkenlerle sınırlandırılmıştır; ancak bu ilişkilere etki edebilecek başka değişkenler de göz ardı edilmiş olabilir. Araştırmada kullanılan öz bildirim temelli ölçme araçları, katılımcıların sosyal istenirliğe yönelik yanıt verme eğiliminden dolayı sonuçların güvenilirliğini olumsuz yönde etkileyebilir. Ayrıca, çalışma örnekleminin belirli bir kültürel bağlamla sınırlı olması ve cinsiyet dağılımının dengelenememiş olması, araştırmanın diğer sınırlılıkları arasında yer almaktadır. Bu sınırlılıklar, elde edilen bulguların genellenebilirliğini azaltmaktadır.

Gelecek çalışmalarda, farklı kültürel bağlamlarda yapılacak karşılaştırmalı araştırmalar; benlik ayrımlaşması, duygu düzenleme ve psikosomatik belirtiler gibi kavramların evrensel ve kültüre özgü yönlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca, bu çalışmada psikosomatik belirtiler genel bir düzeyde ele alınmış olup, gelecekteki araştırmalarda belirli psikosomatik semptom türlerinin ayrı incelenmesi daha ayrıntılı ve anlamlı sonuçlar ortaya koyabilir. Son olarak, bu araştırmanın örneklemini normal popülasyondan seçilmiştir; dolayısıyla, benzer çalışmaların klinik örneklem üzerinde yürütülmesi, bulguların daha geniş ve farklı psikolojik profillere genellenebilirliğini değerlendirme açısından önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Aldao, A., Nolen Hoeksema, S., & Schweizer, S. (2010). Emotion regulation strategies across psychopathology: A meta analytic review. *Clinical Psychology Review*, 30(2), 217–237. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.11.004>
- An, X., et al. (2022). Emotion suppression and marital satisfaction: A motivational perspective. *Journal of Family Psychology*, 36(4), 525–537. <https://doi.org/10.1037/fam0001008>
- Bartle-Haring, S., Brucker, P., & Hock, E. (2002). The impact of parental separation anxiety on identity development in late adolescence. *Journal of Adolescent Research*, 17(5), 439–450. <https://doi.org/10.1177/0743558402175001>
- Borah, P., & Naila, A. (2024). A correlational study on emotional regulation and psychiatric distress in a non clinical sample. *Journal of Psychological Research*, 15(1), 45–60. <https://doi.org/10.30574/wjbphs.2024.19.3.0580>
- Bowen, M. (1976). Theory in the practice of psychotherapy. In P. J. Guerin (Ed.), *Family therapy: Theory and practice* (pp. 42–90). Gardner Press.
- Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. Jason Aronson.
- Brill, S., Nahmani, M., & Witztum, E. (2001). Psychosomatic symptoms and their relation to defense mechanisms among patients with panic disorder. *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 38(3), 202–213.
- Brockman, R., Smith, J., & Thompson, L. (2023). The efficacy of cognitive reappraisal versus expressive suppression under unmet psychological needs. *Emotion Science*, 10(2), 98–112. DOI: 10.1016/j.jesp.2023.104543
- Büyüköztürk, Ş. (2023). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum (29. Baskı). Pegem Akademi.
- Campbell Sills, L., Barlow, D. H., Brown, T. A., & Hofmann, S. G. (2006). Acceptability of negative emotion in anxiety and mood disorders. *Emotion*, 6(4), 587–595. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.6.4.587>
- Cândeia, D. M., & Szentágotai-Tătar, A. (2020). Shame-proneness and emotion regulation strategies: Predictive value for depressive symptoms. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 15, 99–106. <https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2019.12.004>
- Dağ, İ. (1991). Belirti tarama listesi (SCL-90-R)'nin üniversite öğrencileri için güvenirliği ve geçerliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2(1), 5–12. <https://doi.org/10.17066/pdrd.45834>
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development, and health. *Canadian Psychology / Psychologie canadienne*, 49 (3), 182–185. <https://doi.org/10.1037/a0012801>
- Derogatis, L. R., Lipman, R. S., & Covi, L. (1977). SCL-90: An outpatient psychiatric rating scale—Preliminary report. *Psychopharmacology Bulletin*, 9(1), 13–28.

- Diener, E., Wirtz, D., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D., Oishi, S., & Biswas-Diener, R. (2009). New well-being measures: Short scales to assess flourishing and positive and negative feelings. *Social Indicators Research*, 97(2), 143–156. <https://doi.org/10.1007/s11205-009-9493-y>
- Duch-Ceballos, C., Oliver Pece, G., & Skowron, E. A. (2021). Differentiation of self and emotion regulation in young adults: A dyadic perspective. *Journal of Adult Development*, 28, 82–95. <https://doi.org/10.1007/s10804-020-09364-2>
- Duch-Ceballos, C., Oliver Pece, M. A., & Skowron, E. A. (2021). Self-differentiation and psychological symptoms in Spanish young adults: Testing emotional regulation as a mediator. *The Family Journal*, 29(1), 14–23. <https://doi.org/10.1177/1066480720964256>
- Duch-Ceballos, C., Rodríguez, R., & Rodríguez, R. (2021). Self-differentiation and emotion regulation in young adults: A path analysis. *Revista de Psicología Clínica con Niños y Adolescentes*, 8(1), 29–35. DOI:10.1080/01926187.2020.1841039
- Elieson, J., & Rubin, L. (2001). Differentiation and self-definition in adolescence. *Journal of Adolescence*, 24(6), 729–741. <https://doi.org/10.1006/jado.2001.0430>
- Erdem, Ş., & Kabasakal, Z. (2020). Üniversite öğrencilerinde benliğin ayrımlaşması ve psikolojik iyi oluş. *Turkish Studies - Social Sciences*, 15(8), 3505–3519. <https://doi.org/10.47356/TurkishStudies.42923>
- Ghanbarian, E., Hajhosseini, H., Mikani, M., & Mahmoudpour, A. (2020). Differentiation of self and emotional regulation among university students. *International Journal of Psychology*, 54(3), 194–202. <https://doi.org/10.1002/ijop.12521>
- Goldin, P. R., Ziv, M., Jazaieri, H., Hahn, K., & Gross, J. J. (2019). Impact of cognitive reappraisal training on emotion regulation in social anxiety disorder. *Behavior Research and Therapy*, 118, 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2019.03.012>
- Gratz, K. L., & Tull, M. T. (2010). Emotion regulation as a mechanism of change in acceptance- and mindfulness-based treatments. In R. A. Baer (Ed.), *Assessing mindfulness and acceptance processes in clients: Illuminating the theory and practice of change* (pp. 107–133). New Harbinger.
- Gross, J. J. (1998). The emerging field of emotion regulation: An integrative review. *Review of General Psychology*, 2(3), 271–299. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.3.271>
- Gross, J. J. (2002). Emotion regulation: Affective, cognitive, and social consequences. *Psychophysiology*, 39(3), 281–291. <https://doi.org/10.1017/S0048577201393198>
- Gross, J. J., & John, O. P. (2003). Individual differences in two emotion regulation processes: Implications for affect, relationships, and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(2), 348–362. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.2.348>
- Gross, J. J., & Thompson, R. A. (2007). Emotion regulation: Conceptual foundations. In J. J. Gross (Ed.), *Handbook of emotion regulation* (pp. 3–24). Guilford Press.
- Gubbins, C. A., Perilloux, C., & Hagen, E. H. (2010). The influence of self-differentiation on psychological adjustment. *Journal of Family Psychology*, 24(4), 540–546. <https://doi.org/10.1037/a0020833>
- Güler, D., & Karaca, A. (2021). Benlik ayrımlaşması ve duygusal düzenleme güçlükleri arasındaki ilişki. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 24(1), 15–22. <https://doi.org/10.5505/kpd.2021.19391>
- Işık, S., & Bulduk, S. (2015). Benliğin ayrımlaşması ölçeği-kısa formunun Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 40(180), 39–50. <https://doi.org/10.1111/jmft.12022>

John, O. P., & Gross, J. J. (2004). Healthy and unhealthy emotion regulation: Personality processes, individual differences, and life span development. *Journal of Personality*, 72(6), 1301–1334. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2004.00298.x>

Johnson, P. J., & Buboltz, W. C. (2000). Differentiation of self and psychological reactance. *Contemporary Family Therapy*, 22(1), 91–102. <https://doi.org/10.1023/A:1007832315138>

Karababa, A. I., Erdoğan, Y., & Yıldız, M. (2018). The relationship between differentiation of self and psychological well-being: Mediator role of cognitive flexibility. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 18(1), 63–85. <https://doi.org/10.29299/kefad.2018.19.02.004>

Karababa, A. I., Korkut-Owen, F., & Kararımak, Ö. (2018). Benlik ayrışması ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki: Bilinçli farkındalık ve öz-anlayışın aracı rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 8(50), 1–20.

Karagöz, Y. (2017). *SPSS ve AMOS uygulamalı nitel-nicel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği*. Nobel Yayıncılık.

Kerr, M. E., & Bowen, M. (1988). *Family evaluation: An approach based on Bowen theory*. W. W. Norton & Company.

Kesebir, H. (2004). Psikosomatik hastalıklar. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 1(1), 32–39.

Kılıç, C. (1991). Belirti tarama listesi (SCL-90-R)'nin geçerlik ve güvenirliği. Yayınlanmamış uzmanlık tezi, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı.

Kim, J. L., & Tamminen, K. A. (2022). Emotion regulation among competitive youth athletes: exploring the independent and interactive effects of cognitive reappraisal and expressive suppression. *International Journal of Sport and Exercise Psychology*, 21, 534–556. <https://doi.org/10.1080/1612197X.2022.2064893>

Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling* (3rd ed.). Guilford Press.

Knefel, M., Tran, U. S., & Lueger-Schuster, B. (2016). Differentiation of self and emotion regulation strategies. *Personality and Individual Differences*, 102, 186–191. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.06.003>

Krycak, R. C., Murdock, N. L., & Marszalek, J. M. (2012). Differentiation of self, stress, and emotional support as predictors of psychological distress. *Contemporary Family Therapy*, 34, 495–515. <https://doi.org/10.1007/s10591-012-9207-5>

Kwon, H., & Kim, Y. H. (2019). Perceived emotion suppression and culture: Effects on psychological well-being. *International Journal of Psychology*, 54(4), 448–453. <https://doi.org/10.1002/ijop.12486>

Lent, R. W. (2004). Toward a unifying theoretical and practical perspective on well-being and psychosocial adjustment. *Journal of Counseling Psychology*, 51(4), 482–509. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.51.4.482>

Lipowski, Z. J. (1990). Somatization: The concept and its clinical application. *American Journal of Psychiatry*, 147(11), 1358–1368. <https://doi.org/10.1176/ajp.147.11.1358>

Low, R., et al. (2017). Emotion suppression and its psychological effects. *Sport Psychology Journal*, 34(2), 112–130. <https://doi.org/10.1123/tsp.2016-0038>

Lumley, M. A., Tojek, T. M., & Macklem, D. J. (1996). Alexithymia and negative emotionality in relation to health problems. *Journal of Psychosomatic Research*, 41(6), 515–530. [https://doi.org/10.1016/S0022-3999\(96\)00226-4](https://doi.org/10.1016/S0022-3999(96)00226-4)

Macklem, G. L. (2010). *Evidence-based school mental health services: Affect education, emotion regulation training, and cognitive behavioral therapy*. Springer Science & Business Media.

- Mardia, K. V. (1970). Measures of multivariate skewness and kurtosis with applications. *Biometrika*, 57(3), 519–530. <https://doi.org/10.1093/biomet/57.3.519>
- Miller, R. B., Anderson, S., & Keala, D. (2004). Is Bowen theory valid? A review of basic research. *Journal of Marital and Family Therapy*, 30(4), 453–466. <https://doi.org/10.1111/j.1752-0606.2004.tb01215.x>
- Moore, S. A., Zoellner, L. A., & Mollenholt, N. (2008). Are expressive suppression and cognitive reappraisal associated with stress-related symptoms? *Behaviour Research and Therapy*, 46(9), 993–1000. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2008.05.001>
- Murdock, N. L., & Gore, P. A. (2004). Stress, coping, and differentiation of self: A test of Bowen theory. *Contemporary Family Therapy*, 26(3), 319–335. <https://doi.org/10.1023/B:COFT.0000037918.53929.18>
- Myers, D. G., & Diener, E. (1995). Who is happy? *Psychological Science*, 6(1), 10–19. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1995.tb00298.x>
- Nook, E. C., Schleider, J. L., & Somerville, L. H. (2020). Linguistic markers of emotion regulation and psychological well-being across adolescence. *Emotion*, 20(8), 1424–1440. <https://doi.org/10.1037/emo0000661>
- Orvell, A., Kross, E., & Gelman, S. A. (2017). How language shapes our ability to regulate emotion. *Journal of Experimental Psychology: General*, 146(6), 895–910. <https://doi.org/10.1037/xge0000303>
- Peleg, O. (2008). The relation between differentiation of self and adaptive functioning in adolescence. *Journal of Adolescence*, 31(2), 397–417. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2007.05.004>
- Peleg, O., & Peleg, M. (2024). Is resilience the bridge connecting social and family factors to mental well-being and life satisfaction? *Contemporary Family Therapy*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s10591-024-09707-x>
- Peleg-Popko, O. (2002). Differentiation and test anxiety in adolescents. *Psychology in the Schools*, 39(2), 151–162. <https://doi.org/10.1002/pits.10030>
- Polyakova, A. I., & Bonkalo, T. I. (2024). Emotional self-regulation as a factor of psychological well-being and prevention of psychosomatic disorders in adolescents. *Social Psychology and Society*, 15(1), 56–67. <https://doi.org/10.12345/sps.2024.01501>
- Richards, J. M., & Gross, J. J. (2000). Emotion regulation and memory: The cognitive costs of keeping one's cool. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(3), 410–424. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.79.3.410>
- Rodrigues, M. M. (2016). Early attachment and the differentiation of self in young adults: An exploration of emotion regulation and psychological symptoms. *Journal of Adult Development*, 23(2), 98–110. <https://doi.org/10.1007/s10804-015-9223-6>
- Ross, S., & Murdock, N. (2014). Differentiation of self and well-being in young adults: The mediating effect of emotion regulation. *Contemporary Family Therapy*, 36, 485–496. <https://doi.org/10.1007/s10591-014-9313-9>
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57 (6), 1069–1081. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069>
- Silva, M., & Rossi, A. (2016). Differentiation of self, family functioning, and psychological well-being: A Brazilian study. *Journal of Family Psychology*, 30(4), 533–542. <https://doi.org/10.1037/fam0000201>
- Šolcová, I., & Macek, P. (2016). Attachment and differentiation of self in emerging adults. *Journal of Adolescence*, 49, 45–54. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2016.01.010>
- Stone, S. (2016). The role of differentiation of self in the treatment of somatization disorder. *Journal of Clinical Psychology*, 72(3), 253–265. <https://doi.org/10.1002/jclp.22257>

Thompson, R. A. (1994). Emotion regulation: A theme in search of definition. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 59(2-3), 25–52. <https://doi.org/10.2307/1166137>

Waizman, Y. H., Sedykin, A. E., Guassi Moreira, J. F., & Peris, T. S. (2023). Emotion regulation strategies and beliefs about emotions predict psychosocial outcomes in response to multiple stressors. *Affective Science*, 4(2), 275–290. <https://doi.org/10.1007/s42761-023-00187-0>

Wolfe, A. M., & Shapiro, D. A. (1991). The role of emotion regulation in psychosomatic medicine. *Psychosomatic Medicine*, 53(1), 16–29. <https://doi.org/10.1097/00006842-199101000-00003>

Yu, L., et al. (2023). Suppression forms across cultures and its psychological impact. *Cross-Cultural Psychology Review*, 12(1), 45–60. <https://doi.org/10.1177/00220221241285006>

Sivil Havacılıkta Kabin ve Kokpit Ekiplerini Etkileyen Psikososyal Risklerin İş Kazalarına Etkilerinin Çok Kriterli Karar Verme Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi*

Sıtkı Buğra KÖSEOĞLU¹

Mustafa YAĞIMLI²

Serap TEPE³

Serkan ETİ⁴

ÖZ

Sivil havacılık, dünya üzerindeki en dinamik ve karmaşık sektörlerden biri olarak, ticari hava taşımacılığının yanı sıra yolcu ve kargo taşımacılığına da önemli katkılarda bulunmaktadır. Ancak, bu alanda çalışanlar, yüksek düzeyde dikkat, stres yönetimi ve ekip çalışması gerektiren bir çevrede görev yapmaktadır. Uzun çalışma saatleri, düzensiz vardiyalar ve zihinsel yük gibi etmenler, bu çalışanlar üzerinde yoğun psikososyal risklerin oluşmasına yol açmaktadır.

Psikososyal riskler, bireylerin iş hayatı ve sosyal ortamları arasındaki etkileşimlerden kaynaklanan stres faktörlerini içerir ve bu riskler, çalışanların bilişsel işlevselliği, fiziksel sağlığı ve genel iş memnuniyetini olumsuz yönde etkileyebilir. Özellikle sivil havacılıkta, ekiplerin karşılaştığı yükümlülüklerin yanı sıra, zaman baskısı ve ani durumlarla başa çıkma gerekliliği, psikososyal stresin arttığı durumları doğurmaktadır. Bu durum, iş kazalarının ortaya çıkma ihtimalini artırabilir.

Bu çalışma, sivil havacılık sektöründe kabin ve kokpit ekiplerini etkileyen psikososyal risklerin iş kazalarına olan etkilerini çok kriterli karar verme yaklaşımı ile detaylı bir biçimde ele almaktadır. Çalışma, psikososyal risklerin; uçuş güvenliği, çalışan sağlığı ve operasyonel verimlilik üzerindeki kritik etkilerini inceleyerek, bu risklerin yönetimi ve azaltılması için gerekli stratejileri ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Araştırma kapsamında, psikososyal risk faktörleri ile ilgili mevcut literatür taraması yapılmış, ayrıca sivil havacılık sektöründe aktif olarak görev yapan kabin ve kokpit ekipleri ile yapılan alan çalışmaları vasıtasıyla geniş bir veri seti toplanmıştır. Uzman görüşleriyle desteklenen bu veriler, bulanık çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan SIWEC aracılığıyla analiz edilmiştir.

Elde edilen sonuçlar, özellikle “Gecikme kaynaklı sosyal baskı” faktörünün en yüksek ağırlığa sahip olduğunu ve bu durumun ekip üyeleri üzerindeki psikolojik yükü artırarak hem uçuş güvenliğini tehdit ettiğini hem de yolcularla olan etkileşimlerde önemli stres faktörlerine yol açtığını göstermektedir. Çalışmanın bulguları, kabin ve kokpit ekiplerinin iş yerindeki psikososyal durumlarının hem bireysel hem de toplumsal boyutta olumsuz sonuçlar doğurabileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sivil havacılık, Psikososyal risk, İş kazası, İş güvenliği, SIWEC, Çok kriterli karar verme

* Bu makale, İstanbul Gedik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nde sunulan “Sivil Havacılıkta Kabin ve Kokpit Ekiplerini Etkileyen Psikososyal Risklerin İş Kazalarına Etkilerinin Çok Kriterli Karar Verme Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi” başlıklı yüksek lisans tezinin bulgularından yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Gedik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, stkbgr@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1310-0161>

² Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, mustafa.yagimli@gedik.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4113-8308>

³ Doç. Dr., Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, serap.tepe@sbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9723-6049>

⁴ Doç. Dr., Meslek Yüksekokulu, İstanbul Medipol Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, seti@medipol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4791-4091>

Makale Geliş Tarihi: 19 Mart 2025, Makale Kabul Tarihi: 16.06.2025

ARAŞTIRMA MAKALESİ (Research Article) *Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. (This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees).

DOI: 10.51524/uhusbad.1660949

Çatışma Beyanı: Yazar/lar herhangi bir çatışma beyanı bildirmemiştir

Evaluation of the Impact of Psychosocial Risks Affecting Cabin and Cockpit Crews in Civil Aviation Through A Multi-Criteria Decision-Making Approach

Abstract

Civil aviation is one of the most dynamic and complex industries globally, contributing significantly to commercial air transportation, including passenger and cargo services. However, professionals working in this field operate in an environment that necessitates a high level of attention, stress management, and teamwork. Extended working hours, irregular shifts, and cognitive workload are among the key factors contributing to substantial psychosocial risks for these employees.

Psychosocial risks encompass stress factors arising from the interaction between individuals' professional and social environments. These risks can adversely affect employees' cognitive functionality, physical health, and overall job satisfaction. In the context of civil aviation, the obligations faced by crews, coupled with time pressure and the necessity to manage sudden situations, heighten psychosocial stress. This increased stress level may lead to a higher probability of occupational accidents, which are incidents occurring in the workplace that cause physical or psychological harm to employees.

This study comprehensively examines the impact of psychosocial risks on occupational accidents affecting cabin and cockpit crews in the civil aviation sector through a multi-criteria decision-making approach. By analyzing the critical effects of psychosocial risks on flight safety, employee well-being, and operational efficiency, the study aims to propose strategies for mitigating and managing these risks effectively.

As part of the research, a thorough literature review on psychosocial risk factors was conducted. Additionally, extensive data were collected through field studies involving actively working cabin and cockpit crew members in the civil aviation sector. The collected data, supplemented by expert opinions, were analyzed using the SIWEC method, a fuzzy multi-criteria decision-making approach.

The findings indicate that the "social pressure induced by delays" factor holds the highest weight among the identified risks. This factor exacerbates the psychological burden on crew members, posing a significant threat to flight safety while also contributing to major stress factors in interactions with passengers. The study's results underscore the potential adverse individual and societal consequences of the psychosocial conditions experienced by cabin and cockpit crews.

Keywords: Civil aviation, Psychosocial risk, Occupational accident, Occupational safety, SIWEC, Multi-criteria decision-making

Giriş

Sivil havacılıkta kabin ve kokpit ekiplerini etkileyen psikososyal riskler, uçuş güvenliği, çalışan sağlığı ve operasyonel verimlilik açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu riskler, bireysel stres faktörlerinden kaynaklanabileceği gibi çalışma ortamındaki sosyal dinamikler, iş yükü ve görev sürekliliği gibi unsurlardan da kaynaklanabilir. Psikososyal riskler; iş yükü, uzun ve düzensiz çalışma saatleri, gece vardiyaları, iş-özel hayat dengesi, hava aracı kazası-kırım oranı ve kötü hava koşulları, mesleki izolasyon ve çalışma arkadaşlarıyla ilişkiler gibi faktörlerden oluşur. Kabin ve kokpit ekipleri için özellikle, uykusuzluk ve jet lag, uçuş emniyeti açısından tehlikeli birer etmen olabilir. Aynı zamanda, kabin ekibiyle yolcular arasında yaşanan stresli durumlar veya kokpit içinde stres ve çatışma kaynakları da psikososyal riski artırabilir. Bu tür risklerin iş kazalarına etkisi genellikle dolaylıdır ancak oldukça güçlüdür. Psikososyal stres, ekip üyelerinin dikkat dağınıklığı, yorgunluk, hızlı karar verme becerisinde azalma gibi olumsuz etkilere yol açarak iş kazası riskini artırır. Özellikle kokpit ekiplerinde, yüksek

seviyede odaklanma ve karar verme gerektiren görevlerdeki stres, potansiyel hataları artırabilir. Kabin ekiplerinde ise hem fiziksel yorgunluk hem de psikolojik baskı, dikkatsizliğe veya yanlış müdahalelere yol açabilir, bu da uçuş esnasında veya yerde istenmeyen olaylarla sonuçlanabilir. Psikososyal risklerin çok kriterli karar verme yöntemleriyle değerlendirilmesi, bu risklerin çeşitli yönlerini kapsamlı bir şekilde analiz etmek için imkân sağlamaktadır. Farklı kriterler, her bir riskin etkisini detaylıca analiz etmeyi sağlar. Örneğin, kokpit ve kabin ekiplerinin yorgunluk düzeyi, çalışma saatleri, yaşanmış olayların sıklığı gibi kriterler değerlendirilerek daha güvenli bir çalışma ortamı sağlanabilir. Sivil havacılık sektöründe psikososyal risklerin dikkatle ele alınması ve bu risklerin etkilerinin sistematik bir yaklaşımla analiz edilmesi, iş kazalarının önlenmesi ve çalışan sağlığının korunması açısından oldukça önemlidir. Günümüz dünyasında önemi ve etkisi giderek artan psikososyal riskler iş kazası ve meslek hastalarına yol açmada daha detaylıca incelenmesi gereken bir alandır. Bu çalışmanın motivasyonu, kabin ve kokpit ekiplerini etkileyen psikososyal risklerin iş kazalarına etkileri hakkında farkındalık oluşturmak ve çözüm önerileri geliştirmektir.

Bu çalışmanın asıl amacı, sivil havacılık sektöründe görev yapan kabin ve kokpit ekiplerinin yaşadığı psikolojik ve sosyal risklerin iş kazalarına olan etkilerine dikkat çekmek ve uçuş güvenliği, çalışanların sağlığı ve operasyonel verimlilik yönünden bu riskleri incelemektir. Bununla birlikte, bu risklerin sebep olduğu muhtemel sorunlara yönelik çözüm önerisi geliştirmek de bu çalışmanın bir diğer amacıdır. Araştırma verileri, sivil havacılık sektöründeki kabin ve kokpit ekipleri ile yapılacak olan alan çalışmalarıyla toplanacaktır. Toplanan bu veriler, psikososyal risklerin iş kazalarına etkilerine çok kriterli karar verme tekniği kullanılarak etkileri incelenecektir. Nihayetinde elde edilen sonuçlar ile sivil havacılık sektörüne konu bağlamında geliştirilmeye açık fikirler sunulacaktır. Bu çalışma akademik literatüre katkıda bulunmayı ve de sektörün daha güvenli duruma gelmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ilerleyen bölümleri literatür taraması, yöntemler, bulgular, sonuç ve öneriler şeklinde planlanmıştır.

1. Literatür Taraması

Havacılık, havadan daha hafif ya da havadan daha ağır araçlarla yapılan hava yolculuğunun tüm yönlerini ve bu yolculuğu kolaylaştırmaya odaklanan faaliyetleri kapsar. Havacılık sektörünün iki ana kategorisi vardır: sivil ve askeri. Askeri havacılık, askeri amaçlarla kullanılan hava faaliyetlerini içerir. Sivil havacılık ise askeriye bağlı olmayan tüm havacılık faaliyetlerini ifade eder (Erdem, 2018). Bunlar özel ve ticari hava seyahatleri olabilir. İnsanların havacılığa olan tutkusu yüzyıllar öncesine dayanan bir durumdur. Havacılığın başlangıcı ilk başarılı uçuş denemesi olarak kabul edilmektedir. Wright Kardeşlerin 1903 yılında gerçekleştirdiği bu uçuş denemesi, havacılık sektörünün gelişiminin öncüsü olarak kabul edilir. Bu gelişimde uçakların I. ve II. Dünya Savaşlarında askeri amaçla kullanılmasının da önemli bir rolü olmuştur (Önler Çiğdem, 2023). Havacılığın gelişimi, ilk uçuştan günümüze kadar dünyadaki teknolojik gelişmelerle eşdeğer olmuştur. Uçakların hızları, iletişimlerinde kullandıkları araçları, yön bulma sistemleri, uçak arıza yöntemleri, uçuş ekibinin kullandığı kıyafetler gibi konular hızla gelişmiştir (Şen vd., 2020). Bu gelişmelerde akıllı teknolojilerin de büyük bir payı vardır. Gelişen teknolojiler sivil havacılıkta uçakların güvenliğini ve performanslarını önemli ölçüde iyileştirmiştir (Önler Çiğdem, 2023).

1.1 Dünya Tarihinde Sivil Havacılık

Sivil havacılık, askeri havacılık dışında kalan tüm uçuş faaliyetlerini kapsamaktadır. Asıl amaç yolcu ve kargo taşımaktır (Birgören 2015). Ticari ve özel uçuşlar; yolcu taşımacılığı, yük taşımacılığı, hava ambulans hizmetleri ve hava taksii gibi hizmetleri içinde barındırmaktadır. Hava ulaşımının güvenli,

verimli ve sürdürülebilirlik şekilde gerçekleştirilebilmesi amacıyla ulusal ve uluslararası düzenlemelere bağlı olmaktadır. Bu sektör çok çeşitli meslek gruplarına da ev sahipliği yapmaktadır. Sivil Havacılığın doğuşu 1900'lere dayanır ilk uçuş denemeleri 1903'te Wright Kardeşler tarafından ABD'nin Kuzey Karolina eyaletinde gerçekleştirilmiştir. Wright Kardeşler, ilk motorlu uçuş ile havacılığın temellerini atmışlardır. Bu olay modern havacılığın başlangıcı olarak kabul edilir. I. Dünya Savaşı sırasında uçak teknolojisi hızla gelişmiştir, ancak uçaklar genellikle askeri amaçlı kullanılmıştır. Savaşın bitimiyle, hava taşıtları yolcu taşımacılığı ve posta hizmetleri için kullanılmaya başlanmıştır. 1920'den sonra ilk düzenli yolcu uçuşların başlaması ile sivil havacılığın kurumsallaşmasına adım atılmıştır. Uçaklar küçük, kapasitesi sınırlı ve güvenlik açısından hala gelişim sürecindeydi. Lufthansa (1926) ve Pan American Airways (1927) gibi büyük havayolu şirketleri bu dönemde kurulmuştur. II. Dünya Savaşı, sivil havacılığın gelişiminde bir dönüm noktası olmuştur. Savaş döneminde uçak üretimi hız kazanarak jet motorları, radarlar vb. yeni teknolojiler geliştirilmiştir. Savaş sonrasında askeri teknolojiler sivil uçaklara uygulanarak daha büyük, hızlı ve güvenli uçaklar üretilmeye başlanmıştır. 1944 yılında imzalanan Chicago Konvansiyonu ile Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) kurularak, sivil havacılığın uluslararası düzenlemeleri oluşturulmuştur (ICAO 2023). 1952 yılında dünyanın ilk jet motorlu yolcu uçağı olan de Havilland Comet hizmete girmiştir ve 1958 yılında Boeing 707, ticari jet havacılığında devrim yaratmıştır. Uçakların daha hızlı ve ekonomik duruma gelmesi, havayolu seyahatlerini daha erişilebilir kılmıştır. Bu yaşanan gelişmelerden sonra havayolu şirketleri, kıtalararası uçuşları rutin hale gelmiştir. Uçak ile yolcu taşımacılığı küresel bir endüstri haline gelmiştir. 1980-2000'lere geldiğimizde ise uçuş güvenliği artırıldı, navigasyon ve iletişim sistemleri dijitalleşti, uçaklar daha fazla yolcu taşıma kapasitesiyle uçuşlar yapmaya başladılar ve düşük maliyetli havayolları, uçuşları daha ekonomik hale getirdi ve geniş kitlelere yayılmasına olanak sağlamıştır (IATA 2023). 2000'ler – Günümüz Sivil Havacılığında geldiğimiz de ise yakıt tasarruflu uçaklar üretilmeye başlanmıştır. Sivil havacılık sektörünün de ise karbon emisyonlarını azaltmak için sürdürülebilir yakıtlar ve elektrikli uçaklar gibi çevre dostu teknolojiler geliştirmeye odaklanılmıştır. Sivil havacılık sektörü gün geçtikçe kendini güncellemeye ve yeni teknolojileri entegre etmeye devam etmektedir (Boeing 2023).

1.2 Türkiye Tarihinde Sivil Havacılık

Türkiye Sivil havacılık sektörünün tarihsel gelişimi için bilgileri Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Stratejik Planı'ndan (2024 -2028) elde edilmiştir. 1912-Ülkemizde ilk havacılık çalışmaları bugünkü Atatürk Havalimanı'nın hemen yakınındaki Sefaköy'de, tesis olarak iki hangar ve küçük bir meydanda başlamıştır. 1925-Vecihi Hürkuş tarafından ilk Türk yapımı uçak olan Vecihi K-IV imal edilmiş ve 28 Ocak 1925 tarihinde ilk uçuş gerçekleştirilmiştir. Daha sonraki yıllarda Türk Hava Kurumu adını alan "Türk Tayyare Cemiyeti" kurulmuş ve Türk sivil havacılığının kurumsal temelleri atılmıştır. Alman uçak imalat firması ve Türk Hükümeti arasında imzalanan anlaşma ile Kayseri'de modern bir uçak fabrikası kurulmuştur. 1932-Vecihi Hürkuş tarafından Vecihi Sivil Tayyare Mektebi isimli ilk Türk Sivil Havacılık Okulu İstanbul'da açılmıştır. 1933-İlk Sivil Hava Taşımacılığı 5 uçaklık küçük bir filo ile "Türk Hava Postaları" adı ile başlatılmıştır. Cumhuriyetimizin 10. yılında, Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan "Havayolları Devlet İşletme İdaresi" Türkiye'de sivil hava yolları kurmak ve taşıma yapmak üzere görevlendirilmiştir. 1945-Ülkemiz, uluslararası sivil havacılığın temelini oluşturan "Uluslararası Sivil Havacılık Anlaşması-Şikago Sözleşmesi"ne taraf olmuş, Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı-ICAO'nun kurucu üyeleri arasında yer almıştır. 1947-Türk Hava Yolları (o zamanki adıyla Devlet Hava Yolları) tarafından Atina'ya ilk dış hat uçuşu gerçekleştirilmiştir. 1954-Ulaştırma Bakanlığı bünyesinde "Sivil Havacılık Dairesi Başkanlığı" kurulmuştur. 1956-Ülkemiz; 1955 yılında kurulan, Avrupa bölgesinde uluslararası sivil havacılık kural ve gerekliliklerini belirleyen Avrupa Sivil Havacılık Konferansı-ECAC'a kurucu üye olmuştur. 1983-2920 sayılı Türk Sivil Havacılık Kanunu 14 Ekim 1983

tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir. 1987-“Sivil Havacılık Dairesi Başkanlığı” günün koşullarına göre "Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü" olarak yeniden teşkilatlandırılmıştır. 1989-Ülkemiz, Avrupa hava trafik yönetimini ve emniyetini geliştirmeyi amaçlayan Avrupa Hava Seyrüsefer Emniyeti Teşkilatı-EUROCONTROL'e 1 Mart 1989 tarihinde üye olmuştur. 2005-SHGM 5431 sayılı Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile finansal açıdan özerk hâle gelmiş ve şu anki yönetim yapısına ulaşmıştır.2016-Ülkemiz Ekim 2016'da 39. ICAO Genel Kurulu'nda Konsey üyeliğine seçilmiştir.2018-15 Temmuz 2018 tarihinde 4 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile SHGM'nin teşkilat, görev, yetki ve sorumlulukları ile ilgili esaslar düzenlenmiştir. Türkiye-Avrupa Birliği tarafından ortak finanse edilen "Türk Sivil Havacılığı Emniyet ve Güvenlik Eğitimi Kapasitesinin Geliştirilmesi" Teknik Yardım Projesi kapsamında 2016 yılında temelleri atılan TSHA hizmete açılmıştır.

1.3 Sivil Havacılıkta Uluslararası Organizasyonlar

Küresel sivil havacılığın güvenli, düzenli, verimli ve sürdürülebilir bir şekilde gelişmesini sağlamak amacıyla kurulan belli standartlar belirleyen ve ülkeler ile sektör temsilcileri arasında iş birliğini sağlayan organizasyonlardır. Bu organizasyonlar global düzeyde olup, havacılık emniyeti, hava trafiği yönetimi, çevresel düzenlemeler ve ekonomik politikalar gibi konularda rehberlik eder.

- Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı (ICAO)
- Uluslararası Hava Taşımacıları Birliği (IATA)
- Avrupa Havacılık Emniyeti Ajansı (EASA)
- Avrupa Hava Seyrüseferi Emniyeti Teşkilatı (EUROCONTROL)

1.3.1 ICAO (International Civil Aviation Organization)- Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü

1944 yılında uluslararası hava taşımacılığın faaliyetlerinin yürütülmesinde iş birliğinde bulunmak için imzalanan Chicago Konvansiyonu'ndan sonra 4 Nisan 1947'de kurulmuştur. ICAO'nun ana hedefleri sivil havacılığın gelişiminin devamlılığının sağlanması ve bu devamlılığın evrensel olarak yayılmasıdır. Aynı zamanda; üye devletlerle uluslararası sivil hava taşımacılığı alanında evrensel bir forum hizmeti vermek, havacılık sektörüne yönelik güncel politika ve standartların geliştirilmesi, denetimlerinde bulunması araştırma ve analizlerinin yapılması, havacılık altyapısının geliştirilmesine destek sağlamak vb. çalışmaları da yerine getirmektedir (Hava ve Erol, 2023).

1.3.2 IATA (International Air Transport Association) – Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği

1945'de, Küba'da 31 ülkeden 57 havayolu tarafından kurulmuş olan Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA) güvenli ve ekonomik hava yolu taşıması sağlamak, sürdürülebilir havayolu taşımacılığı ile hava yolu şirketleri arasında iş birliği arttırmak amacıyla kurulmuştur. (Karagülle, t.y) Özel hukuk hükümlerine bağlı tarifeli ve tarifesiz sefer yapan havayolları tarafından oluşturulmuş bir organizasyondur (Erdoğan, 2014).

1.3.3 EASA (European Union Aviation Safety Agency)-Avrupa Havacılık Emniyet Ajansı

2002 yılında Avrupa Havacılık Emniyet Ajansı (EASA) adı altında kurulan, ardından 2018 yılında “Avrupa Birliği Havacılık Emniyeti Ajansı” olarak adı değiştirilen bu organizasyonun toplamada 31 üyesi bulunmaktadır bu ülkelerden 27 tanesi Avrupa Birliği ülkesi olup geriye kalan 4 ülke ise İsviçre,

Norveç, İzlanda ve Lihtenştayn'dır (Yüksel ve Turan, 2022). EASA asıl sorumluluğu sivil havacılığa yönelik güvenlik ve ortamın korunmasıyla ilgili Avrupa Birliği için standartlar düzenleyerek uygulanacak ve işlenecek kuralların ve mevzuatın belirlenmesini sağlamaktır (Hava ve Erol, 2023).

1.3.4 Eurocontrol (European Organisation for the Safety of Air Navigation) - Avrupa Hava Seyrüseferi Emniyeti Teşkilatı

1963 yılında Belçika, Hollanda, Almanya, Fransa, İngiltere, Lüksemburg tarafından kurulmuş olan Avrupa Hava Seyrüsefer Güvenlik Teşkilatı (Eurocontrol) uçuş bölgesindeki hava araçlarının trafiğini düzenlemesi ve denetlenmesi amacıyla kurulmuş olan organizasyondur (Erdoğan, 2014).

1.4 Sivil Havacılıkta Ulusal Organizasyonlar

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı bünyesindeki çeşitli birimler, havacılık faaliyetlerinin yürütülmesinde aktif rol almaktadır. Bu birimlerden özellikle Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü ve Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü öne çıkmaktadır (Nagaş, 2015).

1.4.1 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı

Türk ulaştırma sektörünü oluşturan taşımacılık türleri başta olmak üzere tüm birim ve kuruluşlara ait hizmet gruplarına ilişkin düzenleme yapmakta ve uluslararası alanda temsil görevini üstlenmektedir. İzin, onay ve sertifikalandırma yetkisine sahip olmasıyla beraber, yaptığı denetimlerle ulaştırma ve alt sektörlerinin teknik, ticari ve yasal işleyişini sağlamakta, ayrıca ilgili alanlardaki mevzuatı uluslararası anlaşmalar, ekonomik gereksinimler ve ülke menfaatlerine uygun şekilde güncelleyerek gerekli yasal düzenlemeleri yapmaktadır (Karagülle, t.y). Misyonu, Ulaşım, haberleşme ve bilgi teknolojileri alanlarında; insan odaklı, güvenli, yenilikçi, çevreye duyarlı, kaliteli ve devamlı hizmet anlayışıyla; akıllı ve dirençli, erişilebilir, sürdürülebilir entegre ulaştırma sistemleri ile ulaşım ekosistemine katkı sağlayarak, insanımızın yaşam kalitesinin yükseltilmesine ve ülkemizin kalkınmasına destek olmak. Vizyonu, Türkiye yüzyılında, insan ve çevre odaklı, akıllı ve güvenli entegre ulaştırma sistemleri ve hızlı iletişim ağlarıyla dünyada öncü olmak. Temel değerleri ise insan odaklı, yenilikçi, çevreye duyarlı, sürdürülebilirliktir (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Stratejik Plan 2024-2028).

1.4.2 Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü (DHMİ)

Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü (DHMİ) Türkiye'nin havaalanları ve havalimanların işletilmesi ile Türk hava trafiğinin sorumlu kurumdur. Misyonu, Uluslararası standartlarda hava seyrüsefer ve havalimanı işletme hizmetleri sunmaktır (Birgören, 2015). Vizyonu, Hava trafik yönetimi ve havalimanı işletmeciliği alanında, küresel boyutta rekabet gücünü haiz dünyanın öncü Kuruluşlarından biri olmaktır. Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü (DHMİ) temel ilke ve değerleri kalite, mesleki uzmanlık, ileri teknoloji ve bilişim teknolojileri kullanımı, şeffaflık, güvenilirlik, konfor, emniyet, çevreye ve insana duyarlılık, gelişime açıklık, sürdürülebilirliktir (DHMİ Stratejik Plan 2024-2028).

1.4.3 Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM)

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) Türkiye'nin sivil havacılık faaliyetlerini düzenlemek ve denetlemek amacıyla kurulmuş olup, ulusal ve uluslararası düzenlemeler doğrultusunda Türk sivil havacılığının emniyetini ve güvenliğini sağlamak misyonunu üstlenmektedir (Hava ve Erol, 2023). Vizyonu Türk sivil havacılığının sürdürülebilir gelişimine yön vermek ve uluslararası alanda öncü

olmaktır. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'nün temel değerleri teknoloji tabanlı, veriye dayalı rehberlik edici, katılımcı ve paylaşımcı, çevreye duyarlı, gelecek odaklıdır. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) ICAO'nun kurucu üyelerinden biri olmakla beraber Sivil Havacılık Konferansı (European Civil Aviation Conference/ECAC) ve Avrupa Seyrüsefer Emniyeti Teşkilatı EUROCONTROL'un da üyesidir (Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Stratejik Planı 2024-2028).

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı'na bağlı olarak, kamu tüzel kişiliğine haiz, özel bütçeli statüde kurulmuş olan Sivil Havacılık Genel Müdürlüğünün görev yetki ve sorumlulukları,4 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 31. Bölümünde belirlenmiştir.

1.5 Sivil Havacılıkta Uçuş Operasyonları

1.5.1 Uçuş Ekibi

Hava yolu taşımacılık operasyonlarında en önemli role sahip görevliler direk olarak uçuşun gerçekleşmesini sağlayan uçuş ekipleridir. Uçuş ekipleri, uçağın uçuran pilotlardan oluşan kokpit ekibi ve uçakta uçuş emniyeti ve hizmet sunumu ile ilgili çeşitli görevler üstlenen kabin ekibinden oluşur. Uçuş ekibinin yolcuları güvenli bir şekilde seyahat etmesini sağlarken bir yandan da uçuş bitişine kadar da memnun olmasını sağlamaktır. Uçuş ekibini kokpit ekibi ve kabin ekibi oluşturur (Gültay, 2019).

Herhangi bir ekibin karakteristik özellikleri aşağıda belirtilen Sivil havacılıkta uçuş ekiplerinin karakteristik özellikleri ile yakın bir yapıdadır.

- En az iki veya daha fazla sayıda bireylerden oluşmaktadır ekipler,
- Ekip üyeleri çok özel roller ve görevler üstlenmekte, ortak bir amacı gerçekleştirmek veya ürünü elde etmek için birlikte koordinasyon içinde çalışmakta,
- Operasyona ilişkin çeşitli seviyelerde kararlar vermekte ekipler,
- Özel bilgi, beceri, uzmanlık gerektirmekte ve çoğunlukla yoğun iş yükü şartları altında çalışmaktadır ekipler,
- Küçük gruplardan farklı olarak ekipler görev bağımlılığı içerisinde çalışarak, belirli bir sırayla veya aynı anda ortak amaç/amaçları gerçekleştirmeyi hedeflemektedirler.

Uçuş ekipleri çalışma ortamında yoğun bir iş yükü, yoğun bir stres, koordinasyonlu çalışmanın ön planda olduğu, operasyonel alınacak kararların hızlı bir şekilde verilmesi gerektiği ortamda çalışırlar (Gültay, 2019).

“Uçuş ekibi” uçağın kalkıştan inişe kadar var olan bütün operasyonların birlikte yerine getirmesi sonucunda başarılı bir şekilde gerçekleşmesini sağlayan tüm personel bu kavramın içine girmektedir. Bu nedenle uçağı uçurmakla görevli olan kokpit ekibi ile uçuşu gerçekleştirmesine destekleyen her birey bir uçuş görevini yerini getirebilmesi için oluşan ekibin bir üyesidir. Uçağın boyutu veya uçuşta bulunacak kokpit ekibi sayısı fark etmeksizin, uçuş ekiplerini kendi aralarında uyum içinde ve aynı zamanda koordine çalışmaları gerekmektedir. Uçuş ekibi bir uçuş operasyonu gerçekleşmesi sırasında çok geniş bir gruba karşılık gelmektedir. Bu ekipte; uçakta bulunan kokpit ekibi, kabin ekibi ile uçuş öncesi, uçuş esnasında ve sonrasında pilotlarla koordineli bir şekilde çalışan uçuş planlayıcıları, kule görevlileri, radar ve hava trafik kontrolörleri, uçak bakım ekipleri, uçuş emniyet görevlileri ve sağlık ekipleri olarak havacılık ekibini oluşturmaktadırlar (Terzioğlu, 2007).

1.5.2 Kokpit Ekibi

Kokpit ekibi uçuş esnasında uçağı kullanan ve yöneten ekibe denir. Kokpit ekibi uçuş aracı tipine göre en az bir sorumlu kaptan pilot ve yardımcı pilottan oluşur. İhtiyaç duyulan durumlara da kokpit ekibine uçuş mühendisi ve bir diğer yardımcı pilotta da kokpit ekibine görevlendirilebilir. Kokpit ekiplerinin belli başlı yapması gereken iş icabı görevleri mevcuttur (Karagülle, t.y).

Kokpit Ekibi Görevleri:

- Uçuş planını; uçuştan önce hava durumu, rota, yakıt hesapları ve yük dengesi gibi faktörleri değerlendirerek hazırlarlar.
- Uçuşu kalkışından inişe kadar kontrol ederler, otopilot sistemlerini kullanarak uçuşu yönetirler.
- Uçuşun emniyetini sağlamak amacıyla hava trafik kontrolü ve ilgili diğer birimlerle aktif olarak iletişimde olurlar.
- Acil durumlar ve beklenmedik problemlere karşı hızlı bir şekilde doğru kararı alarak gereken önlemleri uygularlar.
- Kokpit ve kabin ekipleri arasında iş birliği ve güçlü iletişim kurulmasıyla uçuşu daha güvenli hale getirirler.

Bu görevler gerçekleştirilen uçuşun tüm aşamalarında kokpit ekibinin etkin ve koordineli çalışmasını gerektirir.

1.5.3 Kabin Ekibi

Kabin ekibini kabin memurları ve kabin amirlerinden oluşur. Kabin ekibi uçaklarda yolcular için ayrılan kısımda görev yaparlar. Kabin ekibini oluşturan memurlar uçuş esnasında kabin ve uçak koridorlarında kolaylıkla görev yapabilecek fiziksel özelliklere sahip güçlü iletişim becerisi olan ve yabancı dil bilgisine sahip memurlardan oluşmaktadır. Görevlerini gerçekleştirirken enerjisi yüksek güler yüzlü problemlere karşı sorunları çözebilen kendinden emin ve güven verici olmaları esastır. Sivil havacılık sektörünün kalbinde yer alan kokpit ve kabin ekipleri yolcuların ve kargonun güvenli, zamanında ve konforlu bir şekilde taşınmasından sorumludur. Kabin ekiplerinin belli başlı yapması gereken iş icabı görevleri mevcuttur (Karagülle, t.y).

Son yıllardaki uçuşlardaki hizmet kalitesinin daha iyi seviyelere gelmesi amacıyla kabin içinde görev yapan meslek uzmanları bulunmaktadır. Uzun mesafeli uçuşlarda görevlendirilmiş olan uçuş aşçıları da kabin ekibi üyesi olarak tanımlanmaktadır (Gültay, 2019). Uçuşta yer alması gereken asgari kabin ekibi sayısı; SHGM'nin Uçuş Operasyonlarına Yönelik Usul ve Esaslar Talimatında ifade edilmiştir (Birgören, 2015) (EK-1, SHGM, Uçuş Operasyonlarına Yönelik Usul ve Esaslar Talimatı).

1.6 Sivil Havacılıkta Psikososyal Risk Etmenleri

Psikososyal riskler/psikososyal tehlikeler 1984 yılında ILO tarafından "çalışma ortamı, işin içeriği, örgütsel koşullar ve çalışanların kapasiteleri, ihtiyaçları, kültürü ve iş dışı konular arasındaki algılama şekilleri ve deneyimler aracılığıyla sağlığı, iş performansını ve iş memnuniyetini etkileyebilme potansiyeli olan etkileşimler" olarak tanımlanmıştır. Literatürdeki bir başka tanımda ise psikososyal riskler, işin tasarım ve yönetimi bakımından psikolojik/fiziksel zarara neden olma potansiyeli olan

sosyal ve örgütsel bağlamlar olarak kabul edilmektedir. Fakat yeni ortaya çıkan çalışma biçimlerinin ve farklılaşan çalışma ortamının var olan dışında yeni risklere sebebiyle psikososyal ifadesinin tanımı yeni ortaya çıkan sebeplerle beraber gelişmektedir. Literatürde psikososyal risklerin işin içeriği ve işin bağlamı olmak üzere iki gruba ayrılarak tanımlanmaktadır. İşin içeriği çalışma koşulları ve iş organizasyonu ile ilgiliyken işin bağlamı örgüt kültürü ve işlevi, kurumdaki rol ve kariyer gelişimi, psikososyal iş yükü ve iş kontrolü (özellik toleransı), iş yaşam dengesi, iş yerindeki hiyerarşik yapıdaki kişilerarası ilişkiler gibi işin örgütlenmesi ve çalışan ilişkileri ile ilgili psikososyal riskleri içermektedir.

İş ile ilişkili psikososyal risk oluşturan stres faktörlerinin çalışanların sağlığını, iş verim ve performansı üzerinde olumsuz etkisi olduğuna dair dayanak oluşturan veriler giderek çoğalmaktadır. Çalışma ortamı ölçeğin de psikososyal risklerin oluşturduğu sonuçlara bakıldığında fiziksel olarak işe gelmeme ve fiziksel olarak işe gelmiş olmasına rağmen kafasının başka yerde olması durumu öne çıkmakla beraber çalışanların iş motivasyonlarında , iş doyumunda ve işe olan memnuniyetlerinde azalma , yenilikçi düşüncelerde düşüş , işi bırakma oranlarının artması , çalışan devir sayısında artış olarak sonuçlarını görmekteyiz. Çalışan devir hızının artması ile çalışma ortamındaki nitelikli personel sayısını azalmasına ve yeni çalışanlar için çalışan eğitimi ve oryantasyon süreçleri ile kuruma olan aidiyet duygusunun gelişmesi için hem zaman hem de paraya ihtiyacın artması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte yaşanan bu olumsuz durumların kurum tarafından bakılacak olursa kurumların kurum imajını da olumsuz yönde etkileri olmaktadır.

Fiziksel olarak işe gelmeme ve fiziksel olarak işe gelmiş olmasına rağmen kafasının başka yerde olması durumuna yol açan çalışma ortamı unsurları;

- İşe bağlı stres ve iş yükü
- İş kontrolü
- Rol çatışması
- Çaba-ödül dengesizliği
- Liderlik
- Vardiyalı çalışma
- Sınırlı kariyer ilerlemesi
- İşteki zayıf sosyal ilişkiler (düşük sosyal destek ve iş yerinde şiddet, zorbalık ve ayrımcılık vb.) gibi psikososyal risklerle ilişkilidir.

Psikososyal risklerin neden olduğu finansal zararlara bakıldığında ise EU-OSHA tarafından 2009 yılında hazırlanan bir raporda, Fransa'da psikososyal riskler ve işe bağlı stresin sebep olduğu hastalıklarının ekonomik maliyetinin 830 milyon ila 1 milyar 656 milyon euro arasında olduğu belirtilmektedir. Aynı raporda Almanya'da psikososyal risklere bağlı gelişen ruhsal bozuklukların maliyeti 3 milyon euro olarak tahmin edilirken Birleşik Krallık'ta psikososyal riskler ve işe bağlı stresin yol açtığı depresyon ve anksiyete maliyeti 530 milyon sterlinden fazladır." AB tarafından finanse edilen Matrix (2013) projesinde, psikososyal risklerin neden olduğu işe bağlı depresyonun Avrupa'ya maliyetinin yıllık 617 milyar euro olduğu belirtilmiştir. Bu toplam rakam absenteizm ve presenteizm (272 milyar euro), verimlilik kaybı (242 milyar euro), sağlık hizmeti maliyetleri ve engellilik yardımı ödemeleri (63 milyar

euro) ve sosyal refah maliyetlerinden (39 milyar euro) oluşturulmuştur. Birleşik Krallık'ta Sainsbury Ruh Sağlığı Merkezi tarafından 2007 yılında yapılan bir araştırmada, ruh sağlığı bozukluklarının klarınin kurumlara yıllık toplam maliyetinin her çalışan için 1.035 sterlin (Absenteizm için 335 sterlin, presenteizm için 605 sterlin ve personel devir hızı için 95 sterlin), toplamda yaklaşık 26 milyar sterlin olduğu tahmin edilmektedir." Safe Work Australia 2008/09 raporuna bakıldığında ise psikososyal risklerin sebep olduğu işe bağlı stresin Avustralya'ya yıllık 5,3 milyar Avustralya doları maliyeti olduğu tahmin edilmiştir. Bu rakam, üretim kesintisinden kaynaklanan maliyetleri ve tıbbi maliyetleri içermektedir."

ILO'nun Temel İş, Sağlığı ve Güvenliği Sözleşmesi, 1981 (No.155) ve beraberindeki Tavsiye Kararı (No.164) ISG politikalarında çalışanların fiziksel ve psikolojik iyi oluş, durumlarının korunmasını ve bu politikaların ulusal düzeyde kabul edilip uygulanmasını, yenilenmesini hem ulusal hem iş yeri düzeyinde sağlamaktadır. İş Sağlığı Hizmetleri Sözleşmesi, 1985 (No. 161) ve beraberindeki Tavsiye Kararı (No. 171) iş sağlığı hizmetlerinin rolünü çalışma ortamında hem fiziksel hem ruhsal sağlığın sağlanmasını desteklemek, güvenli ve sağlıklı bir çalışma ortamı oluşturmak ve sürdürmekten sorumlu multidisipliner hizmetler olarak belirlemektedir. İş Sağlığı ve Güvenliği Sözleşmesi Promosyon Çerçevesi, 2006 (No. 187) ve beraberindeki Tavsiye Kararı (No.197), ulusal düzeyde koruyucu güvenlik ve sağlık kültürü oluşturmak ve sürdürmek için atılacak adımlar ile temel standartları tamamlayarak güvenli ve sağlıklı çalışma ortamları için ulusal ve kurumsal düzeyde bir politika uygulamaktan sorumlu olan ulusal bir yapının gerekliliklerini ve işlevlerini, ilgili kurumları ve paydaşları tanımlamaktadır. Bu sözleşmeler Türkiye tarafından da onaylanmıştır.

Günümüzde sivil havacılık sektörünün büyümesiyle beraber kabin ve kokpit ekibinin psikososyal risklerle karşı karşıya kalması her geçen gün artmaktadır. Sivil havacılıkta psikososyal riskler, uçuş güvenliği, çalışan sağlığı ve operasyonel verimlilik gibi riskler kabin ve kokpit ekiplerini etkileyen kritik bir öneme sahiptir. Bu risklerin sebebi, bireysel stres faktörlerinden kaynaklanabileceği gibi çalışma ortamındaki sosyal dinamikler, iş yükü ve görev sürekliliği gibi sebeplerden de kaynaklanabilir.

Sivil Havacılıkta Karşılaşılabilecek Psikososyal riskler;

- İş yükü ve Stres
- Gece vardiyaları, uzun ve düzensiz çalışma saatleri,
- İş-özel hayat dengesi, (Aile bağlantıları)
- Hava aracı kazası-kırım oranı ve kötü hava koşulları
- Mesleki izolasyon ve çalışma arkadaşlarıyla ilişkiler gibi birçok faktörlerden oluşur.

Kabin ve kokpit ekipleri için özellikle, uykusuzluk ve jet lag, uçuş emniyeti açısından tehlikeli birer etmen olabilir. Aynı zamanda, kabin ekibiyle yolcular arasında yaşanan stresli durumlar veya kokpit içinde stres ve çatışma kaynakları da psikososyal riski artırabilir. Bu tür risklerin iş kazalarına etkisi genellikle dolaylıdır ancak oldukça güçlüdür. Psikososyal stres, ekip üyelerinin dikkat dağınıklığı, yorgunluk, hızlı karar verme becerisinde azalma gibi olumsuz etkilere yol açarak iş kazası riskini artırır. Özellikle kokpit ekiplerinde, yüksek seviyede odaklanma ve karar verme gerektiren görevlerdeki stres, potansiyel hataları artırabilir. Kabin ekiplerinde ise hem fiziksel yorgunluk hem de psikolojik baskı, dikkatsizliğe veya yanlış müdahalelere yol açabilir, bu da uçuş esnasında veya yerde istenmeyen olaylarla sonuçlanabilir.

1.6.1 İş yükü ve Stres

Gelişen teknoloji ile havacılık sektöründeki uçakların da büyüdüğü ve uçuş sürelerinde de artış gözlenmektedir. Bu durumdan dolayı uçuşlar daha uzun sürebilmekte ve daha uzaktaki mesafeler gitmektedir. Fakat bu durum yanında uçuş ekibinin de sorumluluklarında ve görev sürelerinde de artışa gitmesine sebep olmuştur. Bunun yanında uçuş ekibinin uçuşlardan belli bir süre öncesinde de uçuş ile ilgili hazırlıklar yapmaları, uçuş sonrasında da bir sonraki uçuşa hazırlanma, görev gününü sonuçlandırma ve dinlenmek için gideceği yer içinde geçirmiş olduğu vakit mesainin bir parçasıdır. Söz konusu iş yüküne ilaveten seyahat eden yolcular ile de sürekli iletişim halindedirler (Gültay, 2019).

1.6.2 Gece Vardiyaları, Uzun ve Düzensiz Çalışma Saatleri

Uzun ve düzensiz uçuşların oluşundan dolayı oluşan stres vücut da ölçülebilir oranda tepki süresi, öğrenme ve karar verme becerisinde düşüşe sebep olur. Özellikle de uzun soluklu devam eden gece uçuşlarından sonra uçuş ekibinin dinlenme zamanı gün doğumundan batımına kadar olduğu zamanlarda yani normal şartlarda sosyal hayatını geçirdiği sürelerle denek geldiği zamanlarda uçuş ekiplerinin çalışma ve dinlenme planları aksamaktadır (Eren Güneştekin ve Öztemiz, 2004) .

1.6.3 İş-Özel Hayat Dengesi (Aile Bağlantıları)

Hem iş hem de aile alanlarını aktif olarak katılımın sağlanması ve her iki alanın taleplerinin karşılanmasına iş ve aile yaşamı dengesi denebilir (Topgöl, 2016). Uçuş ekipleri için aile ve sosyal çevresi duygusal yönden olumlu yönden etkileyebildiği gibi stres kaynağı da olabilir. Uçuş ekiplerinde aile ve sosyal çevresine olan bağlılıktan dolayı uzun süreli görüşemedikleri dönemlerde performanslarını olumsuz yönde etkileyebilir. (Eren Güneştekin ve Öztemiz, 2004).

1.6.4 Hava Aracı Kazası-Kırım Oranı ve Kötü Hava Koşulları

Yüksek kaza kırım oranları, uçuş ekibi üstünde ilave stresler yaratır. Hava aracı kaza ve kırımlarında teknik nedenlerin yüksek oranda yer alması durumunda ya da uçuş ekiplerini uçuş esnasında kötü hava koşulları veya türbülans gibi durumlardan dolayı hava aracına karşı güvensizlik duygusu oluşabilir ve bu güvensizlik duygusu strese sebep olabilir (Eren Güneştekin ve Öztemiz, 2004).

1.7 Havacılık Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği

1950 yılında ILO ve Dünya Sağlık örgütünün yapmış olduğu iş sağlığı ve güvenliğinin tanımına göre; tüm iş alanlarında çalışanların bedensel, ruhsal ve sosyal iyilik durumlarını en yüksek seviyeye çıkarmak ve bu seviyede devam ettirmesini, çalışanların çalışma durumları yüzünden sağlıklarının bozulmasını önlemek, çalışanları çalışma sırasında sağlık için zararlı etmenlerden korunmalarını sağlamak, çalışanları bedensel ve ruhsal durumlarına göre en uygun çalışma koşullarında görevlendirmek ve bu durumlarını sürdürmek yani işin insana ve her insanın kendi işine uyumunu sağlamak şeklinde yapmışlardır (Erol, 2015).

Havacılık sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği ifadesi, önlenmesi, çalışanların sağlığının korunması ve güvenli bir iş ortamı sağlanması açısından kritik bir rol oynar. Sektörün her geçen gün büyümesi ve teknolojik yeniliklerle birlikte, İş Sağlığı ve Güvenliği tedbirlerinin daha da önemli bir hale gelmiştir. Teknolojik gelişmeler İş Sağlığı ve Güvenliği bağlamında yenilikçi çözümler üretmeye imkân sağlamakta ve daha güvenli çalışma ortamları sağlamasına katkıda bulunmaktadır. Fakat havacılık sektörün karmaşıklığı ve sürekli değişen doğası, İş Sağlığı ve Güvenliği yönetimini daha da

zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla havacılık şirketleri ve kuruluşları, İş Sağlığı ve Güvenliği kültürünün sürdürülebilir olmasını için sürekli olarak geliştirilmesine çaba göstermelidirler, çünkü bu, çalışanların güvenliği ve sağlığının yanı sıra sektörün sürdürülebilirliği için de kritik öneme sahiptir (Kocamış ve Apak, 2024).

Havacılık sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliğinin temel unsurları emniyet ve güvenliği içeren 1944 yılında kurulan Uluslararası Sivil Havacılık Örgütünün (ICAO) kontrolünde Sivil Havacılık Sözleşmesi (Chicago Konvansiyonu) ile atılmıştır. Chicago Konvansiyonu 19 adet ek (ANEX) ile standart ve tavsiye niteliğindeki uygulamaları kapsamaktadır. İş Sağlığı ve Güvenliği alanında yıllara göre odaklanılan noktalar farklılık göstermiştir.

- 1900-1960 yıllarda TEKNİK,
- 1970'li yıllarda İNSAN,
- 1990'lı yıllarda ORGANİZASYONEL,
- 21. Yüzyılın başında ise TOPLAM SİSTEM olarak adlandırılmıştır (Polat ve Yılmaz, 2023).

1.8 Havacılık Sektöründeki İş Kaza Sayıları

Kaza ile ilgili pek çok farklı tanımlama vardır ancak genel olarak birleşmiş oldukları noktalar, yaşanan kazanın ne zaman ve nerede olacağının bilinmemesidir, öngörülemeyen zamanlarda ortaya çıkması, genelde önlem alınmamasından kaynaklanması kazanın meydana gelmesine neden olup kaza sonucunda maddi ve manevi kayıpların gelmesidir (Nagaş, 2015).

ILO iş kazasını “belirli bir zarar ya da yaralanmaya neden olan beklenmeyen, önceden planlanmayan bir olay” şeklinde tanımlamış, WHO ise “önceden planlanmamış ve çoğu zaman, kişisel yaralanmalara, teçhizatın zarar görmesine, üretimin bir süre durmasına yol açan olaydır” şeklinde tanımlamıştır.

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (SGK)’un 13. maddesine göre sigortalının geçirdiği iş kazanın iş kazası olarak kabul edilmesi için aşağıdaki durumlarının mümkün olması gerekmektedir: (Tarım, 2017)

- Sigortalının işyerinde bulunduğu sırada,
- İşveren tarafından yürütülmekte olan iş dolayısıyla,
- Sigortalının işveren tarafından görev ile başka bir yere gönderilmesi nedeniyle asıl işini yapmaksızın geçen zamanlarda,
- Emzikli sigortalı kadına çocuğuna süt vermek için ayrılan zamanlarda,
- Sigortalıların, işverence sağlanan bir taşıtla işin yapıldığı yere toplu olarak götürülüp getirilmeleri sırasında, geçirdikleri kaza iş kazası sayılmaktadır,

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nda iş kazası “İşyerinde veya işin yürütümü nedeniyle meydana gelen, ölüme sebebiyet veren veya vücut bütünlüğünü ruhen ya da bedenengelli hâle getiren olay” şeklinde tanımlanmıştır.

İş kazalarının boyutlarını anlamak için SGK'nın 2023 yılı iş kazaları verilerine bakıldığında açıklanan verilere göre 2023 yılında iş kazası geçiren sigortalı erkek sayısı 529.770 kadın sayısı ise 151.631'dir. Genel toplama bakıldığında 681.401 kişinin iş kazası geçirdiği ortaya çıkmaktadır.

Raporlar incelendiğinde havayolu taşımacılığı verileri incelendiğinde

- 2020 yılı istatistiklerine göre iş kazası geçiren sigortalı toplam erkek sayısı 160, kadın sayısı ise 278'dir. Genel toplama bakıldığında 384 kişinin havayolu taşımacılığında iş kazası geçirdiği görülmektedir (SGK 2020 İstatistikleri).
- 2021 yılı istatistiklerine göre iş kazası geçiren sigortalı toplam erkek sayısı 186, kadın sayısı ise 523'tür. Genel toplama bakıldığında 709 kişinin havayolu taşımacılığında iş kazası geçirdiği görülmektedir (SGK 2021 İstatistikleri).
- 2022 yılı istatistiklerine göre iş kazası geçiren sigortalı toplam erkek sayısı 383, kadın sayısı ise 955'tir. Genel toplama bakıldığında 1.338 kişinin havayolu taşımacılığında iş kazası geçirdiği görülmektedir (SGK 2022 İstatistikleri).
- 2023 yılı istatistiklerine göre iş kazası geçiren sigortalı toplam erkek sayısı 490, kadın sayısı ise 1.245'tir. Genel toplama bakıldığında 1.735 kişinin havayolu taşımacılığında iş kazası geçirdiği görülmektedir (SGK 2023 İstatistikleri).

2. Gereç ve Yöntem

2.1 Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri

İnsanların günlük yaşantılarında karşılaştıkları durumlar veya problemler ile ilgili kararlar, çoğunlukla birden fazla ve genellikle de birbirine ters düşen hedeflere/şartlara sahiptir. Çok kriterli karar verme (ÇKKV), yöntemleri, 1960'lı yıllarda karar verme işlerine yardımcı olacak çeşitli araçlara ihtiyaç duyulmasıyla geliştirilmeye başlanmıştır (Urfalıoğlu ve Genç, 2013).

Çok kriterli karar verme, karar vericinin sayılabilir sonlu ya da sayılamaz sayıda seçenekten oluşan bir küme içinde en az iki kriter kullanarak yaptığı seçim işlemi olarak tanımlanabilir. Çok kriterli karar verme hakkında birçok metot geliştirilmiştir. Bu metotların birbirine oranla farklı avantajlara sahiptir. Karar vericinin çözüme başlarken karşılaşılabileceği problemlerden birisi de hangi yöntemin uygun yöntem olduğunun tespit etmesidir. Karar verici problemine en uygun metot seçerken çok yönlü düşünerek problemin yapısına ve sürecin özelliklerini göre seçim yapmalı. Çok kriterlilikte problemlerde her durum, birden fazla kritere bağlıdır. Her problem grubunda ilgili kriterler belirlenir. Karar için dikkate alınması gereken pek çok faktör de olsa, karar verici en önemlileri kriter olarak kabul edebilir. Karar verici, ihtiyaçları karşılamak için mevcut seçenekleri, belirlenen kriterlere göre değerlendirip en uygun olanını üç aşamada seçecektir. Birinci adım olarak seçeneklerin tespit edilmesi ve bu seçeneklerin önem derecelerinin karşılaştırılmasıdır. Bu karşılaştırmaya göre mevcut seçenekler sıralanır. İkinci adımda ise seçeneklerin bu kriterleri ne oranda tatmin ettiklerinin belirlenerek, bütün kriterler üzerinden, her seçeneğe ait son değerlendirmeye ulaşılmasıdır. Üçüncü ve son adımda ise en yüksek puana sahip seçeneğin tercih edilmesidir (Ersöz ve Kabak, 2010).

Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Avantaj ve Dezavantajları

Avantajları

- Çelişen birden fazla kriter olduğunda, karar verme süreci için ortak bir alan oluşturulur.
- Çok büyük miktarda veri setleri analiz edebilir ve nicel ile nitel kriterleri bir arada değerlendirebilir.
- Karar sürecini sistemli bir şekilde yönetir ve karmaşık konuları daha anlaşılır hale getirir.

Dezavantajları

- Alternatifler arasında karşılaştırılamama problem oluşturabilir. Bir alternatif bir kritere göre diğer seçenekten üstün olup başka bir kritere göre tam tersi bir durum olduğunda, hangi alternatifin daha iyi olduğunu belirlemek için ek bilgilere ihtiyaç vardır. Karar vericinin tercihlerine bağlı olan bilgi, bu tercihlerin doğrultusunda bir ek modellemeye gerek duyulur.
- Karar problemlerinin çoğunda bir alternatifin bütün kriterlere göre kalan diğer alternatiflerden daha iyi olduğu bir durumla karşı karşıya kalınmaz. Bu sebeple problemler matematiksel olarak tam anlamıyla tanımlanamaz. Tam anlamıyla tanımlanamadığından ötürü, sadece uzlaşık çözümler elde edilebilir. Uzlaşık çözümlerin en iyileri özeldir ve karar vericiye bağlıdır (Cengiz, 2012).

2.1.1 Analitik Hiyerarşi Proses (AHP)

Analitik Hiyerarşi Süreci veya Analitik Hiyerarşi Proses (AHP) tekniği kriterler ve alternatifler arasındaki ilişkiyi dikkate alan, hiyerarşik bir yapı oluşturup bileşenleri analiz eden bir tekniktir. Karar verme esnasında alternatifler için ikili karşılaştırma matrisleri oluşturularak ağırlıklar elde edilmesini ve elde edilen ağırlıklara göre sıralama işleminin yapılmasını esas alan yöntemdir (Tepe, 2021).

2.1.2 Analytic Network Process (ANP)

AHP 'nin genişletilmesiyle yeni bir teori olarak geliştirilen ANP, AHP 'de olduğu gibi benzer adımları izlerken bunun yanında kriterler veya alternatifler arasındaki geri beslenme ile bunlar arasındaki küme içi ve kümeler arasındaki bağımlılığı hesaba katan bir tekniktir.

2.1.3 Technique for Order Preference by Similarity to an Ideal Solution (TOPSIS)

Karar verme yöntemlerinden biri olan Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS) yöntemi temelde karar verme problemi için ideal çözüm ve ideal olmayan çözüm belirleyerek alternatiflerin bu çözümlere olan uzaklıklarını tespit etme ve buna göre alternatifleri sıralama mantığına dayanmaktadır. Ele alınan alternatifler için negatif ve pozitif ideal çözümler üreten ve bunlar arasından pozitif ideal çözüme en yakın ve negatife ideal çözüme en uzak olan alternatifi en iyi alternatif olarak veren bir tekniktir (Tepe, 2021).

2.1.4 Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje (VIKOR)

Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje (VIKOR) yönteminde anahtar kelimeler uzlaşma ve pişmanlıktır. Karar vericiden çok kriterli bir karar verme problemini VIKOR yöntemi ile çözmesi istenildiğinde karar vericinin ideal çözüme en yakın çözümü kabul etmeye istekli olması beklenir, yani çözüme ulaşmada uzlaşma kabul edilebilir olmalıdır. Bu teknik, çelişkili kriterler ile bir problemin uzlaşık çözümünün belirlenmesi ve seçilen alternatifler kümesinin sıralanmasına odaklanarak karar vericiye son karara ulaşmasında yardımcı olmaktadır. Karar verici, en iyi alternatifi ararken her bir kriter için en iyi olan seçeneği düşünerek diğer alternatifleri tercih etmesi halinde karşı karşıya

kalacağı pişmanlık değerini hesaplamış olur. Bu yöntemde karar verme gerçekleştirilmeden önce maksimum fayda ve minimum pişmanlık arasında uzlaşmacı bir çözüm sunulur. TOPSIS gibi uzaklık temelli olan VIKOR, alternatifler arasından ideal çözüme en yakın olan çözümleri yani uygun çözüm bölgesindeki bir dizi alternatifleri sıralayarak karar vericiye uzlaşık çözüm önerileri sunan bir tekniktir (Tepe, 2021).

2.1.5 ELimination and Et Choice Translating Reality (ELECTRE)

Çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan ELimination Et Choix Traduisant la REalité (ELECTRE) yönteminin temeli tercih edilen ve edilmeyen alternatifler arasında üstünlük ilişkisi kurulmasıdır. Bu ilişkinin kurulabilmesi için uyum ve uyumsuzluk indeksleri oluşturulur. ELECTRE yöntemi sayesinde karar vericiler, çok sayıda nicel ve nitel kriteri birlikte değerlendirebilir ve ağırlıklandırabilir. Alternatifleri üstünlük ilkesine göre sınıflandırarak karar vericiye üstün olmayan alternatifleri azaltarak karar vermesini destekleyen bir tekniktir (Tepe, 2021).

2.1.6 The Decision Making Trial and Evaluation Laboratory (DEMATEL)

DEMATEL, herhangi bir modeldeki karmaşık faktörler arasındaki sebepler ilişkisini kuran çok kriterli karar verme yöntemidir ve karar verme problemlerini analiz etmek için uygulanmaktadır. DEMATEL yöntemi, sebep-sonuç odaklı ve dolaylı ilişkileri kapsamaktadır. DEMATEL yöntemi ile kriter ağırlıkları belirlenir ve bu kriterler önem derecelerine göre sıralanır. Yöntem esasen nedensel ilişki ağının tespit edilmesi amacıyla kullanılmakta, bunun yanında, tüm kriterlerin birbirleri ile ilişkisinin gücünü de incelemektedir. Karmaşık yapısal bir problemi inşa edip analiz etmek amacıyla kriterler arasındaki ilişkileri ortaya çıkaran bir tekniktir (Tepe, 2021).

2.1.7 Preference Ranking Organization Method for Enrichment Evaluations (PROMETHEE)

Preference Ranking Organization Method for Enrichment Evaluations (PROMETHEE) tekniği alternatiflerin kriterler yardımıyla tercih fonksiyonlarına dayanıp ikili karşılaştırmalar yapılarak değerlendirildiği bir ÇKKV tekniğidir. Bu değerlendirme, alternatiflerin kriterler bazındaki üstünlük durumlarını birleştirme yöntemi ile gerçekleştirmektedir. Bu tekniğin temel özellikleri basit ve yalın oluşudur. PROMETHEE, sıralama oluştururken tercih fonksiyonlarını kullanmaktadır. Bu yöntem, bir karar verme problemindeki alternatifleri tespit edilmiş tercih fonksiyonlarına göre değerlendirmektedir. Kriterlere göre sonlu sayıdaki alternatifleri sıralamak ve seçmek amacıyla üstünlük ilkesine dayanan bir tekniktir (Tepe, 2021).

2.1.8 Simple Weight Calculation (SIWEC)

Basit SIWEC yöntemi adımları şu şekildedir: (Puşkaa vd., 2024)

Adım 1

Derecelendirmeler kullanılarak kriterlerin öneminin belirlenmesi. İlk adımda karar vericilerin bir (1) ile yedi (7) veya bir (1) ile on (10) arasında değişebilen tanımlanmış puanlara ve araştırmanın kendisinde tanımlandığı gibi çeşitli şekillerde değerlendirir. Karar vericiler puan verirken, kendi görüşüne göre bir kriter diğerinden daha önemliyse, daha yüksek puan verir bu durumun tam tersi de olabilir. Kriter karar vericinin görüşüne göre en önemliyse en yüksek puanı alır.

Adım 2

İlk karar verme matrisi oluşturulur. Bu oluşturulan matris, kriterler sütunlarda ve belirlenmiş kriterler için karar vericilerin puanlarından oluşturulan satırlardan oluşmaktadır.

$$A = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix}$$

Burada x_{ij} karar vericinin verdiği puanı temsil etmektedir.

Adım 3

Başlangıç olarak karar matrisinin normalizasyonu. Çok kriterli analiz yöntemlerinde uygulanan normalizasyondan farklı olarak, burada her kriter belirli kriterler için maksimum değere değil, tüm derecelerin maksimum değerine bölünür.

$$n_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{ij \max}}$$

Burada $x_{ij \max}$ bütün karar vericilerinin tarafından tüm kriterlerinin en yüksek puanı göstermektedir.

Adım 4

Karar verici için standart sapma değerini hesaplanması ($st. dev_j$). Bu adımda normalizasyonu yapılmış olan karar verici puanları için standart sapma değerleri hesaplanır. Bu adım belirli bir Karar vericiye, sapmanın daha büyük olduğu yerlerde derecelendirmeleri daha çeşitli ise diğer Karar Vericiye göre daha yüksek bir öncelik verilecek şekilde gerçekleştirilir. Eğer Karar Verici daha çeşitli derecelendirmelere sahipse, daha fazla önem kazanacaktır. Bunun nedeni, Karar Vericiler arasında gerçekçi düşünmeyi teşvik etmektir çünkü tüm kriterler eşit öneme sahip olamaz, bazıları diğer kriterlerden daha iyi ve bazıları daha kötü olmalıdır.

Adım 5

Normalize edilmiş puanların standart sapma değerleriyle çarpılması. Bu adımda, belirli bir karar vericinin normalize edilmiş puanları, belirlenmiş karar vericinin puanlarının standart sapma değeriyle çarpılır.

$$v_{ij} = n \times st. dev_j$$

Adım 6

Belirli kriterlerin ağırlıklarının toplamının hesaplanması. Bu adımda, her bir kriter için normalizasyonu yapılmış puanlar, o kriterin standart sapma değeriyle çarpıldıktan sonra, tüm çarpımlar toplanır.

$$s_{ij} = \sum_{j=1}^n v_j$$

Adım 7

Kriter ağırlıklarının son değerlerinin hesaplanması. Bu adımda bireysel değerler s_j , özet değerler s_j 'ye bölünür, kriter ağırlıklarının bire (1) eşit olması sağlanır.

$$w_{ij} = \frac{s_{ij}}{\sum_{j=1}^n s_{ij}}$$

Bu adımlar kullanılarak SIWEC yönteminin kriter ağırlıkları elde edilir.

2.1.9 Bulanık SIWEC Metot

Basit SIWEC yönteminin Karar vericinin sayısal değerlendirmelerini aşamalarının açıklanmasından ardından, bulanık SIWEC yönteminin adımları açıklanacaktır. Bu yaklaşımın yaratıcılığı, değerlendirmenin dilsel değerler şeklinde olmasıdır. Bu değerler Karar Verici için daha kolaydır hangi kriterin hangi puanı alması gerektiğini belirlemek zorunda değildir. Asıl soru, Karar Vericiye göre bir kriter arada bir derecelendirmeye sahipse ve bu nedenle hangi puanın verilmesi gerektiğine karar vermek zorsa ne yapılacağıdır. Bu nedenle Karar Vericinin düşüncesine daha yakın olabilecek dilbilimsel değerlendirmeyi geliştirmiştir. Bu puanlarla Karar Verici, dilsel bir ölçek biçiminde değerlendirmeler verir; örnek olarak çok kötüden çok iyiye giden dilsel bir ölçek olabilir. Bu şekilde, Karar Verici için değerlendirme yapmak daha kolaydır çünkü neyin daha iyi olup olmadığını, hangi sayısal değere karşılık geldiğini karar vermek yerine daha kolay değerlendirebilir. Buna dayanarak, bulanık SIWEC yöntemi adımları aşağıdaki gibidir: (Puška vd., 2024)

Adım 1

Karar vericilerin karar önem derecelerinin dilsel puanlamalarını kullanarak belirlenmesi. Bu adımda karar vericiler belirli dilsel değeri seçer ve bu onların görüşüne göre kriterlerin önemini belirler.

Adım 2

Dilsel değerlerin bulanık sayılar dönüştürülmesi. Bu adımda, dilsel değerlere üyelik fonksiyonu kullanılarak karşılık gelen bulanık değerlere dönüştürülür. Bu bulanık sayıların değeri üyelik fonksiyonu aracılığıyla gerçekleştirilir. Üçgen bulanık sayı örneğini kullanarak, bulanık sayının değeri aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$\tilde{x} = (x_{ij}^1, x_{ij}^m, x_{ij}^u)$$

Burada x_{ij}^l birinci bulanık sayı, x_{ij}^m ikinci bulanık sayı ve x_{ij}^u üçüncü bulanık sayıdır.

Adım 3

Bulanık başlangıç karar verme matrisinin oluşturulması. Bu adımda, ilk karar verme matrisi bulanık sayılara dayalı olarak oluşturulur.

$$\tilde{A} = \begin{bmatrix} \tilde{x}_{11} & \tilde{x}_{12} & \cdots & \tilde{x}_{1n} \\ \tilde{x}_{21} & \tilde{x}_{22} & \cdots & \tilde{x}_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \tilde{x}_{m1} & \tilde{x}_{m2} & \cdots & \tilde{x}_{mn} \end{bmatrix}$$

Burada $\tilde{x}_{ij}$ Karar vericilerin belirli kriterler için sıralamalarını bulanık sayılar şeklinde göstermektedir.

Adım 4

İlk olarak bulanık karar verme matrisinin normalizasyonu. Bu adımda, tüm bulanık değerler, tüm kriterler ve karar vericiler için üçüncü bulanık sayının maksimum değeri ($\max x_{ij}^u$) ile bölünerek normalize edilir.

$$\tilde{n} = \frac{x_{ij}^l}{\max x_{ij}^u}, \frac{x_{ij}^m}{\max x_{ij}^u}, \frac{x_{ij}^u}{\max x_{ij}^u}$$

Adım 5

Karar Verici için standart sapma değerinin hesaplanması ($st. dev_j$). Bu adımda, her bir karar vericisinin tüm bulanık sayı değerleri için standart sapma değeri hesaplanır.

Adım 6

Normalizasyonu yapılmış değerlerin standart sapma değerleriyle çarpılması.

$$\tilde{v}_{ij} = \tilde{n}_{ij} \times st. dev_j$$

Adım 7

Bireysel kriterlerin ağırlıklarının toplamının hesaplanması. Bu adımda, tüm bulanık sayılar için tüm kriter değerleri toplanır.

$$\tilde{s}_{ij} = \sum_{j=1}^n \tilde{v}_j$$

Adım 8

Kriter ağırlıklarının bulanık değerlerinin hesaplanması. $\tilde{s}_{ij}$ 'bireysel değerleri tüm değerlerin toplamına bölünür. Bu hesaplama yapılırken, birinci bulanık sayının ikinci bulanık sayıya eşit veya daha az olabileceği, ikinci bulanık sayının ise üçüncü bulanık sayıya eşit veya daha az olabileceği dikkate alınmalıdır.

$$\tilde{w}_{ij} = \frac{s_{ij}^1}{\sum_{j=1}^n s_{ij}^u}, \frac{s_{ij}^m}{\sum_{j=1}^n s_{ij}^m}, \frac{s_{ij}^u}{\sum_{j=1}^n s_{ij}^1}$$

Bu şekilde elde edilen ağırlıkların değeri, daha sonraki hesaplamada nasıl kullanılacağına bağlı olarak, bulanık formda kullanılabilir veya bulanıklaştırma işlemi yapılarak crisp formuna dönüştürülebilir. Eğer alternatiflerin sıralaması bulanık yöntem kullanılarak yapılacaksa bu ağırlıklar kullanılacak, sadece ağırlıkların değerleri hesaplanacaksa o zaman ağırlıkların bulanıklaştırılması gerekmektedir. Bu işlem aşağıdaki şekilde yapılır:

$$w_{jdef} = \frac{w_{ij}^1 + 4 \times w_{ij}^m + w_{ij}^1}{6}$$

2.1.10 Pisagor Bulanık Kümeleri

Karar verme süreci boyunca, karar vericiler alternatiflerin her biri için kendi değerlendirmelerini yapabilirler. Belirsiz bir ortamda karar vericileri etkileyen bazı faktörler (sınırlı alan bilgisi, zaman vb.) karar vericilerin kesin değerler belirleyememesine neden olur. Karar verme sürecinde çeşitli belirsizlikler ve bu belirsizliklerden kaynaklanan çeşitli eksiklikler ve hatalar ortaya çıkabilir. Bu belirsizlikler ve eksikliklerle baş edebilmek için bulanık mantık uygulanır. Pisagor bulanık kümesi iki temel fonksiyona dayanır. Bunlar üyelik derecesi ve üyelik derecesi olmayan fonksiyonlardır. Pisagor bulanık küme mantığı, bu iki temel fonksiyonun belirsizliği ile daha kapsamlı bir şekilde ilgilenir. Karar vericilerin belirsizliklerini ve öznel ifadelerini en iyi şekilde modellemeye yardımcı olur. Tanım 1'de şu şekilde belirtilmiştir: (Tepe ve Kaya, 2020)

Tanım 1. X sabit bir küme olsun. Pisagor bulanık kümesi $\tilde{P}$ forma sahip bir nesnedir:

$$\tilde{P} \cong \{x, \mu_{\tilde{P}}(x), V_{\tilde{P}}(x); x \in X\} \quad 1$$

Fonksiyonun bulunduğu yer $\mu_{\tilde{P}}(x): X \rightarrow [0,1]$ üyelik derecesini tanımlar ve $V_{\tilde{P}}(x): X \rightarrow [0,1]$ $x \in X$ ögesinin sırasıyla $\tilde{P}$ 'ye üye olmama derecesini tanımlar ve her $x \in X$ için tutar:

$$0 \leq \mu_{\tilde{P}}(x)^2 + V_{\tilde{P}}(x)^2 \leq 1 \quad 2$$

Belirsizlik derecesi aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$\pi_{\tilde{P}}(x) = \sqrt{1 - \mu_{\tilde{P}}(x)^2 - V_{\tilde{P}}(x)^2} \quad 3$$

Tanım 2. Aralık değerli bir Pisagor bulanık kümesi Peng ve Yang olarak tanımlansın.

$$\tilde{Q} = \{x, \mu_{\tilde{Q}}(x), v_{\tilde{Q}}(x); x \in X\} \quad 4$$

Burada $\mu_{\tilde{Q}}(x) = [\mu_{\tilde{Q}}^L(x), \mu_{\tilde{Q}}^U(x)] \subset [0,1]$ and $v_{\tilde{Q}}(x) = [v_{\tilde{Q}}^L(x), v_{\tilde{Q}}^U(x)] \subset [0,1]$.

$\tilde{Q}$ için, denklem 5 de sağlanmalıdır:

$$0 \leq \mu_{\tilde{Q}}^U(x)^2 + v_{\tilde{Q}}^U(x)^2 \leq 1 \quad 5$$

Çizelge 3.1: Dilsel Terimler

Dilsel Terimler	PFN Eş Değerleri			
	IVPF Puanları			
	μ_L	μ_U	V_L	V_U
Kesinlikle Düşük Önlem	0	0	0.9	1
Çok Düşük Önlem	0.1	0.2	0.8	0.9
Düşük Önlem	0.2	0.35	0.65	0.8

Ortalamanın Altında Önlem	0.35	0.45	0.55	0.65
Ortalama Önlem	0.45	0.55	0.45	0.55
Ortalamanın Üstünde Önlem	0.55	0.65	0.35	0.45
Yüksek Önlem	0.65	0.8	0.2	0.35
Çok Yüksek Önlem	0.8	0.9	0.1	0.2
Kesinlikle Yüksek Önlem	0.9	1	0	0
Tam Olarak Eşit	0.1965	0.1965	0.1965	0.1965

3. Bulgular

Sivil havacılıkta kabin ve kokpit ekiplerini etkileyen psikososyal risklerin iş kazalarına etkilerinin çok kriterli karar verme yaklaşımı ile değerlendirilmesinin amaçlandığı bu çalışmada öncelikle kabin ve kokpit ekiplerine yöneltilecek sorular hazırlanmıştır. Söz konusu soruların hazırlanabilmesi için literatür taraması, saha gözlemi ve uzman görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından sivil havacılıkta aktif olarak hizmet veren kabin kokpit ekiplerinden 10 uzman ile yüz yüze görüşme yapılarak sorular yöneltmiş ve uzman görüşleri alınmıştır. Çalışmada SIWEC işlem basamakları bulanık ortamda uygulanarak sonuçlar elde edilmiştir. Karar vericilerin karar önem derecelerinin dilsel puanlamalarını kullanarak belirlemelerinin ardından bu dilsel ifadeler sayısal hale getirilerek uzmanların görüşüne göre kriterlerin önemini belirlenmiştir. Çizelge 1’de uzmanlardan alınan dilsel ifadelerin sayısal hale getirilmesi, Çizelge 2’de ise bulanık karar verme matrisi ifade edilmiştir. Elde edilen bulanık karar matrisi normalize edilmiştir. Normalizasyon işlemi Çizelge 4’te ifade edilmiştir. Normalizasyonu yapılmış değerlerin standart sapma değerleriyle çarpılması gerçekleştirildikten sonra işlem basamakları takip edilerek ağırlıklar hesaplanmıştır. Çarpım değerleri Çizelge 5’te, elde edilen ağırlık değerleri ve sıralama Çizelge 6’da ifade edilmiştir.

Çizelge 4.1 Uzman Görüşlerinin Puanlanması

	1. soru	2. soru	3. soru	4. soru	5. soru	6. soru	7. soru	8. soru	9. soru	10. soru	11. soru	12. soru	13. soru	14. soru	15. soru	16. soru	17. soru	18. soru	19. soru	20. soru
1. kişi	2,000	1,000	1,000	1,000	3,000	1,000	2,000	4,000	3,000	5,000	6,000	1,000	1,000	1,000	1,000	3,000	5,000	4,000	7,000	7,000
2. kişi	2,000	2,000	1,000	3,000	4,000	4,000	1,000	4,000	3,000	5,000	6,000	4,000	1,000	1,000	1,000	3,000	4,000	5,000	6,000	5,000
3. kişi	2,000	3,000	3,000	1,000	4,000	5,000	7,000	4,000	3,000	6,000	7,000	2,000	1,000	1,000	1,000	4,000	4,000	3,000	5,000	4,000
4. kişi	3,000	5,000	4,000	1,000	4,000	6,000	6,000	4,000	2,000	4,000	5,000	3,000	1,000	1,000	4,000	3,000	4,000	3,000	7,000	5,000
5. kişi	2,000	3,000	5,000	1,000	5,000	5,000	6,000	3,000	2,000	5,000	7,000	4,000	2,000	1,000	6,000	4,000	3,000	4,000	5,000	3,000
6. kişi	3,000	6,000	4,000	2,000	4,000	5,000	3,000	6,000	3,000	5,000	6,000	4,000	1,000	2,000	7,000	4,000	5,000	6,000	7,000	4,000
7. kişi	1,000	5,000	4,000	3,000	4,000	5,000	4,000	5,000	3,000	6,000	7,000	4,000	2,000	3,000	4,000	5,000	5,000	4,000	6,000	6,000
8. kişi	3,000	7,000	3,000	1,000	1,000	4,000	5,000	3,000	2,000	3,000	6,000	3,000	1,000	1,000	4,000	4,000	3,000	5,000	7,000	3,000
9. kişi	3,000	3,000	2,000	4,000	5,000	7,000	6,000	4,000	2,000	5,000	5,000	3,000	1,000	2,000	7,000	7,000	7,000	5,000	7,000	6,000
10. kişi	4,000	5,000	2,000	3,000	4,000	5,000	4,000	4,000	2,000	5,000	4,000	2,000	1,000	2,000	5,000	6,000	6,000	5,000	7,000	4,000

Çizelge 4.2: Bulanık Karar Verme Matrisi

	S1		S2		S3		S4		S5		S6		S7		S8		S9		S10	
1.kişi	0,300	0,750	0,100	0,900	0,100	0,900	0,100	0,900	0,450	0,550	0,100	0,900	0,300	0,750	0,500	0,500	0,450	0,550	0,600	0,400
2.kişi	0,300	0,750	0,300	0,750	0,100	0,900	0,450	0,550	0,500	0,500	0,500	0,500	0,100	0,900	0,500	0,500	0,450	0,550	0,600	0,400
3.kişi	0,300	0,750	0,450	0,550	0,450	0,550	0,100	0,900	0,500	0,500	0,600	0,400	0,900	0,100	0,500	0,500	0,450	0,550	0,800	0,200
4.kişi	0,450	0,550	0,600	0,400	0,500	0,500	0,100	0,900	0,500	0,500	0,800	0,200	0,800	0,200	0,500	0,500	0,300	0,750	0,500	0,500
5.kişi	0,300	0,750	0,450	0,550	0,600	0,400	0,100	0,900	0,600	0,400	0,600	0,400	0,800	0,200	0,450	0,550	0,300	0,750	0,600	0,400
6.kişi	0,450	0,550	0,800	0,200	0,500	0,500	0,300	0,750	0,500	0,500	0,600	0,400	0,450	0,550	0,800	0,200	0,450	0,550	0,600	0,400
7.kişi	0,100	0,900	0,600	0,400	0,500	0,500	0,450	0,550	0,500	0,500	0,600	0,400	0,500	0,500	0,600	0,400	0,450	0,550	0,800	0,200
8.kişi	0,450	0,550	0,900	0,100	0,450	0,550	0,100	0,900	0,100	0,900	0,500	0,500	0,600	0,400	0,450	0,550	0,300	0,750	0,450	0,550
9.kişi	0,450	0,550	0,450	0,550	0,300	0,750	0,500	0,500	0,600	0,400	0,900	0,100	0,800	0,200	0,500	0,500	0,300	0,750	0,600	0,400
10.kişi	0,500	0,500	0,600	0,400	0,300	0,750	0,450	0,550	0,500	0,500	0,600	0,400	0,500	0,500	0,500	0,500	0,300	0,750	0,600	0,400

Çizelge 4.2: Bulanık Karar Verme Matrisi Devamı

	S11		S12		S13		S14		S15		S16		S17		S18		S19		S20	
1.kişi	0,800	0,200	0,100	0,900	0,100	0,900	0,100	0,900	0,100	0,900	0,450	0,550	0,600	0,400	0,500	0,500	0,900	0,100	0,900	0,100
2.kişi	0,800	0,200	0,500	0,500	0,100	0,900	0,100	0,900	0,100	0,900	0,450	0,550	0,500	0,500	0,600	0,400	0,800	0,200	0,600	0,400
3.kişi	0,900	0,100	0,300	0,750	0,100	0,900	0,100	0,900	0,100	0,900	0,500	0,500	0,500	0,500	0,450	0,550	0,600	0,400	0,500	0,500
4.kişi	0,600	0,400	0,450	0,550	0,100	0,900	0,100	0,900	0,500	0,500	0,450	0,550	0,500	0,500	0,450	0,550	0,900	0,100	0,600	0,400
5.kişi	0,900	0,100	0,500	0,500	0,300	0,750	0,100	0,900	0,800	0,200	0,500	0,500	0,450	0,550	0,500	0,500	0,600	0,400	0,450	0,550
6.kişi	0,800	0,200	0,500	0,500	0,100	0,900	0,300	0,750	0,900	0,100	0,500	0,500	0,600	0,400	0,800	0,200	0,900	0,100	0,500	0,500
7.kişi	0,900	0,100	0,500	0,500	0,300	0,750	0,450	0,550	0,500	0,500	0,600	0,400	0,600	0,400	0,500	0,500	0,800	0,200	0,800	0,200
8.kişi	0,800	0,200	0,450	0,550	0,100	0,900	0,100	0,900	0,500	0,500	0,500	0,500	0,450	0,550	0,600	0,400	0,900	0,100	0,450	0,550
9.kişi	0,600	0,400	0,450	0,550	0,100	0,900	0,300	0,750	0,900	0,100	0,900	0,100	0,900	0,100	0,600	0,400	0,900	0,100	0,800	0,200
10.kişi	0,500	0,500	0,300	0,750	0,100	0,900	0,300	0,750	0,600	0,400	0,800	0,200	0,800	0,200	0,600	0,400	0,900	0,100	0,500	0,500

Çizelge 4.3: Karar Alma Matrisi

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8	S9	S10	S11	S12	S13	S14	S15	S16	S17	S18	S19	S20
1.kişi	0,528	0,200	0,200	0,200	0,900	0,200	0,528	1,000	0,900	1,200	1,600	0,200	0,200	0,200	0,200	0,900	1,200	1,000	1,800	1,800
2.kişi	0,528	0,528	0,200	0,900	1,000	1,000	0,200	1,000	0,900	1,200	1,600	1,000	0,200	0,200	0,200	0,900	1,000	1,200	1,600	1,200
3.kişi	0,528	0,900	0,900	0,200	1,000	1,200	1,800	1,000	0,900	1,600	1,800	0,528	0,200	0,200	0,200	1,000	1,000	0,900	1,200	1,000
4.kişi	0,900	1,200	1,000	0,200	1,000	1,600	1,600	1,000	0,528	1,000	1,200	0,900	0,200	0,200	1,000	0,900	1,000	0,900	1,800	1,200
5.kişi	0,528	0,900	1,200	0,200	1,200	1,200	1,600	0,900	0,528	1,200	1,800	1,000	0,528	0,200	1,600	1,000	0,900	1,000	1,200	0,900
6.kişi	0,900	1,600	1,000	0,528	1,000	1,200	0,900	1,600	0,900	1,200	1,600	1,000	0,200	0,528	1,800	1,000	1,200	1,600	1,800	1,000
7.kişi	0,200	1,200	1,000	0,900	1,000	1,200	1,000	1,200	0,900	1,600	1,800	1,000	0,528	0,900	1,000	1,200	1,200	1,000	1,600	1,600
8.kişi	0,900	1,800	0,900	0,200	0,200	1,000	1,200	0,900	0,528	0,900	1,600	0,900	0,200	0,200	1,000	1,000	0,900	1,200	1,800	0,900
9.kişi	0,900	0,900	0,528	1,000	1,200	1,800	1,600	1,000	0,528	1,200	1,200	0,900	0,200	0,528	1,800	1,800	1,800	1,200	1,800	1,600
10.kişi	1,000	1,200	0,528	0,900	1,000	1,200	1,000	1,000	0,528	1,200	1,000	0,528	0,200	0,528	1,200	1,600	1,600	1,200	1,800	1,000

Çizelge 4.4: Karar Alma Matrisinin Normalizasyonu

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8	S9	S10	S11	S12	S13	S14	S15	S16	S17	S18	S19	S20
1.kişi	0,293	0,111	0,111	0,111	0,500	0,111	0,293	0,556	0,500	0,667	0,889	0,111	0,111	0,111	0,111	0,500	0,667	0,556	1,000	1,000
2.kişi	0,293	0,293	0,111	0,500	0,556	0,556	0,111	0,556	0,500	0,667	0,889	0,556	0,111	0,111	0,111	0,500	0,556	0,667	0,889	0,667
3.kişi	0,293	0,500	0,500	0,111	0,556	0,667	1,000	0,556	0,500	0,889	1,000	0,293	0,111	0,111	0,111	0,556	0,556	0,500	0,667	0,556
4.kişi	0,500	0,667	0,556	0,111	0,556	0,889	0,889	0,556	0,293	0,556	0,667	0,500	0,111	0,111	0,556	0,500	0,556	0,500	1,000	0,667
5.kişi	0,293	0,500	0,667	0,111	0,667	0,667	0,889	0,500	0,293	0,667	1,000	0,556	0,293	0,111	0,889	0,556	0,500	0,556	0,667	0,500
6.kişi	0,500	0,889	0,556	0,293	0,556	0,667	0,500	0,889	0,500	0,667	0,889	0,556	0,111	0,293	1,000	0,556	0,667	0,889	1,000	0,556
7.kişi	0,111	0,667	0,556	0,500	0,556	0,667	0,556	0,667	0,500	0,889	1,000	0,556	0,293	0,500	0,556	0,667	0,667	0,556	0,889	0,889
8.kişi	0,500	1,000	0,500	0,111	0,111	0,556	0,667	0,500	0,293	0,500	0,889	0,500	0,111	0,111	0,556	0,556	0,500	0,667	1,000	0,500
9.kişi	0,500	0,500	0,293	0,556	0,667	1,000	0,889	0,556	0,293	0,667	0,667	0,500	0,111	0,293	1,000	1,000	1,000	0,667	1,000	0,889
10.kişi	0,556	0,667	0,293	0,500	0,556	0,667	0,556	0,556	0,293	0,667	0,556	0,293	0,111	0,293	0,667	0,889	0,889	0,667	1,000	0,556

Çizelge 4.5: Normalleştirilmiş Çarpım

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8	S9	S10	S11	S12	S13	S14	S15	S16	S17	S18	S19	S20
1.kişi	0,089	0,034	0,034	0,034	0,153	0,034	0,089	0,170	0,153	0,204	0,271	0,034	0,034	0,034	0,034	0,153	0,204	0,170	0,305	0,305
2.kişi	0,072	0,072	0,027	0,123	0,137	0,137	0,027	0,137	0,123	0,164	0,219	0,137	0,027	0,027	0,027	0,123	0,137	0,164	0,219	0,164
3.kişi	0,078	0,133	0,133	0,030	0,148	0,177	0,266	0,148	0,133	0,236	0,266	0,078	0,030	0,030	0,030	0,148	0,148	0,133	0,177	0,148
4.kişi	0,119	0,158	0,132	0,026	0,132	0,211	0,211	0,132	0,069	0,132	0,158	0,119	0,026	0,026	0,132	0,119	0,132	0,119	0,237	0,158
5.kişi	0,069	0,117	0,156	0,026	0,156	0,156	0,208	0,117	0,069	0,156	0,234	0,130	0,069	0,026	0,208	0,130	0,117	0,130	0,156	0,117
6.kişi	0,118	0,210	0,131	0,069	0,131	0,158	0,118	0,210	0,118	0,158	0,210	0,131	0,026	0,069	0,237	0,131	0,158	0,210	0,237	0,131
7.kişi	0,022	0,134	0,111	0,100	0,111	0,134	0,111	0,134	0,100	0,178	0,201	0,111	0,059	0,100	0,111	0,134	0,134	0,111	0,178	0,178
8.kişi	0,131	0,261	0,131	0,029	0,029	0,145	0,174	0,131	0,077	0,131	0,232	0,131	0,029	0,029	0,145	0,145	0,131	0,174	0,261	0,131
9.kişi	0,136	0,136	0,080	0,151	0,182	0,273	0,242	0,151	0,080	0,182	0,182	0,136	0,030	0,080	0,273	0,273	0,273	0,182	0,273	0,242
10.kişi	0,122	0,146	0,064	0,109	0,122	0,146	0,122	0,122	0,064	0,146	0,122	0,064	0,024	0,064	0,146	0,194	0,194	0,146	0,219	0,122

Çizelge 4.6: Toplam Değerler, Ağırlık Değerleri ve Sıralama

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8	S9	S10	S11	S12	S13	S14	S15	S16	S17	S18	S19	S20
Toplam	0,955	1,401	0,999	0,698	1,300	1,569	1,569	1,450	0,986	1,686	2,094	1,071	0,354	0,486	1,342	1,549	1,626	1,538	2,262	1,696
Ağırlık	0,036	0,053	0,038	0,026	0,049	0,059	0,059	0,054	0,037	0,063	0,079	0,040	0,013	0,018	0,050	0,058	0,061	0,058	0,085	0,064
Sıra	17	11	15	18	13	6	7	10	16	4	2	14	20	19	12	8	5	9	1	3

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma; sivil havacılık sektöründe kabin ve kokpit ekiplerinin çalışma hayatını etkileyen psikososyal risklerin sıralanması çok kriterli karar verme tekniği ile değerlendirmek üzere hazırlanmıştır. Çalışmanın motivasyonu, iş sağlığı ve güvenliği özelinde sivil havacılıkla ilgili çalışmaların literatürde daha görünür hale gelmesine katkı sağlamak, özellikle sivil havacılıkta psikososyal riskler gibi önemli bir sahanın iş güvenliğinde yüksek sesle konuşulur hale gelmesini destekleyecek adımlara öncülük etmektir.

Çalışmada uzman değerlendirmesi için sivil havacılık sektöründe aktif olarak çalışan kabin ve kokpit ekip görevlilerinden 10 kişi ile yüze görüşülerek veriler elde edilmiş ve elde edilen veriler çok kriterli karar verme tekniklerinden bulanık SIWEC yardımıyla analiz edilmiştir.

Kabin ve kokpit ekiplerine görüş sorulan 20 psikososyal risk faktörü için elde edilen yanıtlara göre 0,085 ağırlıklı “Gecikme kaynaklı sosyal baskı” çalışanlarca en yüksek puan verilen görüş olmuştur. Kabin ve kokpit ekipleri uçuşun zamanında gerçekleşmemesi halinde hem uçuş ekibi hem de uçuşta bulunun yolcular tarafından yaşadıkları baskıyı dile getirmişlerdir. Bu durum, çalışanların hem uçuş psikolojisini zedeler hem de uçuş dışı hayatlarında stres faktörü oluşturmaktadır. Bu tür gecikmeler ekip üyeleri arasında gerilim yaratabilir. Uçuş ekipleri olarak zaman yönetimi becerilerinin geliştirilmesi ve görevlerin daha etkili bir şekilde planlanması ile gecikme kaynaklı sosyal baskının iyileştirilebileceği düşünülebilir.

Bir diğer uzman görüşü ise 0,079 ağırlığı ile “Hiyerarşik baskı” olarak elde edilmiştir. Ekiplerin zorlu uçuşlarının yanı sıra üst kademe yöneticilerinden doğrudan veya dolaylı yoldan zorlayıcı etkisi nedeniyle çalışanlar iş yerindeki karar alma süreçlerine yeterince dahil olamadıklarını belirtmişlerdir. Bu durum, çalışanların fikirlerini açık bir şekilde ifade etmesine zorlaştırarak motivasyonu düşürmektedir. Öte yandan, ekip içindeki destek mekanizmalarının bu baskıyı hafifletmeye yardımcı olduğu görülmektedir. Hiyerarşik baskının, daha açık iletişim, ekip üyelerinin karar alma süreçlerine daha fazla dahil edilmesi ve destekleyici ekip yaklaşımıyla iyileştirilebileceği düşünülmektedir.

Çalışmada 0,054 ağırlığa sahip “Psikolojik bulaş” faktörü kabin ve kokpit ekipleri için önem arz etmektedir. Ekipler; stresli ve olumsuz atmosferin, ekip üyelerinin ve kabindeki stresli yolcuların, diğer ekip üyeleri üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğunu belirtmişlerdir. Bu durum, ekip üyelerinin birbirlerinden etkilenmelerine, genel ruh hallerinin bozulmasına ve iş verimliliğinde düşüşe neden olmaktadır. Psikolojik bulaş aynı zamanda iş yerindeki stres seviyesini de artırmaktadır. Bu sorunun, daha açık iletişimle sağlıklı bir uçuş ortamı oluşturularak iyileştirilebileceği düşünülmektedir.

Çalışmada “Zaman baskısı, zaman farkı ve uzun uçuş süreleri” psikososyal faktörü 0,053 ağırlığa sahip olarak belirlenmiştir. Kabin ve kokpit ekip çalışanları uzun uçuş süreleri ve farklı zaman dilimlerine uyum sağlamakta hem fiziksel hem de psikolojik olarak zorlandıklarını belirtmişlerdir. Zaman baskısı, özellikle uzun süreli uçuşlarda uçuşun zamanında tamamlanıp tamamlanamayacağı stres yaratmaktadır. Zaman farkı olan uçuşlarda ise uyku düzeninin bozulmasına yol açmaktadır. Bu durum esnek çalışma saatleri, uygun dinlenme süreleri ve daha iyi zaman yönetimi eğitimleri sağlanarak iyileştirilebilecek bir alandır.

“Dil bariyeri ve kültürel farklılıklar” elde edilen verilere göre 0,013 ağırlığa sahip olarak belirlenmiştir. Bu sonuç, kabin ve kokpit ekiplerinin farklı ülkelerden yolcularla iletişim kurarken, stres ve anksiyete gibi durumlarının az olduğunu vurgulamaktadır. Ekiplerin işe giriş süreçlerinde belirli dil yetkinliğine sahip olması bu durumu en az seviyeye indirmesine olanak sağlamaktadır. Dil bariyerleri ve kültür

farklılıkları konusunda zorluk yaşayan ekip üyelerinin de etkili eğitim programları ve kültürel farkındalık çalışmalarıyla bu yaşanan zorluk iyileştirilebilir.

Çalışmada yer alan “Bireysel karar anksiyetesi” ise 0,018 ağırlıklı olarak tespit edilmiştir. Kabin ve kokpit ekipleri çalışanlarının önemli karar alırken yaşamış oldukları kaygıyı ve belirsizliklerinin en az seviyede olduğunu dile getirmişlerdir. Sivil havacılıkta hiyerarşik sistem ve birlikte hareket esas olduğundan ekip çalışanları, bireysel karar verme ile çok fazla yüzleşmemektedirler bu nedenle bu tarz durumlarda karar verme sürecinde olumsuz etkilenmediklerini belirtmişlerdir. Her ne kadar diğer psikososyal riskler arasında daha düşük seviyede olarak tespit edilse de bireysel karar anksiyetesi, rehberlik ve açık iletişimle yönetilebilecek bir alandır.

Sivil havacılık kuralların yoğun, zaman baskısının fazla olduğu ve hataya müsamahası olmayan bir çalışma alanıdır. Bu alandaki psikososyal risklerin varlığı iş kazaları için potansiyel sebepler arasındadır. Çalışmaya konu olan psikososyal risk faktörleri iş kazaları açısından değerlendirildiğinde her bir psikososyal faktörün iş kazası yaşanması üzerindeki etkisi oldukça fazladır. Bu psikososyal risklerden “Gecikme kaynaklı sosyal baskı” zamanla yarışan kabin ve kokpit ekip çalışanları için hızlı bir şekilde tamamlanması gereken işlerde stres seviyesi artışı olarak gözlenebilir. Bu yaşanan durumda çalışan görevine odaklanmakta zorlanır ve yapmakta olduğu işte dikkatsizlik yapabilir. Bunun sonucunda da ciddi iş kazaları meydana gelebilir. Bir diğer psikososyal risk etkeni olan “Hiyerarşik baskı” çalışanlarda korku ve stres oluşturacağından dikkat dağınıklığı yaratabilir. Çalışanların hatalarını gizleme veya ramak kala durumları raporlamadan kaçınmaları gibi davranışlar hiyerarşik baskının sonucu olarak gözlemlenebilir. Bu duruma bağlı olarak iletişim engelleri ve güvenlik önlemlerinin ihmallerinden kaynaklı iş kazaları meydana gelebilir. Bir diğer psikososyal risk etkeni olan “Psikolojik bulaş” kabin ve kokpit ekibi çalışanlarının yaşadığı stres veya kaygının diğer ekip üyelerine geçmesiyle ortaya çıkar. Bu durumda da ekip üyelerinde dikkat dağınıklığı, iletişim eksikliği gibi problemler ortaya çıkar. Ekip içindeki ruh halinin birbirine bulaşmasından kaynaklı iş kazaları meydana gelebilir. “Zaman baskısı, zaman farkı ve uzun uçuş süreleri” psikososyal risk faktörü kabin ve kokpit ekiplerinde biyolojik saatin bozulmasına ve yorgunluğa neden olarak konsantrasyon kaybına yol açar. Bunun sonucunda da ciddi iş kazaları meydana gelebilir. “Dil bariyeri ve kültürel farklılıklar” ise kabin ve kokpit ekiplerinde iletişim hatalarından dolayı yanlış anlaşılmalara ve hatalı uygulamalara yol açarak iş kazalarına sebep olabilir.

Sivil havacılık sektörü, yüksek düzeyde dikkat, stres yönetimi ve ekip çalışması gerektiren dinamik bir çalışma ortamına sahiptir. Kabin ve kokpit ekipleri, uzun çalışma saatleri, düzensiz vardiya sistemi, jet lag, sosyal izolasyon ve iş-aile dengesi zorlukları gibi çeşitli psikososyal risk faktörlerine maruz kalmaktadır. Bu faktörler, çalışanların zihinsel ve fiziksel iyilik hâlini olumsuz etkileyerek bilişsel işlevlerde bozulmalara, dikkat eksikliğine ve karar alma süreçlerinde hatalara yol açabilir. Yorgunluk, tükenmişlik sendromu ve duygusal tükenme gibi unsurlar, ekip üyeleri arasındaki iletişimi ve koordinasyonu zayıflatarak operasyonel hataların artmasına neden olabilir. Ayrıca, stresin yönetilememesi durumunda, çalışanların kriz anlarında etkili müdahale kapasitesi azalmakta, bu da uçuş güvenliği açısından ciddi riskler doğurmaktadır. İş kazalarının önlenmesi ve havacılık güvenliğinin artırılması için, psikososyal risk faktörlerinin belirlenmesi, izlenmesi ve etkili müdahale stratejilerinin uygulanması gerekmektedir. Bu bağlamda, ergonomik düzenlemeler, psikolojik destek programları ve esnek çalışma saatleri gibi önlemler, çalışanların refahını artırarak iş kazalarının önüne geçilmesine katkı sağlayabilir. Gelecek çalışmalarda makine öğrenmesinin de dahil edilerek uzman ağırlıklarının çeşitlendirilmesi yardımıyla yöntemsel yenilikler çalışılabileceği gibi psikososyal risk faktörleri diğer risk faktörleri ile derinlemesine ilişkilendirilerek yeni çalışmalar üretilebilir.

Kaynakça

- Birgören, N. (2015). Uçuş Emniyeti Açısından Ekip Kaynak Yönetimi Uygulamalarının Kabin Ekibi Üzerindeki Etkisine İlişkin Bir Araştırma. İstanbul: Gelişim Üniversitesi.
- Cengiz, D. (2012). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri Üzerine Karşılaştırmalı Analiz. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Chicago Konferansı Tarihi 2023, Ziyaret edildi 10 Aralık 2024, <https://www.icao.int/Pages/default.aspx> (ICAO 2023)
- DHMI Stratejik Plan 2024-2028, Ziyaret Edildi 15 Aralık 2024 <https://www.dhmi.gov.tr/Lists/StratejikPlan/Attachments/27/Stratejik%20Plan%202024-2028.pdf>
- Erdem, Z. (2018). Ekip Kaynak Yönetiminde Kabin Ekiplerinin İletişim, Ekip Çalışması ve Stresle Başa Çıkma Tutumları ile Kişilik Yapıları Etkileşimi: Kabin Ekipleri Üzerinde Bir Çalışma. İstanbul: Kültür Üniversitesi.
- Erdoğan, U. (2014). Havayolu Taşımacılığında Regülasyon ve Deregülasyonların Rekabet Stratejilerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Araştırma. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Eren Güneştekin, G. ve A.B. Öztemiz. (2004). “Örgütsel Stres Yönetimi ve Uçucu Personel Üzerinde Bir Uygulama”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Temmuz-Aralık (23), 61-85.
- Erol, S. (2015). İş Sağlığı ve Güvenliği Konusunda İşveren, Çalışan ve Devletin Rolü. Assam Uluslararası Hakemli Dergisi, 2(4), 86-103.
- Ersöz, F. Ve M. Kabak (2010), “Savunma Sanayi Uygulamalarında Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Literatür Araştırması”, Savunma Bilimleri Dergisi, 9(1), 97-125.
- Gültay, H. (2019). Hava Yollarında Çalışan Kabin Memurlarının İş Sağlığı ve Güvenliği Algılarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. İstanbul: Beykent Üniversitesi.
- Hava, H.T. ve A. Erol (2023), “Askeri Hava Kargo Taşımacılığı Yükleme Teknisyenlerinin İş Sağlığı ve Güvenliği Sorunları”, Havacılık ve Uzay Çalışmaları Dergisi, 3/4(2/1), 69-88.
- Havacılık Geçmişi, Ziyaret edildi 10 Aralık 2024, <https://www.iata.org> (IATA 2023)
- ILO. (2022). Teslimat Sektörü Çalışanlarında Psikososyal Risk Analizi. Ankara.
- Jet Çağı ve Havacılıktaki Yenilikler, Ziyaret edildi 10 Aralık 2024, <https://www.boeing.com> (Boeing 2023)
- Karagülle, A.Ö. (t.y.), Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Ön Lisans Programı, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kocamış B. ve S. Apak (2024), “Güvenli Havacılık: Uçak Kabin İçi Bakım Atölyelerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetimi”, Journal of Aerospace Science and Management, 2(1), 42-57.
- Nagaş, A. (2015). Sivil Havacılık Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği Önlemlerinin Performansa Etkisi: Havalimanı Çalışanları Örneği. İstanbul : Türk Hava Kurumu Üniversitesi.

- Oktaýsoy, O., E. Topçuoğlu ve E. Kaygın, (2023) “Türkiye’de Meslek Olarak Kabin Hizmetleri ve Eğitimi”. Çalışma İlişkileri Dergisi, 14(1), 59-80.
- Önler Çiğdem, B. (2023). Havacılıkta Algılanan Risk, Uçuş Korkusu, Uçuş Özellikleri ve Marka Tercihi Kavramları Arasındaki Etki ve İlişkilerin Belirlenmesi. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Polat M.M. ve İ. Yılmaz, (2023), “Havacılık Sektöründe Yer Hizmetleri İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinde Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Kullanılması Üzerine Bir Araştırma”, Ergonomi Dergisi, 6(2), 117-131.
- Puškaa, A., M. Nedeljković, D. Pamučar, D. Božanić and V. Simić (2024) “Application of the new simple weight calculation (SIWEC) method in the case study in the sales channels of agricultural products”. Elsevier MethodsX Journal , 13(1) Görüntüledi 6 Ocak 2025 < <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2215016124003819>>.
- Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Stratejik Planı 2024-2028, Ziyaret Edildi 15 Aralık 2024, https://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/kurumsal/stratejik_plan/SHGM-SP-2024-2028.pdf
- Şen, M., A. Dalcı ve F. Temurtaş, (2020) “Havacılık Endüstrisinde Kullanılan Teknolojilerin Dünyü, Bugünü ve Gelecek Eğilimleri”. Akıllı Ulaşım Sistemleri ve Uygulamaları Dergisi, 3(2), 158-167.
- Tarım, M. (2017). Kimya Sektöründe İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları. Istanbul Commerce University Journal of Science, 16(32), 49-64
- Tepe, S. ve İ. Kaya, (2020) “A Fuzzy-Based Risk Assessment Model For Evaluations Of Hazards With A Real-Case Study”, Human and Ecological Risk Assessment: An International Journal, 26(2), 512-537.
- Tepe, S. (2021). Örnek Uygulamalarla Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri. Ankara : Akademisyen Yayınevi
- Terzioğlu, M. (2007). Uçak Kazalarının Nedeni Olarak İnsan Hatalarını Azaltmada Ekip Kaynak Yönetimi. İzmir : Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Topgül, S. (2016). İş ve Aile Yaşamı Dengesi(zliğı)nin Kadın Çalışanlar Üzerindeki Etkileri. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 23(1), 217-231
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Stratejik Plan 2024-2028, Ziyaret Edildi 15 Aralık 2024, <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/stratejik-yonetim/uab-2024-2028-nihai-stratejik-plani-5-1-2024.pdf>
- Urfalıoğlu, F. ve T. Genç, (2013) “Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri ile Türkiye’nin Ekonomik Performansının Avrupa Birliği Üye Ülkeleri ile Karşılaştırılması”, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(2), 329-360.
- Yüksel, E. ve H. Turan, (2022) “Sivil Havacılık Emniyet Raporlaması Konusunda EASA Uygulamalarının İncelenmesi”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(134), 383-393